

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

**KUR'ÂN-I KERÎM'DE BULUNAN KEŞKE
SÖZCÜĞÜNÜN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

Mehmet DİRİL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN

Bingöl – 2024

**T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI**

**KUR'ÂN-I KERÎM'DE BULUNAN KEŞKE
SÖZCÜĞÜNÜN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

Mehmet DİRİL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN**

Bingöl – 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi.....	III
Tez Kabul ve Onay.....	IV
Önsöz.....	V
Özet.....	VI
Abstract.....	VII
Transkripsiyon Alfabesi.....	VIII
Kısaltmalar.....	IX
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi, Amacı ve Metodu.....	1
1.2. “Keşke” Sözcüğü.....	2
1.2.1. Arapça Sözlüklerde “لَيْتَ”.....	3
1.2.2. Türkçe Sözlüklerde “Keşke”.....	4
1.2.3. Türkçe-Arapça Sözlüklerde “Keşke”.....	5
1.2.4. Arapça-Türkçe Sözlüklerde “لَيْتَ”.....	5
2. ARAP DİLİ VE BELÂGATINDA “لَيْتَ”.....	6
2.1. “لَيْتَ” Sözcüğünün Dildeki Yeri.....	6
2.1.1. Basra Ekolü’ne Göre “لَيْتَ”.....	8
2.1.2. Kûfe Ekolü’ne Göre “لَيْتَ”.....	10
2.1.5. “لَيْتَ”nin İsmi.....	11
2.1.6. “لَيْتَ”nin Haberi.....	14
2.1.5. “لَيْتَ”nin İsminin veya Haberinin Düşmesi.....	17
2.1.3. “لَيْتَ”nin Fiillere Benzemesi.....	18
2.1.4. “لَيْتَ”nin İsim Olarak Kullanılması.....	19
2.2. “لَيْتَ”nin Diğer Harflerle Kullanımı.....	20
2.2.1. “لَيْتَ”nin Lâm-ı İbtida Alması.....	21
2.2.2. “لَيْتَ”nin Atf-ı Vav ile İkinci Bir İsim Alması.....	21
2.2.3. “لَيْتَ”nin “أَنَّ” ile Kullanılması.....	22
2.2.4. “لَيْتَ”nin Nidâ Edatı “يَا” ile Kullanılması.....	23
2.2.5. “لَيْتَ”nin Zâid veya Kâffe “مَا”sı ile Bitişi.....	23
2.3. “لَيْتَ” Sözcüğünün Belâgattaki Yeri.....	24
2.3.1. Temenni.....	25

2.3.2. Diğer Temenni Edatları.....	29
2.3.3. Tereccî.....	34
3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE “كَيْتَ” EDATI	38
3.1. Nisâ Sûresi.....	39
3.2. En'âm Sûresi	44
3.3. Kehf Sûresi	47
3.4. Meryem Sûresi	50
3.5. Furkân Sûresi; 27, 28.....	53
3.5.1. 27. Ayet.....	54
3.5.2. 28. Ayet.....	55
3.6. Kasas Sûresi	56
3.7. Ahzâb Sûresi.....	59
3.8. Yâsîn Sûresi.....	60
3.9. Zuhruf Sûresi	63
3.10. Hâkka Sûresi;	65
3.10.1. 25. Ayet.....	67
3.10.2. 27. Ayet.....	67
3.11. Nebe' Sûresi	69
3.12. Fecr Sûresi.....	70
4. SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	77
ÖZGEÇMİŞ	82

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Kur’ân-ı Ker’im’de Bulunan Keşke Sözcüğünün Arap Dili ve Belâgatı Açısından İncelenmesi*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2024

İmza

Mehmet DİRİL

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mehmet DİRİL tarafından hazırlanan “*Kur’ân-ı Kerîm ’de Bulunan Keşke Sözcüğünün Arap Dili ve Belâgatı Açısından İncelenmesi*” başlıklı bu çalışma, .../.../2024 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliği/oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:

Danışman : İmza:

Üye : İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/.../2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tezde ele alınan, Türkçeye “keşke” olarak tercüme edilen temenni edatı “لَيْتَ”nin dil ve anlam açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi, önemli bir araştırma konusudur. Bu çerçevede, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “لَيْتَ” sözcüğünün neden, nasıl, ne zaman ve nerede kullanıldığının araştırılması büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN’e, eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Araştırmayı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan eşim Hicret Diril’e ve çocuklarıma da şükranlarımı sunarım.

..../..../ 2024

Mehmet DİRİL

ÖZET

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı : Kur'ân-ı Kerîm'de Bulunan Keşke Sözcüğünün Arap Dili ve Belâgatı Açısından İncelenmesi
Tezin Yazarı : Mehmet DİRİL
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Arap Dili ve Belâgatı
Kabul Tarihi : 15/08/2024
Sayfa Sayısı : IX (ön kısım) + 81 (tez) + 1 (ekler)
<p><i>Bu tez çalışmasında, "لَيْتَ" kelimesinin Kur'an'da kullanımı, Arapça dil kuralları ve belagat açısından anlamı, çeşitli ayetlerdeki bağlamı ve bu bağlamdaki işlevi ele alınarak detaylandırılacaktır.</i></p> <p><i>Tezin amacı, "لَيْتَ" sözcüğünün anlam derinliğini ve Kur'an'daki ifade gücüne katkısını ortaya koymaktır. Bu amaçla, "لَيْتَ" kelimesinin anlamı ve edebi işlevi araştırılacak, kelimenin Kur'an'da hangi anlamlarda ve hangi bağlamlarda kullanıldığı belirlenecektir. Çalışma, bu sözcüğün Arap edebiyatındaki genel kullanımını da göz önünde bulundurarak, kelimenin Kur'an'daki özgünlüğünü ve önemini açıklamayı hedeflemektedir.</i></p> <p><i>Bu çalışma, literatür taraması ve metin analizi yöntemiyle yürütülecektir. İlk olarak, "لَيْتَ" kelimesinin Arap dili ve belagatındaki yeri üzerine mevcut kaynaklar incelenecek, ardından Kur'an-ı Kerim'deki tüm "لَيْتَ" kullanımları tespit edilerek bu örnekler üzerinden bir dilbilimsel ve edebi analiz gerçekleştirilecektir. Çalışmada, klasik Arap dili kaynakları ile modern dilbilimsel ve belagat çalışmaları bir arada kullanılacaktır. Ayrıca, farklı tefsir ve dilbilim kaynaklarından elde edilen bilgilerden istifade edilecektir.</i></p> <p><i>Tez çalışmasının sonucunda, "لَيْتَ" sözcüğünün Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı üzerine yapılan inceleme, bu kelimenin Arapça dil yapısı ve belagattaki önemini ve Kur'an'da nasıl bir ifade gücü taşıdığını ortaya koymaktadır. Yapılan analizler, "لَيْتَ" kelimesinin sadece dilek, arzu veya pişmanlık anlamlarını yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda Kur'an'ın edebi yapısına ve mesajına da önemli bir katkı sağladığını göstermektedir.</i></p>
Anahtar Kelimeler: Keşke, Leyte, Temennî, Pişmanlık, Kur'ân-ı Kerîm

ABSTRACT

Bingol University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis : Analysis of the Word "If Only" in the Quran from the Perspective of Arabic Language and Rhetoric
Author : Mehmet DİRİL
Supervisor : Assist. Prof. Dr. Muhammed ÇETKİN
Department : Basic Islamic Studies
Sub-field : Arabic Language and Rhetoric
Date : 15/08/2024
Page Count : IX (introduction) + 81 (thesis) + 1 (appendices)
<p><i>This thesis explores the usage of the word "لَيْتَ" in the Qur'an, focusing on its meaning in the context of Arabic grammar and rhetoric, its function in various verses, and the specific contexts in which it appears. The primary aim of the thesis is to uncover the depth of meaning associated with the word "لَيْتَ" and to highlight its contribution to the expressive power of the Qur'an. To achieve this, the study will investigate the meaning and literary function of the word "لَيْتَ", identifying the different contexts and meanings it conveys within the Qur'an. The study also aims to clarify the uniqueness and significance of this word in the Qur'an by considering its general usage in Arabic literature.</i></p> <p><i>This research will be conducted using literature review and textual analysis methods. Initially, existing sources on the role of the word "لَيْتَ" in Arabic language and rhetoric will be examined. Following this, all instances of "لَيْتَ" in the Qur'an will be identified, and a linguistic and literary analysis will be performed based on these examples. The study will utilize both classical Arabic language sources and modern linguistic and rhetorical studies. Additionally, insights from various tafsir (exegesis) and linguistic sources will be incorporated.</i></p> <p><i>As a result of this thesis, the examination of the usage of the word "لَيْتَ" in the Qur'an reveals its significance within the structure of the Arabic language and rhetoric, as well as the powerful expression it conveys in the Qur'an. The analyses demonstrate that the word "لَيْتَ" not only reflects meanings of wish, desire, or regret but also makes a significant contribution to the Qur'an's literary structure and its overall message.</i></p>
Keywords : Wish, Leyte, Desire, Regret, Qur'an

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon sistemi uygulanmıştır:

Harfler	Türkçe	Harfler	Türkçe
ء	'	ض	ḏ / ž
ب	b	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	ṯ	ع	'
ج	c	غ	ġ
ح	ḥ	ف	f
خ	ḫ	ق	q
د	d	ك	k
ذ	ẓ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	و	v
ش	ş	ه	h
ص	ṣ	ي	y

KISALTMALAR

- b.** bin
Bkz. Bakınız
Çev. Çeviren
Ed. Editör
Haz. Yayına hazırlayan
Karş. Karşılaştırmamız
t.y. Yayın tarihi yok
Thk. Tahkik
vd. Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y. Yayın yeri yok

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi, Amacı ve Metodu

Bu araştırmada Türkçeye “keşke” olarak çevrilen, Arapçada da bu anlama gelen “لَيْتَ” edatının kelime yapısı ve anlam yönüyle uğradığı değişiklikler ele alınmıştır. Çalışmamızda bu sözcüğün Arap dili ve belâgatı açısından tahlili yapılarak Kur’ân-ı Kerîm’deki örnekleri incelenmiştir.

Arap dilinde, Türkçedeki “keşke” kelimesine karşılık gelen terim “لَيْتَ” edatıdır.

Bu edatın cümlelerin yapı ve anlamında yaptığı değişiklikleri anlamak, bu edatla kurulan cümlelerin anlaşılmasını kolaylaştırır. Araştırma açısından ise önemli olan, bu edatın Kur’ân-ı Kerîm’de hangi bağlamlarda kullanıldığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, çalışmada “لَيْتَ” edatı tüm yönleriyle detaylı bir şekilde ele alınıp incelenmiştir.

“لَيْتَ” edatı pişmanlık ve üzüntü ifade eden bir terimdir. Hem olumlu hem de olumsuz bağlamlarda herkes tarafından kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu sözcüğün, ahirette azap ile karşılaşanlar ve cennet ile ödüllendirilenler tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla, insanlık tarihi boyunca var olan ve ahirette dahi kullanımına devam edilen bu sözcüğün dil ve anlam açısından incelenmesi gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı, sıkça kullanılan “keşke” sözcüğünü, dilbilimsel açıdan Arap dili ve belâgatı perspektifinden ele alıp Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanım örneklerini yapı ve anlam bakımından incelemektir. Bu şekilde, bir edatın dilbilimsel yapısı anlaşılacak ve aynı zamanda sözcüğün kapsadığı anlamlar daha net bir şekilde ortaya konulacaktır.

Bu araştırma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Türkçedeki “keşke” edatının anlamı ve kullanımını hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Birinci bölümde, Arap dili ve belâgatında “keşke” edatının karşılığı ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve bu edatın sözlüklerdeki anlamı ile sarf, nahiv ve belâgat ilimleri bağlamındaki yeri araştırılmıştır. Arapçada “keşke” edatının cümle içindeki kullanımları, cümlelerin yapısında belirli değişikliklere neden olmaktadır.

Ayrıca, bu edatın anlam bakımından farklı duyguları yansıtma kapasitesi, belâgat ilminde çeşitli anlamlara gelebilmesine yol açmaktadır. İkinci bölümde, “keşke” edatının Kur’ân-ı Kerîm’de dil ve anlam açısından nasıl kullanıldığı ele alınmış ve bu bağlamda “keşke” sözcüğünün kullanım biçimleri incelenmiştir. Ayrıca, bu edatın zaman ve mekân boyutlarında nasıl kullanıldığı da değerlendirilmiştir.

Araştırma, kütüphane kaynak tarama yöntemiyle hazırlanmıştır. Arapça dil öğreniminde önemli bir yere sahip olan sarf, nahiv, belâgat literatüründen ve bu alanda yapılan güncel çalışmalardan istifade edilmiştir. Ayrıca klasik tefsir literatüründen ve bu konuda yazılmış makaleler de incelenmiştir. İstifade edilen eserlerin matbu olanlarına ulaşmak zor olduğundan genellikle dijital formatlardan (Şamile, PDF gibi) yararlanılmıştır.

1.2. “Keşke” Sözcüğü

“Keşke” kelimesi, Farsça kökenli “kaşki” kelimesinin Türkçeye geçmiş halidir ve “keşki” olarak da kullanılmaktadır. Bu sözcük, ünlemlerle birlikte kullanılabilen ve “ne olurdu” anlamında dilek ifade eden cümlelerde kullanılabilir. Örneğin, “*Ah, keşke her gün bayram olsa!*” şeklindeki cümlede olduğu gibi. “Keşke”, genellikle bir temenniye ifade etmek için kullanılır ve bu temenni bazen özlem, bazen de pişmanlık duygusunu yansıtır. “*Keşke vazifesi oralarda olsaydı*” ve “*Keşke dikkatli davransaydın, sözümü öğüdümü dinleseydin!*” gibi cümleler bu duygulara örnek olarak verilebilir.¹

“Keşke” sözcüğü; istek, talep, temenni, arzu ifade eden cümlelerin başına gelmektedir. Örneğin “Müslümanlar birlik olsun” cümlesinin başına “keşke” edatı eklendiğinde “Keşke Müslümanlar birlik olsa!” veya “Keşke Müslümanlar birlik olsaydı” şeklinde iki ayrı anlam meydana gelmiş olacaktır. Her iki cümle de bir isteği, bir talebi ve bir arzuyu dile getirmektedir. Netice olarak “keşke” sözcüğünün yüklemi istek bildiren –se, -sa ekini alıyorsa umut, beklenti, özlem, hasret söz konusudur. Fakat “keşke” sözcüğünün yüklemi geçmiş zamanlı istek bildiren –seydi, -saydı ekini alırsa pişmanlık ve esef ifade ettiği söylenebilir.

¹ İlhan Ayverdi - Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010), 1284; İsmail Parlatır, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), 632, 662.

1.2.1. Arapça Sözlüklerde “لَيْتَ”

“لَيْتَ” kelimesi, Arap dilinde dilek, arzu ve pişmanlık ifade eden bir bağlaçtır.

Bu kelime, geçmişte gerçekleşmemiş olaylara yönelik bir pişmanlığı veya bir şeyin farklı olmasını dilemek anlamında kullanılır. Arapçanın derin anlam katmanlarına sahip kelimelerinden biri olarak, çeşitli klasik Arapça sözlüklerde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Kitâbü'l-'Ayn'ın müellifi Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) “لَيْتَ” kelimesi için “boynun arka kısmı” anlamını vermiştir. Temenni ifade eden nasp edatlarından olduğunu belirtmiştir.²

İbn Manzûr (ö. 711/1311) “لَيْتَ” edatını gerçekleşmemiş olaylara yönelik pişmanlık ve dilek ifadesi olarak tanımlar. Bu kelimenin anlamı, geçmişte istenen bir durumun gerçekleşmemesi durumunda duyulan üzüntüyü belirtir ve genellikle “keşke” anlamında kullanılır. Bu bağlamda, “لَيْتَ” kelimesi, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde geçmişteki olaylara duyulan pişmanlığı yansıtan bir edattır.³

Ķāmûsü'l-muĶîṭ adlı sözlükte ise “لَيْتَ”, bir şeyin farklı olmasını istemek ve pişmanlık anlamında kullanılır. Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), bu kelimenin kullanımıyla ilgili olarak, geçmişte gerçekleşmeyen dileklerin ifade edilmesinde sıklıkla tercih edildiğini vurgular. Bu anlamda, “لَيْتَ”, bireylerin geçmişe yönelik özlemlerini, duygu ve düşüncelerini ifade ederken başvurdukları önemli bir dil unsuru olarak karşımıza çıkar.⁴

Tâcû'l-'arûs adlı eserde “لَيْتَ”, geçmişte arzu edilen ancak gerçekleşmemiş olaylara duyulan hayal kırıklığını ifade eden bir kelime olarak tanımlar. Bu

² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî, (Beirut 1408/1988), 8/135.

³ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Ahmed Fâris eş-Şidyâk (Beirut: 1988), 15/267

⁴ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķāmûsü'l-MuĶîṭ*, (Beirut: 1986), 4/321.

bağlamda, “لَيْتَ”, kişilerin gerçekleştiremedikleri hayallerini ve dileklerini ifade etmek için kullandıkları bir ifade şekli olarak dikkat çeker. Zebîdî (ö. 1205/1791), bu kelimenin Arap dilindeki önemine dikkat çekerek, dilin zenginliğini ve duygusal ifade kapasitesini arttıran unsurlardan biri olduğunu belirtir.⁵

“لَيْتَ” kelimesi, Arap dilinin derin anlam katmanlarına sahip bir parçası olarak, dilek ve pişmanlık ifadelerinde önemli bir rol oynar. Bu kelime, genellikle geçmişe yönelik arzuları ve gerçekleşmeyen umutları dile getirmek için kullanılır. Bu kelimenin kullanımı, dilin duygusal ifade kapasitesini artırırken, bireylerin geçmişe yönelik düşüncelerini ve duygularını dile getirmelerinde önemli bir araç sağlar.

1.2.2. Türkçe Sözlüklerde “Keşke”

Arapçadaki karşılığı “لَيْتَ” olan “keşke” sözcüğünün Türkçedeki anlamını ve kullanım şekillerini bilmek “لَيْتَ” sözcüğünü kavrama konusunda önemlidir. Buna binaen Türkçe sözlüklerde yer alan “keşke” sözcüğünü ele alıp bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Sözlükte "keşke," bir durumun ya da olayın arzu edildiği şekilde gerçekleşmemesi nedeniyle hissedilen özlem, üzüntü ve pişmanlığı ifade eden bir bağlaç olarak tanımlanır. Bu bağlamda, "keşke" kelimesi, geçmişteki hatalar, kayıplar ve gerçekleşmeyen dilekleri ifade etmek ya da bir durumun farklı olmasını dilemek için kullanılır. Bu kelimenin, kişisel ve toplumsal düzeydeki hayal kırıklıklarını ve arzuları dile getirme aracı olarak önemli bir işlevi vardır. Sözlükler, "keşke"nin, arzu ve pişmanlık ifadelerini yansıtmada önemli bir unsur olduğunu belirtir. Bireylerin geçmişte yaşadıkları deneyimlerden duydukları pişmanlıkları ve arzuları dile getirmelerinde sıklıkla başvurdukları bir ifadedir.⁶

⁵ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc (Kuveyt: 1965), 21/156.

⁶ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, *Keşke*, (Erişim tarihi: Temmuz 2024), <https://sozluk.gov.tr/>; Ayverdi - Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1284; Parlatur, *Türkçe Sözlük*, 632, 662; Osmanlıca-Türkçe Lügat, *Keşke* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1987).

1.2.3. Türkçe-Arapça Sözlüklerde “Keşke”

Türkçe-Arapça sözlüklerde, “keşke” kelimesinin karşılığı olarak genellikle “لَيْتَ”, “لَعَلَّ”, “عَسَى” gibi edatlar verilir.⁷ Ancak bu edatların hepsi doğrudan “keşke” kelimesinin tam karşılığı değildir, çünkü her biri kendi asıl anlamına sahiptir. “لَعَلَّ” ve “عَسَى” gibi edatlar mecaz anlamlarıyla “keşke” kelimesine yakın anlamlar taşırlar. Bu nedenle, bu kelimelerin Arapça-Türkçe sözlüklerdeki karşılıklarını bilmek önemlidir.

1.2.4. Arapça-Türkçe Sözlüklerde “لَيْتَ”

Arapça-Türkçe sözlüklerde, “لَيْتَ” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak sadece “keşke” verilmiştir.⁸ Diğer yandan “لَعَلَّ” ve “عَسَى” gibi kelimelerin Türkçe karşılıkları genellikle “belki, umulur ki, olabilir” gibi anlamlarla açıklanmaktadır.⁹ Bu durumda “لَعَلَّ” ve “عَسَى” gibi diğer edatların asıl anlamlarının dışında (mecaz anlamlarıyla) bazen “keşke” anlamında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Türkçedeki “keşke” sözcüğünü tam olarak karşılayan edat Arapçadaki “لَيْتَ” edatıdır. Bu araştırmada da özellikle “لَيْتَ” edatı üzerinde durulmuştur.

⁷ Emrullah İşler - İbrahim Özay, *Türkçe - Arapça Kapsamlı Sözlük* (Ankara: Fecr, 2008); İlyas Karslı, *Türkçe - Arapça Sözlük* (Türkiye: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı, 2002), 346.

⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça - Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 1995), 814; İlyas Karslı, *Arapça - Türkçe Yeni Sözlük* (İstanbul: Ensar, 2013).

⁹ Mutçalı, *Arapça - Türkçe Sözlük*, 570, 588.

2. ARAP DİLİ VE BELÂGATINDA “لَيْتَ”

Her bir sözcük kullanıldığı dilin içinde yapı ve anlam bakımından farklı kategorilerde değerlendirilmektedir. Arap dilinde de bir sözcük; harf, isim ve fiil olmak üzere üç şekilde incelenmektedir. Bu sözcüğün dil yapısını sarf ve nahiv ilmi incelerken anlam yapısını da belâgat ilmi incelemektedir. Sarf ilmi; bir sözcüğün kökünü, kiplerini ve bu kiplerde uğradığı farklı anlamları incelerken, nahiv ilmi bu sözcüğün cümle içindeki konumunu ve diğer sözcüklerle olan etkileşimini ele almaktadır. Belâgat ilmi ise ilgili sözcüğün gerçek ve mecaz anlamları ile kullanım şekillerini incelemekle beraber cümleye kattığı edebî değeri de ortaya koymaktadır.

2.1. “لَيْتَ” Sözcüğünün Dildeki Yeri

Bu kelime “ل”ın fethası, “ي”nin sükûnu ve “ت”nin fethası ile elde edilmiştir.¹⁰

Asıl kullanım şekli de budur. Bunun dışında Murâdî (ö. 749/1348) “لَيْتَ”ye idgam olarak “لَيْتَ” diyenlerin olduğunu söylemektedir.¹¹ Bununla beraber *Rasfî'l-mebânî*'nin müellifi İbn Abdünnûr (ö. 702/1302), az da olsa “و” ile “لَوْتُ” denildiğini¹² de belirtmiştir. Fakat bu kullanımlarla ilgili bir örnek verilmemiştir. Kabul görmüş hâli ise “لَيْتَ”dir. Bundan dolayı da Arapça yazılan eserlerde “لَيْتَ” diye başlıklar açılmıştır.

“لَيْتَ” sözcüğü bir harftir (edattır). Dolayısıyla kendi başına bir anlamı olmayıp başka sözcüklerle bir araya geldiğinde bir anlam ifade etmektedir. “لَيْتَ” sözcüğü Arap dilinde edat (harf) olmasının yanı sıra fiillere de benzemektedir. Bu edat bazı şiiirlerde

¹⁰ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît - Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 803.

¹¹ Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî İbn Ümmü Kâsım, *El-Cene'd-Dânî Fî Hurûfi'l-Me'ânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 492.

¹² Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdinnûr b. Ahmed b. Râşid İbn Abdünnûr, *Rasfî'l-mebânî fî şerhi hurûfi'l-me'ânî*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1423), 298.

isim olarak da kullanılmıştır. Asıl görevi edat olan “لَيْتَ” yer yer diğer edatlar ile de kullanılabilir. ¹³

“لَيْتَ” edat olarak cümleye dâhil olduğunda cümlede birtakım değişiklikler meydana getirmektedir. Çünkü bu sözcük âmil harflerden ¹⁴ olması hasebiyle diğer harflerden (edatlardan) ayrılmaktadır. Bu yönüyle kullanıldığı cümle içerisinde diğer öğelerin konumunu veya harekesini değiştirebilmektedir.

“لَيْتَ” gibi harfler isimlere has olması ile bilinirler. ¹⁵ “لَيْتَ” edatı “إِنَّ”, “أَنَّ”, “لَكِنَّ”, “كَأَنَّ”, “لَعَلَّ” gibi edatlar kategorisine girmektedir. Dolayısıyla “لَيْتَ”, isim cümlesinin başına gelmektedir. Böylece mübtedâ ve haberin merfû‘ olduğu isim cümlesinin mübtedâsı mansûb olur ve “لَيْتَ”nin ismi diye anılır. Haberi ise merfû‘ kalarak “لَيْتَ”nin haberi diye isimlendirilir. Bu yönüyle “لَيْتَ”, cümle içinde diğer kelimelerin i‘râbını etkileyerek cümledeki diğer öğelerle etkileşime girip birtakım değişiklikler meydana getirmektedir. Bu bağlamda “لَيْتَ” sözcüğü Basra ve Kûfe dil ekollerine göre farklı şekillerde incelenmiştir. Bu iki ekol, Arap dilinde önemli farklılıklara sahip olup, kelimelerin kullanımında ve anlamında belirgin nüanslar sunar.

Basra ve Kûfe ekolleri, “لَيْتَ” kelimesini farklı açılardan ele alarak, Arap dilinin zenginliğini ve ifade kapasitesini genişletirler. Basra ekolü, kelimenin gramatik kurallarını ve mantıksal tutarlılığını vurgularken, Kûfe ekolü, kelimenin pratik kullanımı ve duygusal ifadesine daha fazla önem verir. Bu iki yaklaşım, “لَيْتَ” kelimesinin dildeki kullanımını ve anlamını derinlemesine inceleyerek, Arap dilinin

¹³ Ebû Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü’s-Şihâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beirut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1994), 254; İbrâhim vd. *el-Mu‘cemü’l-vasîf*, 849; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhtâf*, 160.

¹⁴ Ebü’l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî el-Bağdâdî er-Rummânî, *Me‘âni’l-Hurûf*, nşr. Abdülfettâh İsmâil Şelebî, (Cidde: Daru’s-Şurûk, 1401), 113.

¹⁵ Muhammed b. Alî b. Abdullah b. İbrahim b. Hatib Mevzii İbn Nureddin, *Meşâbihu’l-Megâni Fi Hurûfi’l-Me‘âni*, nşr. Âiz b. Nâfi‘ el-Ömerî (Kahire: Dârü’l-Menar, 1993), 390.

farklı yönlerini ve zenginliklerini ortaya koyar. “لَيْتَ” kelimesinin bu ekollerde nasıl ele alındığına dair bir inceleme aşağıda sunulmuştur.

2.1.1. Basra Ekolü'ne Göre “لَيْتَ”

Basra Ekolü'ne göre “لَيْتَ” edatının işlevi, “إِنَّ” edatına benzer. “إِنَّ” ve benzerleri, isim cümlesinin başına geldiğinde mübtedâyı mansûb, haberi ise merfû‘ yapar. Örneğin, “إِنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ” (Zeyd gerçekten yola çıkmıştır), “إِنَّ زَيْدَيْنِ مُنْطَلِقَيْنِ” (İki Zeyd yola çıkmıştır), ve “إِنَّ زَيْدِينَ مُنْطَلِقُونَ” (Zeydler yola çıkmıştır) cümlelerinde olduğu gibi. Aynı şekilde, “لَيْتَ” edatı da isim cümlesinin başına gelerek mübtedâyı mansûb, haberi ise merfû‘ yapar. Örneğin, “لَيْتَ زَيْدًا قَائِمٌ” (Keşke Zeyd ayakta olsaydı) ve “لَيْتَ عَبْدَ اللَّهِ ذَاهِبٌ” (Keşke Abdullah gitseydi) gibi cümlelerde bu yapı görülür.¹⁶

“لَيْتَ”nin haberi müfred¹⁷ olmasa mahallen merfû‘dur.¹⁸ “لَيْتَكَ تَزُورُنِي” (Keşke beni ziyaret etsen)¹⁹ cümlesinde haber müfred olarak gelmediği için mahallen merfû‘dur. Haberi olan “تَزُورُنِي”, fiil cümlesi şeklinde geldiğinden ref‘ alâmeti hareke ile değil mahallendir. Aynı şekilde “لَيْتَ”nin ismi zamir olduğu için nasb alâmeti hareke ile değil mahallendir.

¹⁶ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-Cümel fi'n-naḥv*, nşr. Muhammed b. el-Arabî b. Muhammed İbn Ebû Şeneb, (Cezayir: 1926), 64–65; Mahmud Hasan eş-Şerîf, *Mu'cemu fi ḥurûfi'l-me'ânî fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 960; Alî Selman Câsim, *Mevsûati'l-me'ânî'l-ḥurûfi'l-'arabiyye*, (Ürdün: Dâru'l Usâme, 2003), 201; Rummânî, *Me'ânî'l-Hurûf*, 113; Hâdî Atıyye Matar el-Hilâlî, *el-Hurûfî'l-'âmîle fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, (Beyrut: Mektebetü'n-Nahda el-Arabiyye, 1986), 187; Alâuddîn b. Ali el-İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fi marifeti kelâmi'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2009), 179; Ahmed Fâris b. Yûsuf b. Mansûr eş-Şidyâk, *Ḡunyetü't-tâlib ve münyetü'r-râğib fi'ş-şarf ve'n-naḥv ve ḥurûfi'l-me'ânî*, (Tunus: Daru'l Maarif, ts.), 241; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳâmûsü'l-Muḥîṭ*, 160; Râzî, *Muḥtârü'ş-Şihâḥ*, 254; İbrâhim vd. *el-Mu'cemü'l-Vasîṭ*, 849; İbn Nureddin, *Meşâbîhu'l-Megâni fi Ḥurûfi'l-Me'ânî*, 390; İbn Ümmü Kâsım, *El-Cene'd-Dâni Fi Ḥurûfi'l-Me'ânî*, 492; Rummânî, *Me'ânî'l-Hurûf*, 113; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdi es-Sümâlî el-Müberred, *el-Muktedab*, ed. Muhammed Abdülhâlik Uzayme, (Beyrut: 1969), 4/107; İbn Abdünnûr, *Raṣfî'l-mebâni fi şerhi ḥurûfi'l-me'ânî*, 298.

¹⁷ İsim cümlesinin haberi; müfred, cümle veya şibh-i cümle olabilir.

¹⁸ Rummânî, *Me'ânî'l-Hurûf*, 113.

¹⁹ Hüseyin Yazıcı, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*, (İstanbul: Dağarcık, 1998), 324.

"لَيْتَ" edatına mütekellim "yâ"sı (بِإِثْمِ الْمُتَكَلِّمِ) bitiştiğinde, nûn-ı vikāye"yi almayı hak eder. "إِنِّي" gibi "لَيْتَنِي" şeklinde olur. Bu kullanım Nisâ Sûresi'nde " يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ" ²⁰ şeklinde geçmektedir. Fiil hükmünün daha kuvvetli olmasından dolayı bu şekilde kullanımı yaygındır. Bununla birlikte "إِنِّي" gibi yapılar doğrudan mütekellim "yâ"sını alarak "لَيْتِي" şeklinde de kullanılabilir. Ancak "لَيْتِي" şeklindeki bu kullanım nadirdir. Sadece şiirlerdeki bazı zaruretler dolayısıyla "nûn-ı vikāye" hazfedilebilir ve bu durumda "لَيْتِي" şeklinde de kullanılabilir. Bu tür bir kullanım, şiirdeki vezin ve kafiye gereksinimlerine göre ortaya çıkar. ²¹

Basra ekolü, dilin gramatik kuralları ve mantıksal yapısına vurgu yapan bir yaklaşıma sahiptir. Bu ekol, kelimelerin anlamlarını daha kesin ve kurallara dayalı bir şekilde analiz eder. Basra ekolüne göre "لَيْتَ" kelimesi, genellikle gerçekleşmesi mümkün olmayan veya geçmişte gerçekleşmemiş olaylara yönelik bir pişmanlığı ve arzuya işaret eder. Bu ekol, "لَيْتَ" kelimesini kullanırken, dilin mantıksal tutarlılığını koruma eğilimindedir ve kelimenin cümledeki yerine ve kullanımına büyük önem verir. "لَيْتَ" kelimesi, geçmişte istenilen bir durumun gerçekleşmemesine duyulan pişmanlığı ve üzüntüyü ifade eder. Basra dilcileri, "لَيْتَ" kelimesinin bu tür cümlelerde kullanımıyla, dilin gramatik yapısının korunmasına ve anlamın net bir şekilde ifade edilmesine özen gösterirler. ²²

²⁰ en-Nisâ 4/73.

²¹ İbrâhim vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf*, 849; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ*, 160; Râzî, *Muḥtârü's-Şihâh*, 254; Şerîf, *Mu'cemu fî hurûfi'l-me'ânî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 960; Câsim, *Mevsûati'l-me'ânî'l-hurûfi'l-'arabiyye*, 202.

²² Ebû Bîşr (Ebû Osmân Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, ed. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire, 1966).

2.1.2. Kûfe Ekolü'ne Göre "لَيْتَ"

Kûfe Ekolü'ne göre, "لَيْتَ" edatı mübtedâ ve haberi birlikte nasb (mansûb) eder.

Bu bakış açısına göre "لَيْتَ" edatı, "إِنَّ" gibi ismi nasb edip haberi ref' eden bir yapıya sahip değildir. Örneğin, dilbilimci Ferrâ (ö. 207/822), "لَيْتَ"nin mübtedâ ve haberi nasb eden bir edat olduğunu savunur. Ferrâ, "لَيْتَ"yi "تَمَنِّيْتُ" (keşke) anlamında ele alır ve "لَيْتَ"nin aslında "تَمَنِّيْتُ"nın yerini tuttuğunu öne sürer. Bu nedenle, "يَا لَيْتَ أَيَّامٌ" cümlesinde "لَيْتَ"nin temenni anlamında olup iki mef'ûl aldığına dikkat çeker. Burada, "لَيْتَ"nin kullanımının aslında "أَتَمَنَّى أَيَّامَ الصَّبَا رَوَاجِعًا" anlamında olduğunu belirtir.²³

Kûfelilere göre, "لَيْتَ" edatı, "ظَنَّ" ve "وَدَدْتُ" gibi fiillerin yerine de kullanılabilir, bu fiiller gibi her iki öğeyi nasb eder. Nitekim şairlerin "وَدَدْتُ" yerine "لَيْتَ"yi kullanmaları bu görüşü destekler.²⁴

Ayrıca bazı Kûfe dilbilimcilerine göre "لَيْتَ" edatı, "وَجَدْتُ" yardımcı fiilinin yerine de kullanılabilir. Bu bağlamda, "لَيْتَ زَيْدًا شَاحِصًا" (Keşke Zeyd şahit olsaydı) cümlesi, "وَجَدْتُ" fiilinin iki mef'ûl aldığı gibi, "لَيْتَ" de isim ve haberi nasb ederek iki

²³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi'n-naḥv*, ed. J. B. Broch, (Oslo: 1859), 139; İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fi marifeti kelâmi'l-'Arab*, 179; İbn Abdünnûr, *Raṣfû'l-mebânî fi şerhi ḥurûfi'l-me'ânî*, 298; Matar el-Hilâlî, *el-Hurûfü'l-'âmile fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 187; İbn Ümmü Kâsım, *el-Cene'd-dâni fi Ḥurûfi'l-Me'ânî*, 492; Fâris eş-Şidyâk, *Gunyetü't-tâlib ve münyetü'r-râğib fi's-şarf ve'n-naḥv ve ḥurûfi'l-me'ânî*, 241; Câsim, *Mevsûati'l-me'ânî'l-ḥurûfi'l-'arabiyye*, 201.

²⁴ Rummânî, *Me'ânî'l-Ḥurûf*, 113; Matar el-Hilâlî, *el-Hurûfü'l-'âmile fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 187; İbn Abdünnûr, *Raṣfû'l-mebânî fi şerhi ḥurûfi'l-me'ânî*, 298.

mef'ûl almış olur. Bu da "لَيْتَ"nin, iki mef'ûl alan müteaddî bir fiil gibi kabul edilmesine neden olur.²⁵

Kûfe dilcileri, "لَيْتَ" kelimesini daha geniş bir bağlamda değerlendirir ve kelimenin kullanımında daha esnek bir yaklaşım benimserler. Kûfe ekolüne göre "لَيْتَ" kelimesi, sadece pişmanlık ve arzu ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda umutsuzluk ve hayal kırıklığı gibi duyguları da yansıtabilir. "لَيْتَ" kelimesi, hem geçmişe yönelik bir pişmanlığı hem de bir duruma yönelik umutsuzluğu ifade eder. Kûfe dilcileri, bu tür kullanımlarla dilin duygusal ifade kapasitesini genişletirler ve kelimenin anlamını daha zengin bir şekilde yorumlarlar.²⁶

2.1.5. "لَيْتَ"nin İsmi

"لَيْتَ" edatının ismi, temennide bulunan kişi ya da şeyi ifade eder ve dilek cümlesinin öznesi olarak kullanılır. Günlük konuşmalarda da dilek cümleleri genellikle "keşke ben, keşke sen, keşke o" şeklinde zamirlerle başlar. Kur'ân-ı Kerîm'de ise "لَيْتَ" edatının ismi, çoğunlukla zamir olarak gelmiştir. Özellikle "ben" anlamına gelen mütekellim yâ'sı ile bitişerek "لَيْتَنِي" şeklinde kullanılır. Bu kullanım Kur'an'da sekiz âyette yer alır.²⁷ Bu âyetlerde, "لَيْتَنِي"nin sonunda yer alan "yâ" harfi genellikle sakin (sessiz) olarak okunur, ancak "لَيْتَنِي" şeklinde harekeli olarak okuyanlar da vardır.²⁸

²⁵ Fâris eş-Şidyâk, *Ġunyetü't-tâlib ve münyetü'r-râġıb fi's-şarf ve'n-naĥv ve ħurûfi'l-me'ânî*, 241; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muĥîṭ*, 160; Râzî, *Muĥṭârü's-Şihâĥ*, 254; İbrâhim vd. *el-Mu'cemü'l-vasîṭ*, 849; Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-Basîṭ fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muĥîṭ - Kâmûsu'l-Muĥîṭ Tercümesi*, 803; İbn Nureddin, *Meşâbîĥü'l-Meġâni Fi Ġurûfi'l-Me'ânî*, 390

²⁶ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Baġdâdî, *Sırru şmâ'ati'l-i'râb*, nşr. Hasan Hindâvî, (Dimaşk:,1985); *el-Ĥaşâ'iş*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, (Kahire: 1956)

²⁷ en-Nisâ, 4/73; el-Kehf, 18/42; el-Meryem, 19/23; el-Furkân, 25/27-28; el-Hâkka, 69/25; en-Nebe', 78/40 ve el-Fecr, 89/24.

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 4/414.

Nisâ sûresinde²⁹ ganimet elde edemeyen kişi “keşke ben” diye talepte bulunurken, Kehf sûresinde³⁰ elindeki malı kaybeden kişi talepte bulunmaktadır. İnsan bir mal elde etmek için de malını kaybettiği için de “keşke” diyebilen varlıktır. Çoğunlukla bu “keşke”ler kişinin kendi tercihinin sonucunda oluşur. Yanlış tercih insana “keşke” dedirtir.

Furkân sûresinde³¹ doğru arkadaş yerine yanlış arkadaş tercih ederek âhiretteki azabı gören kişi temennide bulunurken Hâkka³², Nebe³³ ve Fecr³⁴ sûrelerinde ise dünyada yapıp ettiklerini âhirette gören kişi temennide bulunmuştur. Âhiretteki durumunun iyi olmadığını gören kişi bunun sebebinin dünyada iken yapmış olduğu tercihlerden ve yanlış davranışlardan kaynaklandığını anlar. Dolayısıyla kendi iradesiyle yanlış tercihte ve davranışta bulunan kişi “keşke ben” diye kendi kendini kınamaya başlar.

Meryem sûresinde³⁵ ise acı çeken ve utanan kişi “keşke ben” diye sözlerine başlayarak kendisi ile ilgili bir temennide bulunmuştur. Bu kişi “keşke ben” sözünü, kendi tercihi olmadığı hâlde başına hoşlanmadığı bir işin gelmesinden ve bu işin kendisine acı vermesinden dolayı söylemiştir. İnsan bazen kendi tercihi olmadığı hâlde “keşke ben” diye cümle kurabilir. Ama dikkat edilirse yine başkası için değil kendisi için “keşke” temennisinde bulunup kendi tercihi olmadığı hâlde temennisini “keşke ben” diye dile getirerek kendisi ile ilgili bir talepte bulunuyor.

²⁹ “Eğer Allah’tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, “Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim” der.” وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فُضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولُنَّ كَأَنْ لَّمْ

³⁰ “Çok geçmeden adamın ürünleri (felâketlerle) kuşatıldı. Sahibi, çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. “Ah” diyordu, “Keşke ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!” وَأَحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَيْهِ عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِبَةٌ عَلَىٰ غُرُوبِهَا) (en-Nisâ, 4/73)

³¹ “O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: “Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım! Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim!” (يَوْمَ يَعْصُفُ الظَّالِمُ) (على يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا / يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا) el-Furkân, 25/27-28

³² “Kitabı sol tarafından verilene gelince o, “Keşke” der, “Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!” (وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهٗ / وَلَمْ أَدْر مَا حِسَابِيَهٗ) el-Hâkka, 69/25-26.

³³ “Kuşkusuz biz insanın önceden yapıp ettiklerini karşısında göreceği ve inkârcının, “Keşke toprak olsaydım!” diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.” (إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ) (عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَا وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا) en-Nebe’, 78/40.

³⁴ “İnsan, “Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım!” der.” (يَقُولُ يَا لَيْتَنِي) (قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي) el-Fecr, 89/24.

³⁵ “Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine getirdi. Meryem, “Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!” dedi.” (فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مَثٌ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا) el-Meryem, 19/23.

Netice olarak insanın kullandığı keşke sözcüğünün çoğunluğu “keşke ben” diye başlamaktadır. Çünkü insan daha çok kendisi için temennide bulunmakta ve kendisi için üzülmemektedir. Kendisi için pişman olmaktadır. Kendisini ilgilendiren konuları düşünmektedir. Âyetin ifadesi ile insanoğlu çok bencildir.³⁶ Bundan dolayı dileklerini de kendi üzerinden dile getirmektedir. İnsan; ne yaptıklarından tatmin olur, ne de yapacakları biter. Dolayısıyla yapamadıkları için de yapacakları için de söylenir durur.

Bunun yanında “biz” (لَيْتَنَا) zamiri ile de kullanılmıştır. İki âyette birinci çoğul şahıs zamiri olan “nûn” ile bitişerek “لَيْتَنَا” şeklinde gelmiştir.³⁷ “keşke biz ...seydik/saydık!” anlamlarında kullanılmıştır. En’âm sûresinde³⁸ bahsi geçen kişiler “keşke biz” diye söze başlayarak iman etmiş olmayı, dünyaya gönderilmeyi istemektedirler. Ahzâb sûresinde³⁹ ise “keşke biz” diye söze başlayan kişiler Allah’a ve O’nun gönderdiği Hz. Muhammed’e (sav) itaat etmeyi istemektedirler. Bazı hatalar, bazı pişmanlıklar, bazı üzüntüler vardır ki sadece insanın kendisine ait değildir. Ait olduğu toplum ile de ilgilidir. En’âm ve Ahzâb sûrelerinde geçen temenniler Cehennem ehline aittir. “Keşke ben” diye temennide bulunma imkânları varken “keşke biz” diye temennide bulunmaları, içinde oldukları hâlin sebebinin beraber azap gördükleri toplum olduğunu vurgulamaktır. Öyle ki bunlar dünya hayatında beraber oldukları için âhîret hayatında da beraber olmuşlardır. En doğrusunu Allah bilir.

“لَيْتَ”nin ismi, sadece bir âyette “هَآ” zamiri ile bitişmiştir.⁴⁰ Bu zamir “o” anlamında dişiller için üçüncü tekil zamiridir. Hâkka sûresinde⁴¹ geçen bu zamir “لَيْتَهَا” şeklinde yazılmaktadır.

³⁶ el-Meâric, 70/19-20.

³⁷ el-En’âm, 6/27; el-Ahzâb, 33/66.

³⁸ “Onların ateşin karşısında durdurulup da “Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha rabbimizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak” dediklerini bir görsen!” (وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ (النَّارِ) فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نَكْذِبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) el-En’âm, 6/27.

³⁹ “Yüzleri ateşe çevrildiği gün, “Keşke Allah’a itaat etseydik, resulü dinleseydik” diyecekler.” (يَوْمَ (تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ) el-Ahzâb, 33/66.

⁴⁰ el-Hâkka, 69/27

⁴¹ “Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi!” (يَا لَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ) el-Hâkka, 69/27.

“لَنَا” ile devam eden cümlede “bizim olsa” anlamı vardır. Nitekim “لَنَا” sözcüğü “bizim için, bize ait, bizim” gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcük tek başına “bizimdir” anlamına gelirken “لَيْتَ”nin haberi olduğunda “bizim olsa” anlamına gelmektedir.

“Keşke” ile başlayan cümlenin “bizim” diye devam etmesi insanın aslında özenti duygusunun bir sonucudur. Temennide bulunan kişiler “لَيْتَ”den sonra “لَنَا” diyerek başkasında var olan şeyi kendileri için istediğini vurgulamaktadırlar.

Haberin fiil cümlesi olduğu on iki âyetin yedisi mâzî, ikisi muzâri‘, üçü ise “lâm” ile olumsuz yapılan muzâri‘ kalıbıdır. Bütün bu fiiller geçmiş ve geniş zamanlı olmak üzere iki başlıkta incelenebilir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “keşke” sözcüklerinde geçmiş zamana dair “لَيْتَ”nin haberi bulunduğu gibi şimdiki zamana ait geniş zaman kalıbında da “لَيْتَ”nin haberi bulunmaktadır.

“لَيْتَ” edatı mâzî (geçmiş zaman) fiiliyle yedi âyette toplamda sekiz defa geçmiştir. Bunların dördünde haber, “olmak” (كَانَتْ / كُنْتُ)⁴⁷ fiili ile gelmiştir. Diğer dördünde ise haber; “yapmak” (فَعَّمْتُ)⁴⁸, “edinmek” (اتَّخَذْتُ)⁴⁹, “itaat etmek” (أَطَعْنَا)⁵⁰, “ölmek” (مِتُّ)⁵¹ şeklindeki fiillerle gelmiştir. Olumsuz mâzî anlamında “lâm” ile kullanılan muzâri‘ kalıplar ise üç âyette geçmektedir. Bunlar; “ortak koşmamak” (لَمْ أَشْرِكْ)⁵², “edinmemek” (لَمْ أَتَّخِذْ)⁵³ ve “verilmemek ve bilmemek” (لَمْ أَوْتِ كِتَابِيَهُ وَلَمْ)⁵⁴ fiilleridir.

⁴⁷ el-Hâkka, 69/27; en-Nisâ, 4/73; en-Nebe’, 78/40; el-Meryem, 19/23

⁴⁸ el-Fecr, 89/24

⁴⁹ el-Furkân, 25/27

⁵⁰ el-Ahzâb, 33/66

⁵¹ el-Meryem, 19/23

⁵² el-Kehf, 18/42

⁵³ el-Furkân, 25/28

⁵⁴ el-Hâkka, 69/25

Nisâ, Meryem ve Nebe' sûrelerinde “كُنْتُ” diye “keşke olsaydım” şeklinde gelirken, Hâkka sûresinde “كَانَتْ” diye “keşke olsaydı” şeklinde gelmiştir. “Keşke” edatı daha çok “olmak” fiili ile kullanılmaktadır. Mâzî hâliyle bu fiil “لَيْتَ”nin haberi olunca “keşke olsaydım/olsaydın/olsaydı” anlamlarına gelmektedir. Furkân sûresi 27. âyette, haber “اتَّخَذْتُ” şeklinde mâzî olarak gelirken, 28. âyette “لَمْ أَتَّخِذْ” diye mâzî olumsuz şeklinde gelmiştir. Böylece “keşke edinseydim ve edinmeseydim” anlamında “لَيْتَ”nin haberi olmuştur. Hâkka sûresinin 25. âyetinde “bilmek” fiili “لَمْ أَدْرِ” şeklinde “keşke bilmeseydim” anlamında kullanılmıştır. Fecr sûresinin 24. âyetinde “sunmak” fiili “قَدَّمْتُ” şeklinde geçmektedir. “تَفْعِيلٌ” vezninden olup “öne geçmek/geçirmek, sunmak, yapmak” gibi anlamlara gelmektedir. Böylece âyette “keşke yapsaydım” anlamında kullanılmıştır. Ahzâb sûresinin 66. âyetinde “itaat etmek” fiili “أَطَعْنَا” şeklinde “keşke itaat etseydik” anlamında kullanılmıştır. Meryem sûresinin 23. âyetinde “ölmek” fiili “مِتُّ” (mittü) diye geçmektedir. Âyette geçtiği şekliyle “keşke ölseydim” mânasındadır. Kehf sûresinin 42. âyetinde “ortak koşmak” fiili “لَمْ أُشْرِكْ” şeklinde “keşke ortak koşmasaydım/edinmeseydim” anlamında kullanılmıştır.

Geniş zaman olarak “geri dönmek, yalanlamamak ve olmak” (نُرُدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ) ile “bilmek” (يَعْلَمُونَ) fiilleri zikredilmiştir. Bu fiiller, muzâri‘ kalıbında - olumlu veya olumsuz- olarak geçmektedir.

En’âm sûresi 27. âyetinde; “geri dönmek, yalanlamamak ve olmak” fiilleri tek cümle içerisinde “نُرُدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ” şeklinde gelerek “لَيْتَ”nin haberi olmuştur. “نُرُدُّ” fiili kök itibarıyla “döndürmek, dönmesini sağlamak” anlamlarına gelmektedir. “نُرُدُّ” şeklinde geldiğinde “geri döneriz” anlamına gelirken “لَيْتَ”nin haberi olduğunda “keşke geri dönsek” anlamına gelir. “لَا نُكَذِّبُ” fiili yalan söylemek

anlamında ki “كَذَبَ” kökündendir. “تُكذِّبُ” fiili olumsuzluk “لَا”sı ile “yalanlamayız” anlamına gelmektedir. Fakat “لَيْتَ”nin haberi olduğu için “keşke yalanlamasaydık” mânâsındadır. “وَنَكُونُ” fiili tek başına “oluruz” anlamına gelirken “لَيْتَ” nin haberi olunca “keşke olsak” anlamına gelmektedir. Yâsîn sûresinin 26. âyetinde “bilmek” anlamındaki “يَعْلَمُونَ” fiili, “لَيْتَ”nin haberi olunca “keşke bilseler” mânâsına gelmektedir.

2.1.5. “لَيْتَ”nin İsminin veya Haberinin Düşmesi

“لَيْتَ” ile başlayan bir ifadenin tam bir cümle olması için mübtedâ (özne) ve haber (yüklem) içermesi gerekir. Ancak bu unsurlar bazen “لَيْتَ” ile başlayan cümlelerde örtük bırakılabilir. Bu eksiklik genellikle belirsizliği vurgulamak için yapılır ve anlamı okuyucunun zihninde tamamlamasına olanak tanır. Takdirine göre “لَيْتَ”nin ismi veya haberi hafzedilebilir (düşürülebilir).

“Keşke bir bilsem” mânâsındaki “لَيْتَ شِعْرِي” ifadesi, takdirine göre mübtedânın veya haberin düşmesine örnek olabilecek bir ifadedir. Bu ifadenin takdiri “لَيْتَ شِعْرِي حَاصِلٌ” olduğu düşünülürse “لَيْتَ” edatının ismi olan “شِعْرِي” (benim bilgim/sezгим) cümlede bulunmasına rağmen, haberi olan “حَاصِلٌ” kelimesi yazılmayarak hafzedilmiş (düşmüş) denilir. Yine “لَيْتَ شِعْرِي” ifadesinin tam bir anlam ifade etmesi için takdiri “لَيْتَ شِعْرِي أَشْفِي فُلَانٌ أَمْ سَعِيدٌ” (*Keşke bileydim, şu kişi iyileşecek mi yoksa mutlu mu?*) de olabilir. Bu durumda haberi “أَشْفِي فُلَانٌ أَمْ سَعِيدٌ” şeklinde bir istifham cümlesi olarak hafzedilmiş sayılır. Nihayetinde “لَيْتَ شِعْرِي” ifadesinde haberin eksik olması

cümlenin temenni anlamı kazanmasını engellemez. Bu tür ifadeler genellikle hayret veya merak anlarında kullanılır. Bu nedenle haberin düşmesi doğal karşılanır.⁵⁵

Öte yandan, "لَيْتَ" edatının isminin de hazfedilebileceği durumlar mevcuttur.

Örneğin, "فَلَيْتَ دَفَعْتَ الْهَمَّ عَنِّي سَاعَةً" (*Keşke bir saatliğine derdimi benden uzaklaştırabilseydin*) ifadesinde "لَيْتَ" edatının ismi olan "sen" zamiri düşmüştür.

Cümlenin tam hali "فَلَيْتَكَ دَفَعْتَ الْهَمَّ عَنِّي سَاعَةً" şeklinde düşünülebilir. Bu durumda haberi ise "دَفَعْتَ الْهَمَّ" ile devam eden fiil cümlesidir.⁵⁶

2.1.3. "لَيْتَ"nin Fiillere Benzemesi

"لَيْتَ", fiile benzeyen harflerden biridir. Bu benzerlik, bazı özelliklerinden dolayı ortaya çıkmaktadır. "لَيْتَ" harfinin sonu, mazî fiillerde (geçmiş zaman) olduğu gibi fetha ile bitmektedir. Örneğin, "ضَرَبَ" (o dövdü) fiili gibi, "لَيْتَ"nin de son harfi fetha ile harekelenmiştir. "لَيْتَ" edatı, nesne zamirlerini de tıpkı bir fiil gibi almaktadır. Örneğin, "ضَرَبَهُ" (onu dövdü), "ضَرَبَكَ" (seni dövdü), "ضَرَبَنِي" (beni dövdü) gibi fiil yapılarında olduğu gibi, "لَيْتَ" de mansûb zamirleri kendisine bitişik olarak alabilir: "لَيْتَهُ" (keşke o), "لَيْتَكَ" (keşke sen), "لَيْتَنِي" (keşke ben) gibi. Diğer taraftan "ضَرَبَ زَيْدًا" (Zeyd'i Amr dövdü) cümlesindeki gibi mef'ûlünü (nesneyi) öne alan mâzî fiillere benzemektedir. Ancak "لَيْتَ"nin bir çekimi olmadığı için, bu harfin haberinin (yükleminin) öne alınması caiz değildir. Yani "لَيْتَ قَائِمٌ زَيْدًا" (keşke duran Zeyd olsaydı) şeklinde bir ifade kullanılmaz. Bu yüzden, fiil cümlesindeki nesnenin öne

⁵⁵ Câsim, *Mevsûati'l-me'âni'l-hurûfi'l-arabiyye*, 202; Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, (İstanbul: Tekin Kitabevi, 1987), 122.

⁵⁶ Fâris eş-Şidyâk, *Gınyetü't-tâlib ve münyetü'r-râgıb fi'ş-şarf ve'n-naḥv ve hurûfi'l-me'âni*, 241; Rummânî, *Me'âni'l-Hurûf*, 113.

geçmesi gerekir ve cümle "لَيْتَ زَيْدًا قَائِمًا" (keşke Zeyd duran olsaydı) şeklinde olmalıdır. "لَيْتَ", anlam bakımından ise "تَمَنَّى" (dilemek) fiiline benzer. Dolayısıyla, "لَيْتَ" ile kurulan cümlelerde fiil anlamı vardır.⁵⁷

Bu benzerliklere rağmen, "لَيْتَ" fiil olarak kabul edilmez. Bunun nedeni, fiillerin mazî (geçmiş zaman), muzâri‘ (şimdiki ve geniş zaman), ve emir kiplerine sahip olmalarına karşın "لَيْتَ" harfinin bu türden bir çekime sahip olmamasıdır. Bu yüzden "لَيْتَ", yalnızca fiile benzer bir harf olarak değerlendirilir, ama fiil kategorisine girmez.

2.1.4. “لَيْتَ” nin İsim Olarak Kullanılması

“لَيْتَ” bazen herhangi bir temennide bulunmadan lafız olarak cümle içinde yer alabilmektedir. Anlamdan ziyade lafzının kastedildiği bu durumlarda “لَيْتَ” isim olarak kabul edilmektedir.

Şair, Rü’be b. el-Accâc’ın (ö. 145/762) aşağıdaki beyti buna örnektir:

وَلَيْلَةَ ذَاتِ دُجَى سَرَبْتُ ... وَلَمْ يَلِثْنِي عَنْ سِوَاهَا لَيْثٌ

“Karanlık bir gecede yürüdüm “keşke” sözü beni bu yürüyüşten vazgeçirmedi”⁵⁸

Şair burada “لَيْتَ” sözcüğünün kendisini alıkoymadığını ifade etmiştir. Yürümüş olduğu yolda çeşitli dilekleri temenni etmesine rağmen bu yürüyüşten vazgeçemediğini belirtmiştir. Bu anlatımı veciz hâle getirmek için de “temennide bulunduğu dilekler” yerine “keşke” sözcüğünü tercih etmiştir. Tercih ettiği bu sözcük temenni için değil, temenni cümlelerini ifade etmek içindir. Dolayısıyla buradaki

⁵⁷ İrbîlî, *Cevâhiru'l-edeb fi marifeti kelâmi'l-'Arab*, 179; Câsim, *Mevsûati'l-me'ânî'l-hurûfi'l-'arabiyye*, 201; Şerîf, *Mu'cemu fi hurûfi'l-me'ânî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 960; Müberred, *el-Mukteḍab*, 4/107; Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-Basîṭ fi Tercemeti'l-Kâmüsi'l-Muhîṭ - Kâmüsu'l-Muhîṭ Tercümesi*, 803; Zeccâcî, *el-Cümel fi'n-naḥv*, 64–65; Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 3/260;

⁵⁸ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ahmed Halefullah, (Mısır: Daru'l-İlm, 1970), 749.

“لَيْتَ” temenni için değildir. Temenni anlamını taşıyan lafız içindir. Ayrıca temenni anlamı vermesi için isim cümlesinin başına gelmeliydi. Yine “لَيْتَ” diye son harekesinin fetha yerine zamme olması, onun harf değil isim olduğunu göstermektedir.

Şair, Ebû Zübeyd et-Tâî'nin (ö. 62/681-82 [?]) aşağıdaki beyti de bu kullanıma örnek olarak verilebilir.”

لَيْتَ شِعْرِي وَأَيْنَ مِنِّي لَيْتٌ إِنَّ لَيْتًا وَإِنَّ لَوْأَ عَنَاءُ

“Keşke bilsem, 'keşke' benden ne kadar uzakta? Gerçekten 'keşke' ve 'eğer' derttir.”⁵⁹

Burada da “لَيْتَ” ve “لَوْ” edatları isim olarak kullanılmıştır. Bu beyitte şair, “keşke” ve “eğer” kelimelerinin sadece boş birer üzüntü ve dert olduğunu ifade etmektedir. Şair, geçmişe duyulan pişmanlık ve geleceğe dair belirsizliklerin insanı yıpratıcı duygular olduğunu vurgular. “Alıkoyucu beni onun arzusundan alıkoymadı” mânasındadır.⁶⁰ “لَيْتَ” ile “لَوْ” edatlarının etkisinden bahsederek lafız olarak cümle içinde kullanılmıştır. Her iki edat da cümleye herhangi bir dilek veya şart anlamı katmamıştır. Dolayısıyla bu cümlede de “keşke” sözcüğünün insan üzerindeki etkisine değinilerek bir bilgi verilmiştir veya bir yorum yapılmıştır. Yine her iki edat da nekre (belirsiz) bir isim olarak mansûb gelmiştir.

“Keşke” sözcüğünün isim olarak kullanıldığı cümleler bir dilek belirtmek için değildir. Bu cümleler “لَيْتَ” sözcüğünü kullanmak ile ilgili bir bilgi vermek veya bir durum belirtmek içindir.

2.2. “لَيْتَ”nin Diğer Harflerle Kullanımı

“لَيْتَ”, zamirler ve isimler dışında, bazı edatlar ve harflerle birleşerek farklı anlamlar kazanabilir. Örneğin, “لَيْتَ أَنْ” yapısı, “keşke” anlamını pekiştirmek ve belirli

⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, 749; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-luġa*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 122

⁶⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, 749.

bir durumu vurgulamak için kullanılır. Bu kullanım, dilek veya temenninin daha belirgin hale getirilmesine yardımcı olur. Ayrıca, “لَيْتَ لَوْ” yapısı, “keşke eğer” anlamına gelir ve geçmişte yaşanan olayların farklı bir şekilde gerçekleşmesini dilemek için kullanılır. Bu yapı, kişinin geçmişe yönelik pişmanlıklarını ve alternatif senaryoları ifade etmesini sağlar.

2.2.1 “لَيْتَ”nin Lâm-ı İbtida Alması

Lâm-ı İbtidâ, vurgu yapmak için bir cümlenin başlangıcına eklenir ve genellikle isim cümlelerinde yer alır. Örneğin, "لَرْبُّكَ عَفُورٌ رَحِيمٌ" cümlesinde, "لَ" harfi, mübtedânın (رَبُّكَ) başına gelmiştir ve cümlede vurgu oluşturmuştur. Ancak, bu Lâm-ı İbtidâ olan “لَ”, “إِنَّ” ile kullanıldığında, haberin (yüklem) başına gelir. Bu durum, "إِنَّ رَبَّكَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ" cümlesinde görülmektedir. Burada “لَ”, “عَفُورٌ” (çok bağışlayan) kelimesinin başına gelerek habere vurgu yapmaktadır. Bu, "إِنَّ"nin cümlenin başına gelmesiyle "لَ" harfinin haberin başına kaydığı ve habere vurgu yaptığı anlamına gelir. Buna karşın, "لَيْتَ" ile başlayan isim cümlelerinde, "لَ" harfi bir vurgu unsuru olarak kullanılmaz. Dolayısıyla habere de dahil olmaz. Örneğin, "Kasas" suresinin 79. ayetindeki "يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ" ifadesinde ki “لَنَا” sözcüğünde yer alan “لَ” harfi, Lâm-ı İbtidâ değil, "lâm-ı câr (جر)"dır. Bu örnek, "لَيْتَ" ile başlayan cümlelerde "لَ" harfinin işlevinin farklı olduğunu ve habere vurgu ekmediğini göstermektedir.⁶¹

2.2.2. “لَيْتَ”nin Atf-ı Vav ile İkinci Bir İsim Alması

"إِنَّ" (inne) gibi edatların isimlerine bir isim atfedildiğinde, atfedilen isim merfû (رفع) olarak gelebilir. Örneğin, "إِنَّ زَيْدًا وَعُمَرُ قَائِمٌ" cümlesinde, "إِنَّ"nin ismi olan "زَيْدًا"

⁶¹ Câsim, *Mevsûati'l-me'âni'l-hurûfi'l-'arabiyye*, 201.

sözcüğüne atfedilen "عَمْرُ" merfû gelmektedir. Ancak "لَيْتَ" edatında durum farklıdır. "لَيْتَ"nin ismine bir isim atfedildiğinde, bu mâtuf (atfedilen) isim yalnızca mansûb (نصب) olarak gelir. Örneğin, "لَيْتَ سَعِيدًا طَالِبٌ وَسَالِمًا" cümlesinde, "سَعِيدًا" ismine atfedilen "سَالِمًا" sözcüğüde mansûb durumdadır. Bu kural, atfedilen ismin cümlenin sonunda ya da ortasında bulunmasına bakılmaksızın uygulanır. Yani, "لَيْتَ سَعِيدًا" gibi bir yapıda da, "سَعِيدًا" ve "سَالِمًا" isimleri mansûb olarak gelir. Bu durum, "لَيْتَ" edatının kendisinden sonra gelen isimleri mansûb yapmasından kaynaklanır. Dolayısıyla, ona atfedilen diğer isimler de aynı gramatikal kurallara uyar.⁶² Çünkü "لَيْتَ"nin ismi, temenni anlamındaki fiil cümlelerinin nesnesine benzer. Bu sebeple, cümlenin anlam bütünlüğünü ve yapısını korumak için "لَيْتَ"nin ismine atfedilen isim de aynı konumda kabul edilir ve mansûb olur.

2.2.3. "لَيْتَ"nin "أَنَّ" ile Kullanılması

"أَنَّ", fiilden sonra cümle ortasında isim cümlesinin başında yer alarak bu cümleyi masdar (isim-fiil) haline getirir. "ظَنَنْتُ أَنَّ زَيْدًا خَارِجٌ" (Zeyd'in dışarı çıktığını zannettim) cümlesinde olduğu gibi. Bu cümle, bir fiil cümlesi olup nesnesi isim cümlesi olarak gelmiştir. Bu isim cümlesindeki "زَيْدًا" sözcüğü "أَنَّ"nin ismi iken, "خَارِجٌ" sözcüğü "أَنَّ"nin haberidir. Masdar yapmak için başına "أَنَّ" getirilmiştir. Böylece bu fiil cümlesindeki "أَنَّ" masdar görevi görmüştür. Ancak "لَيْتَ" edatından sonra "أَنَّ" geldiğinde, bu kullanım cümleye masdar anlamı katmaz. Cümledeki temenni anlamını vurgular ve pekiştirir. "لَيْتَ أَنَّ زَيْدًا خَارِجٌ" denildiğinde "أَنَّ"nin ismi

⁶² Câsim, *Mevsûati'l-me'âni'l-hurûfi'l-arabiyye*, 202.

olan “زَيْدًا” sözcüğü artık “لَيْتَ”nin ismi, “أَنَّ” nin haberi olan “خَارَجَ” sözcüğü ise artık “لَيْتَ”nin haberi olur.⁶³

2.2.4. “لَيْتَ”nin Nidâ Edatı “يَا” ile Kullanılması

“لَيْتَ” kelimesinden önce bazen “يَا” edatı gelir ve pişmanlık, üzüntü, esef anlamlarını pekiştirir. Önüne nidâ harfi “يَا” geldiğinde münâdî mahzûf olur (düşer). Nisâ sûresi'nin “يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ” (Keşke onlarla beraber olsaydım)⁶⁴ ayeti buna örnektir.

2.2.5. “لَيْتَ”nin Zâid veya Kâffe “مَا”sı ile Bitişi

“إِنَّ” ve benzerlerine bitişen “مَا”, isim cümlesindeki harekelerin değişmesini engeller; bu durumda mübtedânın (öznenin) nasbı (mansûb olması) ve haberin ref'i (merfû' olması) kuralı uygulanmaz ve cümle aynı şekilde kalır. Fakat “لَيْتَ”ye bitişen “مَا” edatı, “إِنَّ”ye bitişen “مَا”dan farklıdır. “لَيْتَ” ye “مَا” bitiştiğinde amel edip isme has kalması (ismi nasb etmesi), ihmal ettiğinde ise “إِنَّ” ve benzerlerine hamledilmesi (ismi nasb etmeyip merfû' bırakması) câizdir.⁶⁵

“مَا” geldiği hâlde “لَيْتَ”, ismi nasbederse “مَا” zâidedir. Örneğin, “لَيْتَمَا زَيْدًا قَائِمًا” cümlesinde, “مَا” zâide olup “لَيْتَ”nin isme olan etkisi devam etmektedir. Ancak “مَا”

⁶³ Matar el-Hilâlî, *el-Hurûfî'l-âmile fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 119; Câsim, *Mevsûati'l-me'ânî'l-hurûfî'l-arabiyye*, 202; Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi'n-naḥv*, 139; İrbilî, *Cevâhiru'l-edeb fi marifeti kelâmi'l-Arab*, 180.

⁶⁴ en-Nisâ 4/73.

⁶⁵ Fâris eş-Şidyâk, *Ġunyetü't-tâlib ve münyetü'r-râġib fi's-şarf ve'n-naḥv ve hurûfî'l-me'ânî*, 241; İbn Nureddin, *Meşâbihu'l-Megâni Fi Hurûfî'l-Me'ânî*, 390; Şerîf, *Mu'cemu fi hurûfî'l-me'ânî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 960; İbrâhim vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf*, 849.

geldiği halde “لَيْتَ”, amil olma özelliğini kaybederse “مَا” kâffedir. Örnek olarak, “لَيْتَمَا ”
“لَيْتَمَا ” cümlesinde, “مَا” kâffe olup “لَيْتَ”nin isme olan etkisini kaldırmıştır.⁶⁶

Diğer taraftan Şair Nâbiga ez-Zübyânî'nin (ö. 604 [?]) aşağıdaki beytinde iki şekilde de kullanılmıştır:⁶⁷

قَالَتْ أَلَا لَيْتَمَا هَذَا الْحَمَامَ لَنَا إِلَى حَمَامَتِنَا أَوْ نِصْفَهُ فَقَدْ

*Ah keşke bu güvercin(ler) bizim olsaydı / Katsaydık güvercinlerimize veya yarısı
bizim olsaydı.*⁶⁸

Bu beyitte “لَيْتَمَا” edatı “الْحَمَامَ” kelimesinde hem amel etmiş hem de ihmal etmiştir.⁶⁹ Her iki okuma şekli de mümkündür. Mübtedâ merfû‘ okunabileceği gibi mânsub da okunabilir. İsim cümlesinin başına gelen “لَيْتَمَا” sözcüğü, isim cümlesinin mübtedâsının mansûb veya merfû‘ şeklinde okunmasına izin verir.

2.3. “لَيْتَ” Sözcüğünün Belâgattaki Yeri

Arap belâgatında kelâm; haber ve inşâ diye ikiye ayrılır. İnşâ; talebî ve gayr-i talebî olarak sınıflandırılır. İçinde talep barındıran inşâ ise emir, nehiy, istifham temenni ve nidâ diye bölümlere ayrılır.

“لَيْتَ” temenni ifade eder. Çoğunlukla imkânsız veya zor gerçekleşen arzuların temennisi için kullanılmaktadır. Mümkün olan arzuların temennisinde ise kullanımı azdır. Hatta gerçekleşeceğine dair ihtimal bulanan temenniler için kullanımı yoktur. Örneğin “لَيْتَ غَدًا آتَ” (keşke yarın gelse) denilmez.⁷⁰

⁶⁶ Şerîf, *Mu‘cemu fi hurûfi'l-me‘ânî fi'l-Ḳur‘ânî'l-Kerîm*, 960; Câsim, *Mevsûati'l-me‘ânî'l-hurûfi'l-arabiyye*, 201.

⁶⁷ Fâris eş-Şidyâk, *Ḡunyetü't-tâlib ve münyetü'r-râgıb fi ş-şarf ve'n-nahv ve hurûfi'l-me‘ânî*, 241; İbn Nureddin, *Meşâbiḥu'l-Megâni Fî Hurûfi'l-Me‘ânî*, 390.

⁶⁸ Fâris eş-Şidyâk, *Ḡunyetü't-tâlib ve münyetü'r-râgıb fi ş-şarf ve'n-nahv ve hurûfi'l-me‘ânî*, 241; İbn Nureddin, *Meşâbiḥu'l-Megâni Fî Hurûfi'l-Me‘ânî*, 390; Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir Nâbiga ez-Zübyânî, *Dîvân*, (Beyrut, 1963).

⁶⁹ İbn Nureddin, *Meşâbiḥu'l-Megâni Fî Hurûfi'l-Me‘ânî*, 390.

⁷⁰ Câsim, *Mevsûati'l-me‘ânî'l-hurûfi'l-arabiyye*, 201; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳâmûsü'l-Muḥîṭ*, 160.

“لَيْتَ” kelimesi için umut ve beklenti bildirir denilmektedir.⁷¹ Bu beklenti, meydana gelmesi açısından imkânsızdır. Asıl olarak kullanımı da bu şekildedir. Fakat bazen asıl anlamının dışında meydana gelmesi açısından mümkünlüğü zor olan beklentiler için de kullanılmaktadır.

Birçok edat gibi “لَيْتَ” de kendi asıl anlamının dışında mecaz anlamı ile kullanılmaktadır. Asıl ve mecaz anlamıyla belâgatta farklı mânaları ifade etmektedir. Asıl anlamı ile temenni ifade eden “لَيْتَ”, mecaz anlamda tereccî ifade etmektedir.

2.3.1. Temenni

Türk dilinde temenni, herhangi bir şeyi dilemek anlamına gelir. İstemek, rica etmek, ummak gibi anlamlar temenni ifadesinin karşılığı olarak gelmektedir.⁷² Herhangi bir durumu temenni etmek, herhangi bir durumun olmasını istemek demektir. “Bari, keşke, ne olur, tek” gibi edatlar temenni ifade etmek için kullanılmaktadır.⁷³ Bu edatların veya sözcüklerin çoğaltılması mümkündür.

Bununla beraber bir arzuyu ifade etmek için bazen istek, bazen dilek-şart, bazen de gereklilik kiplerine ihtiyaç duyulmaktadır. “Allah korusun” cümlesinde istek kipi kullanılırken, “müminler birleşse kan akmaz” cümlesinde dilek-şart kipi kullanılmıştır. Yine “sigarayı terk etmelisin” cümlesinde ise gereklilik kipi kullanılmıştır.⁷⁴

Sözlükte dilemek, bir şeyin kendisinde bulunmasını arzulamak mânasına gelen temenni (التمني); terim olarak, meydana gelmesi mümkün olmaması veya meydana gelmesi uzak bir ihtimal olması nedeniyle umulmayan, fakat arzu edilen bir durumun istenmesi mânasında tanımlanmaktadır. Yani meydana gelmesi imkânsız veya çok zor olan bir durumun arzu edilmesidir denebilir. Temenni, gönlün meylettiği ama gerçekleşmesi ve meydana gelmesi imkânsız olan bir şeyi arzulamak veya istemektir.

⁷¹ İsfahâni, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 973.

⁷² Parlatır, *Türkçe Sözlük*, 662.

⁷³ Ahmet Bican Ercilasun, “*Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine*, ‘*Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*’ (22-23 Ekim 1993)” (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995), 662.

⁷⁴ Ercilasun, *Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine*, 662.

Meydana gelmesi beklenen, temenni edilen duruma Arapçada “minye (مِنِيَّة), münye (مُنِيَّة) veya ümniyye (أُمْنِيَّة)” denilmektedir.⁷⁵

Arapçada “temenni” konusu edat yönüyle sarf, cümle tertibi ve i‘râbı yönüyle nahiv, söz çeşitleri ve mâna yönüyle ise belâgatın meânî ilmi ile ilgilidir. Temenni, meânî ilminin iki kolundan (haber ve inşâ) biri olan inşânın istek bildiren beş ana (emir, nehiy, istifham temenni ve nidâ) üslûbundan biridir. Yalnız imkânsız olanın temenni edilmesi, temenninin talep kategorisi içinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusunda birtakım tartışmalar vardır. Bu tartışmaların temelinde, imkânsız olan bir şeyin gerçek mânada nasıl talep olabileceği sorusu bulunmaktadır. Kimi dilbilimciler temenni ile tereccînin, nidâ ve kase m cümlelerinde de talebin olmadığını; fakat inşâ kategorisinde zikredilmesinde bir tereddüdün olmadığını belirtmiştir. Kimi de temenninin haber kategorisinde olduğunu; ama mânasının ise menfî olduğunu iddia etmiştir. Fakat bu iddialara itibar edilmemiştir.⁷⁶

Temenniye ifade etmek için kullanılan asıl edat “لَيْتَ”dir. İmkânsız isteklerin talep edilmesi “لَيْتَ” sözcüğü aracılığıyla gerçekleşir.

لَيْتَ الْكَوَاكِبِ تَدُنُو لِي فَأَنْظِمَهَا عُقُودَ مَدْحٍ

“Keşke yıldızlar bana yaklaşırsa da / onları övgü gerdanlıkları olarak dizsem.”⁷⁷

İbn-i Fâriz (ö. 632/1235) gibi ünlü Arap şairlerine atfedilen bu beyit, Arap edebiyatının klasik şiir örneklerinden biri olup özellikle mecazi anlamıyla dikkat çeker. Bu beyitteki “لَيْتَ الْكَوَاكِبِ تَدُنُو لِي” ifadesi, bir temenni ve dilek cümlesi olarak

⁷⁵ Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. 'Alî İbn Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftahu'l-'ulum*, nşr. Naîm Zerkûr (Beyrût: Dâru'l- kutubi'l-'ilmiyye, 1987), 303; Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-ma'ânî*, (İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1326), 85; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrût: Dâru İbni Keşîr 1993), 2/894; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *et-Telhiş fi 'ulûmi'l-belaga*, nşr. 'Abdurrahman el- Berkûkî, Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1992, 173-174; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 16/322; Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît - Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 803; Tacettin Uzun vd. *Anlatımlı Belağat* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2008), 56.

⁷⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 2/894.

⁷⁷ Ebu Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yûsuf İbn Hişâm El-Ensari, *Şerhu Şüzûri 'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Darü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1965), 1/32.

kullanılmıştır. Şair, yıldızların kendisine yaklaşmasını ve onları övgü gerdanlıkları olarak düzenlemeyi arzulamaktadır. Bu dilek, şairin güzellik ve yücelik karşısındaki hayranlığını ve bu güzellikleri övme arzusunu mecazi bir dille anlatır. Yıldızlar, burada ulaşılmaması zor ve yüksek değerler olarak simgelenmiştir. Şairin dileği, bu yüksek değerleri kendisine yakınlaştırmak ve onları övgü ile süslemektir. Ancak bu dilek gerçekleşmesi mümkün olmayan bir isteği ifade etmektedir. “فَأُنْظِمَهَا عُقُودَ مَدْحٍ” kısmı ise, şairin bu arzuyu gerçekleştirdiğinde yapacağı övgü dolu düzenlemeyi ifade eder. “لَيْتَ” sözcüğü bu beyitlerde imkansız temennileri dile getirmek için kullanılmıştır.⁷⁸

“فَلَيْتِ اللَّيْلُ فِيهِ كَانَ شَهْرًا
وَمَرَّ نَهَارُهُ مَرَّ السَّحَابِ”

“Keşke ondaki (Ramazan ayındaki) gece, bir ay olsa, / gündüzü de bulut gibi geçiverse!”⁷⁹

Şairin dile getirdiği arzu, gerçekleşmesi imkânsız bir durumu ifade eder. Ramazan gecesinin bir ay kadar uzun olması ya da gündüzün bir bulut gibi hızla geçmesi imkânsız arzulardır. “لَيْتَ” ise burada edebi bir araç olarak kullanılmıştır. Bu beyit, gece ve gündüzün geçişini betimleyerek zamanın akışına da dikkat çeker. Gece, sanki bir ay kadar uzun sürecek şekilde tasvir edilirken, gündüz ise bulutlar gibi hızlı geçer. Gece, uzunluğu ve durağanlığıyla vurgulanırken, gündüz hızlı ve geçici bir doğaya sahip olarak betimlenir. Bu tür tasvirler, Arap şiirinin doğaya olan ilgisini ve zaman kavramını işleme şeklini gösterir.⁸⁰

“أَلَا لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا
فَأُخْبِرُهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشِيبَ”

“Keşke gençlik bir gün dönse de, / ihtiyarlığın neler yaptığını ona bir haber versem”⁸¹

⁷⁸ Kayapınar, “Belâgatta Temenni Üslûbu”, 167; Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 226

⁷⁹ İbnü’r-Rûmî, *Divân İbni’r-Rûmî*, (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye), 1/428.

⁸⁰ Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 256.

⁸¹ İsmâ’îl b. el-Ğâsim, Ebu’l-Atâhiye, tah. Şukrî Fayşal, (Dimeşk: Maḥbaatu Câmi’ati Dimeşk, 1965), 32; Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 56.

Bu şiirde de şair, bir arzuyu dile getirmektedir. Ancak, geçmiş zamanın geri gelmesi imkânsızdır. Bu nedenle, bu cümlede de bir temenni söz konusudur. Şair, imkansız bir arzuyu ifade ederek, gençliğin geri dönmesi ve ona yaşlılığın getirdiği değişimleri anlatma isteğini vurgulamaktadır. Özellikle gençlik ve zaman teması, Arap şiirinin klasik dönemlerinde sıkça işlenen ve derin anlamlar taşıyan konulardan biridir. Bu beyit üzerinden gençliğin geçiciliği ve yaşlanmanın getirdiği değişimleri anlatan temalar işlenmektedir. Arap şiir geleneğinde gençlik, enerji, canlılık ve umutla ilişkilendirilen bir dönem olarak kabul edilir. Şiirlerde gençliğin coşkusunu ve heyecanını dile getiren şairler, zamanın geçişi ve yaşlanmanın getirdiği değişimleri de sıklıkla vurgularlar. Okuduğumuz bu beyitte, duygusal ve felsefi derinliğiyle gençliğin ve zamanın algısını tartışmaya açar. Arap edebiyatında gençlik ve yaşlılık arasındaki karşıtlık, zamanın insan üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik bir yolculuğa işaret eder. Şiirlerde gençliğin güzellikleri övülürken, yaşlılığın getirdiği bilgelik ve deneyim de saygı görür. Bu durum, Arap kültüründe yaşam döngüsünün ve insanın doğal evriminin bir yansıması olarak değerlendirilir. Sonuç olarak, bu beyit, Arap şiir geleneğinde gençlik ve zaman temalarını ele alırken, yaşamın geçiciliği ve değişkenliği üzerine derin düşüncelere yol açar.

Anlam yönüyle “لَيْتَ” edatı on âyette asıl anlamı olan gerçekleşmesi imkânsız temenni anlamında kullanılmıştır.⁸² Bu istekler ilgi alanlarına göre aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.

Furkân sûresinin 27. ve 28. ayetleri ile Zuhuf sûresinin 38. ayetinde geçen “لَيْتَ” edatı arkadaşlık üzerine kurulan temennilerdendir. Arkadaşlık üzerine kurulan temennilerin özünde kişinin kendisini ilgilendiren bir durumun ortaya çıkması söz konusudur. Kendini kurtaracak arkadaşı tercih etmeyip yanlış arkadaş seçenler pişmanlıklarını “keşke” ile ifade ederken kötü biriyle arkadaş olan kişi de bu arkadaşlığın olmamasını “keşke” ile temenni etmektedir.

Kur’ân’da kendisi için değil de başkaları için olması imkânsız bir temennide bulunmayla ilgili sadece bir örnek bulunmaktadır. Yâsîn sûresi’nin 26. ve 27. âyetlerinde geçen bu temenni gerçek hayatta dahi sadece erdemli insanların

⁸² el-En’âm, 6/27; el-Furkân, 25/27, 28; el-Ahzâb, 33/66; el-Yâsîn, 36/26; ez-Zuhuf, 43/38; el-Hâkka, 69/25, 27; en-Nebe’, 78/40, el-Fecr, 89/24

kullanabileceği temenni ifadelerindedir. Çünkü erişmiş olduğu yüce bir güzellik karşısında kendisine düşmanlık eden kavmini unutmayıp onlar için de bu güzelliği istemiş.

İnsanın sürekli pişmanlık yaşadığı şeylerden biri de yapmış olduğu yanlışlarla yüzleşmesidir. Bu yüzleşme ile ilgili sahneler Nebe' sûresinin 40. ayeti ve Hakka sûresinin 25-27. ayetlerinde gözler önüne serilmektedir. Bu hatalarla yüzleşmemek için yok olmayı, hiç olmayı temenni eder. Çünkü hatalarla yüzleşmek vicdanen kişiyi rahatsız edeceği için bedeni değil, ruhu sıkıştır. Ruhun sıkışması ise bitmeyen bir acı, dinmeyen bir sızıdır. Bununla ilgili temenniler, âyetlerde cehennem azabı ile karşılaşan ve buna sebep olan amelleri ile yüzleşen kişiler tarafından dile getirilmektedir. Bu kişiler dünyada işledikleri amellerin yazılı olduğu kitabı görünce almak istemezler. Yaptıklarının hesabının sorulmasından rahatsız olurlar. Bundan dolayı toprak olup yok olmayı isterler. Onlar dünyada böyle bir şeyle karşılaşacaklarına inanmıyorlardı. Bununla karşılaşınca da pişmanlık içinde “keşke” demeye başlarlar.

el-En'âm sûresinin 27. ayeti, Ahzâb sûresinin 66. ayeti ve Fecr sûresinin 24. ayetinde cehennem azabı ile karşı karşıya kalanların dünyada iken yapması gerekenleri yapmadıkları ve bundan dolayı da âhirette “keşke” dedikleri görülmektedir. İnsan birçok duruma hazırlıksız yakalanır. Hazırlıksız yakalanmak insanı “keşke” demeye sürüklemektedir. Bir insan “keşke” ile başlayan cümleler kurmak istemiyorsa hazırlığını iyi yapmalıdır. Âhirette “keşke” dememek için inanmak, Allah'ın âyetlerini yalanlamamak gerekmektedir. Bu da Allah'a ve göndermiş olduğu Resûl'e itaat etmeyi zorunlu kılıyor. Asıl hayat olan âhiret yurdu için fâni dünyada sâlih ameller ile hazırlık yapılmalıdır. Aksi takdirde âhiret yurdunda pişmanlık yaşayarak “keşke” diye başlayan cümleler kurmak kaçınılmaz olur. Bu konu ile ilgili her üç âyette de cümlelerine “keşke” ile başlayanları görmekteyiz.

2.3.2. Diğer Temenni Edatları

Bazı edatlar ve özel fiiller temenni ifade etmek için kullanılmaktadır. Bazen emir ve nehiy bildiren fiiller anlam kaymasına uğrayarak temenni ifade edebilir. Bazı özel fiiller de kendi başına temenni mânasında kullanılabilir. “وَدَّ”, “تَمَنَّى” fiilleri bu

özel fiillere örnek olarak gösterilebilir. Yine istifham, emir ve nehiy, asıl kullanımlarının dışına çıkarak temenni anlamında kullanılabilirler.⁸³

Aynı şekilde “لَيْتَ” dışında birkaç edat asıl anlamlarının dışına çıkarılarak temenni için kullanılmaktadır. Yani bu, bir edatın gerçek anlamının dışında yan anlamı ile kullanılmasıdır. İşte kimileri bunları tâli temenni edatları olarak adlandırmışlardır. Bunlar “لَعَلَّ”, “هَلْ”, ve “لَوْ” gibi edatlardır.⁸⁴

Özetle asıl anlamı ile temenni ifade eden edat “لَيْتَ” iken mecaz anlamı ile temenni ifade eden edatlar “لَعَلَّ”, “لَوْ”, “هَلْ” gibi edatlardır. Bu edatlar kendi asıl anlamlarının dışında mecaz olarak kullanılınca temenni anlamı verirler.

“هَلْ” edatı Türkçede ayrı yazılan “mı, mi” gibi soru eklerinin görevini görür. Arap dilinde de soru edatlarından “harf” olanlar grubuna girmektedir. Harf olduğu için i’râbı yapılmaz. “هَلْ” soru edatı gerçek mânada bilgi istemek için kullanılır. Bilgi sahibi olunan veya birden fazla cevabı olan veya tercih belirtme amacı içeren sorularda “هَلْ” edatı kullanılmaz.⁸⁵

“هَلْ” asıl anlamıyla istifham edatıdır. Fakat bazen gerçek anlamı olan istifham dışında temenni anlamı vermektedir. Bu anlamı soru yoluyla beklenti ve talep bildirerek verir. Bu edat ile temennilerde, gerçekleşmesi imkânsız olan bir şeye karşı duyulan ilgi ve istek sebebiyle imkânsız olanı mümkün göstermek amaçlanmıştır.⁸⁶

“(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: “Doğrusu rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaathçilerimiz olsa da bize şefaath etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!”

⁸³ Kılıçarslan, *Kur’ân-ı Kerim’deki Temenni İfadeleri*, 18.

⁸⁴ Sekkâkî, *Miftahu'l-'ulum*, 303. Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 56.

⁸⁵ Ali el-Cârim, nşr. Mustafa Emîn, *en-Nahvu'l-Vâdih fi Kavâidi'l-Luğati'l-Arabiyye*, (Kahir: Dâru'l-Meârif, trs), 3/170.

⁸⁶ Sekkâkî, *Miftahu'l-'ulum*, 305; Tefâtânî, *Muhtasaru'l-ma’ânî*, 84; Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 2/895; Kazvîni, *et-Telhiş fi 'ulûmi'l-belaga*, 173-174.

Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdıkları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu.” manasındaki “ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ “ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ ”⁸⁷ âyetinde şefaatin olmayacağı bilinen bir durumdur. Bu bilindiği hâlde şefaate karşı duyulan aşırı arzunun gerçekleşmesinin mümkünmüş gibi gösterilmek istenmesinden dolayı cümleye “هَلْ” ile başlanmıştır. Zaten şefaate edecek kimsenin bulunmaması “هَلْ” edatının bu cümlede istifham olarak kullanılmadığını gösterir. Dolayısıyla bu cümle “keşke şefaate olsa” mânasında temenni ifade etmektedir.

“Ey rabbimiz!” diyecekler, “Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu?” manasındaki “ قَالُوا رَبَّنَا ”⁸⁸ âyetinde geçen “هَلْ” de temenni anlamındadır. Talep edilen şeyin gerçekleşmesi ise uzak bir ihtimal olmasına rağmen çokça arzu edilmektedir. Ateşten çıkmak çokça arzulandığından bunun gerçekleşmesinin mümkün olduğunu göstermek için “لَيْتَ” ile değil de “هَلْ” ile cümleye başlanmıştır.⁸⁹ Böylece “keşke çıkmaya yol olsa” mânasında temenni ifade etmiştir.

“لَعَلَّ” gerçek anlamı ile tereccî edatıdır. Tereccîde ise talebin mümkün olması gerekmektedir. Bazen bu edat gerçek anlamının dışına çıkıp meydana gelmesi mümkün olmayan veya uzak bir ihtimal barındıran talepler için kullanılarak temenni ifade eder. “لَعَلِّي أَحْجُ فَأُزُورُكَ” cümlesinde uzak bir ihtimal belirtildiğinden dolayı “keşke haccetsem de zeni ziyaret etsem” mânasında temenni ifade edilmiştir. “لَعَلَّ” edatı gerçekleşmesi mümkün olan ve gerçekleşmesi mümkün olmayan durumların

⁸⁷ el-A'râf 7/53.

⁸⁸ el-Gâfir 40/11.

⁸⁹ Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 227.

taleplerini ifade etmek için kullanıldığından “طَمَع” ve “إِشْفَاق” şeklinde tarif edilmiştir. “طَمَع”; tamah etmek, hırslı olmak, aşırı istekli olmak mânasındadır. “إِشْفَاق” ise; hoşagitmemek, güzel görmemek, kaygı duymak, şefkat göstermek, acımak anlamlarında kullanılır. Yani bu edat ile bulunulan temennilerde arzu edilen bir durumun meydana gelmesi talep edildiği gibi, meydana gelmesinden dolayı gerçekleşmesi güzel görülmeyen kötü durumlardan, endişelerden, korkulardan kurtulma isteği de vardır denilebilir. “لَعَلَّ” ile duyulan temenniler “هَلَّ” ile duyulan temenniler gibidir. Bu temenniler, arzu edilen imkânsız istekleri mümkün göstermek için edilir.⁹⁰

“Firavun, “Ey Hâmân!” dedi, “Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım.” manasındaki “وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ” cümlesinde “لَعَلَّ” edatı kullanılmıştır. Burada meydana gelmesi mümkün olmayan göklerin yoluna ulaşılma arzusu edilmektedir. Fakat bu arzunun gerçekleşmesi imkânsızdır veya uzak bir ihtimaldir. Buna rağmen “لَيْتَ” ile değil de “لَعَلَّ” ile kullanılmasının sebebi bu imkânsız arzuyu mümkün göstermek içindir. “لَعَلَّ” ile kurulan cümlelerin temenni ifade etmesinin temel şartı talep edilen şeyin imkânsızlığıdır. Yani imkânsızı mümkün göstermek amaçlanmaktadır.⁹²

Bir durumun başka bir durum sebebiyle mümkün olmayışı sözlüklerde “لَوْ” edatının karşılığı olarak gelmektedir. Ya da bir durumun kendi dâhilinde olmayan başka bir durum sebebiyle mümkün olmayacağı mânasına gelmektedir. Yani şartın meydana gelmesi mümkün olmadığından cevabın da meydana gelmesi mümkün değildir. “لَوْ” edatı; “eğer, -se, -sa” mânasında geçmiş ve gelecek zaman kipleri için (cezmetmeyen) şart edatı olarak kullanılmaktadır. “لَوْ” edatı temenni ifade etmek için

⁹⁰ Sekkâkî, *Miftahu'l-'ulum*, 305; Tefâtâzânî, *Muhtasaru'l-ma'ânî*, 84; Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 2/895; Kazvîni, *et-Telhiş fi 'ulûmi'l-belaga*, 173-174.

⁹¹ el-Ğâfir 40/36.

⁹² Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 55.

kullanıldığında şart imkânsız olduğundan şartın cevabı da imkânsızdır. “لَوْ” edatı gerçek anlamıyla bir şart edatıdır. Ancak bu edat, bazen gerçek anlamının dışında kullanılarak temenni ifade etmektedir.⁹³

“*Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da müminlerden olsak!*” manasındaki “فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ”⁹⁴ âyetinde imkânsız bir durum şart koşulduğundan temenni anlamı vardır. Verilen örnekte dünyaya geri dönüşün imkânsızlığı sebebiyle müminlerden olma isteği imkânsız hâle gelmektedir. İnananlardan olmayı isteme mümkün bir talep iken dünyadan göçenlerin dünyaya dönme istekleri ile beraber kullanıldığı için imkânsız olmuştur. “لَوْ” ile oluşturulan temennilerde talep edilenin kıymetli olduğuna, nâdir bulunduğu dair işaret de vardır. Buradaki amaç ise talep edilenin bulunmayan bir şey olduğunu ifade etmektir. Çünkü “لَوْ” edatı aslında şartın imkânsızlığı dolayısıyla cevabın da imkânsızlığını gösterir.⁹⁵

“*Çocukluk günleri ve zamanı ne kadar güzeldi. Keşke (o günlerde) biraz daha kalabilseydim.*” manasındaki “وَاهَا لِأَيَّامِ الصَّبَا وَزَمَانِهِ / لَوْ كَانَ أَسْعَفَ بِالْمَقَامِ قَلِيلًا” cümlesinde “لَوْ كَانَ أَسْعَفَ بِالْمَقَامِ قَلِيلًا” ifadesi talebî inşâdır. Temenni anlamındadır. Bu mânaya işaret eden edat ise “لَوْ” dir. Talep edilen şeyin gerçekleşmesi uzak bir durum olup çok arzu edilmediği için talebin uzaklığını açıklamada abartı yapmak için “لَيْتَ” değil de “لَوْ” edatı kullanılmıştır.⁹⁶

“هَلَّا” ve “أَلَا” edatları gerçek anlamları ile pişmanlık ve teşvik ifade eder. Diğer bir deyişle bu iki sözcük tendîm ve teşvik mânasındadır. Bazen bu anlamları ile beraber temenni ifade ettiklerine dair birçok görüş vardır. “Zeyd’e ikram etse idin”

⁹³ Sekkâkî, *Miftahu'l-'ulum*, 305; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-ma'ânî*, 84; Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 2/895; Kazvîni, *et-Telhiş fi 'ulûmi'l-belaga*, 173-174

⁹⁴ eş-Şu'arâ, 26/102.

⁹⁵ Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 57.

⁹⁶ Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 227.

manasındaki “هَلَّا أَكْرَمْتَ زَيْدًا” ve “Benimle gelmez misin” manasındaki “أَلَا تَجِيءُ مَعِي” cümleleri bunlara örnek olarak verilebilir.

“هَلَّا” ile başlayan cümlede “Keşke Zeyd’e ikramda bulunsaydın” mânasında bir temenni bulunmaktadır. Bu cümledeki “هَلَّا” edatı mecaz olarak temenni mânasında kullanılmıştır. Cümlede Zeyd’e ikram edilmediği için bir pişmanlık mânası vardır.

“أَلَا” ile başlayan cümle “Keşke benimle gelsen” mânasında temenni ifade etmektedir. Bu cümlede de sözü söyleyen kişi, sözün söylenildiği kişinin kendisi ile beraber gelmesini arzulamaktadır. Bu arzusunu ise karşıdakini teşvik etmek için “أَلَا” ile ifade etmiştir. “هَلَّا” ve “أَلَا” harflerinin temenni anlamında kullanımları azdır.

2.3.3. Tereccî

Tereccî, sözlüklerde dilemek, ummak, beklemek, rica etmek mânalarına gelmektedir. Temenni edatı olarak kullanılan “لَيْتَ” kimi zaman mecaz olarak tereccî veya nedâmet ifade etmektedir. Diğer edatlarda olduğu gibi “لَيْتَ”nin de mecaz anlamı vardır. Aslında “لَيْتَ” mecaz anlamda kullanıldığında dahi temel anlamından çok uzaklaşmadan belâgat yönüyle sadece üslûp olarak farklılık göstermektedir.⁹⁷

Tereccî için kullanılan asıl edat ise “لَعَلَّ”dir. Tereccî, meydana gelmesi mümkün olan arzuların istenilmesidir. Mümkün olan bu arzular dile getirilirken “لَعَلَّ”nin dışında “عَسَى” edatı da kullanılmaktadır.⁹⁸

“Umulur ki, Allah ferahlık getirir” manasındaki “لَعَلَّ اللَّهُ يَأْتِي بِالْفَرَحِ” cümlesinde tereccî için “لَعَلَّ” kullanılmıştır. Talep edilen ferahlık, meydana gelmesi yönüyle

⁹⁷ Kayapınar, *Belâgatta Temenni Üslûbu*, 167.

⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/607; Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 57.

mümkün bir istek olup beklenti bildirmektedir. “*Belki kayıp, döner*” manasındaki “عَسَى الْعَائِبُ يَعُودُ” cümlesinde tereccî için “عَسَى” kullanılmıştır.⁹⁹ Bu cümlede kaybolan bir şeyin bulunması ihtimal dâhilinde olup beklenti içine girilmiştir.

Temenniye benzeyen tereccîde istenilen durumun meydana gelmesi imkân dâhilindedir. Bir beklenti ve umut vardır. İstenilen durumun mümkün olması tereccînin temel şartıdır. Temenni ifadelerini tereccîden ayıran esas şey temenninin her zaman için bir ümitsizlik barındırmasıdır. Arzulanan şeyin olma ihtimali zayıf ise temenni, yüksek ise tereccî anlamına gelir. Temenni, talebî inşâ kategorisinde yer alırken; tereccî, gayr-i talebî inşâ kategorisinde yer almaktadır.¹⁰⁰

“لَيْتَ” edatı aslında gerçekleşme ümidi olmayan bir durumun talep edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Ama bazen meydana gelmesi mümkün olan talepler için de kullanılmaktadır. İşte “لَيْتَ” edatı kimi zaman bu mânalarda tereccî ifade etmek için kullanılır.¹⁰¹

“*Keşke sevdiğilerimle benim aramda olan uzaklık benimle musibetler arasında olan mesafe kadar olsaydı*” manasındaki “فَيَا لَيْتَ مَا بَيْنِي وَبَيْنَ أَحَبَّتِي مِنَ الْبُعْدِ مَا بَيْنِي وَبَيْنَ” cümlesi tereccî ifade eder. Çünkü talep edilen şey aslında mümkündür. Ama talebin imkânsızlığını abartmak için, talebi gerçekleşmesi uzak bir durummuş gibi göstererek “لَيْتَ” edatı kullanılmıştır.

“*Keşke krallar derece ve mevkilere göre verseler de adinin (alçak) ondan bir arzusu, istediği bir şey olmasa!*” manasındaki “لَيْتَ الْمُلُوكَ عَلَى الْأَقْدَارِ مُعْطِيَةً فَلَمْ يَكُنْ” cümlesinde “لَيْتَ” kullanılarak meydana gelmesi istenilen bir durum abartılarak mümkün değilmiş gibi gösterilmek istenmiştir.¹⁰²

⁹⁹ Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 55.

¹⁰⁰ Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu - Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2019), 150.

¹⁰¹ Kayapınar, *Belâgatta Temenni Üslubu*, 167.

¹⁰² Uzun vd., *Anlatımlı Belağat*, 58.

Terecci meydana gelmesi mümkün olan istekler için kullanılır. Bu anlamı itibarıyla dört âyette geçmektedir.¹⁰³ Bu âyetlerde geçen istekler meydana gelmesi yönüyle mümkündür. Fakat bu mümkün durumu imkânsız göstermek için “لَيْتَ” edatı kullanılmıştır.

Tereccî ifade eden âyetler kazanma, kaybetmeme gibi arzuları barındırmaktadır. Bir şeyi elde etmeyi veya elde edilen bir şeyi kaybetmemeyi dilemek, çoğunlukla mümkün isteklerdir. Bununla beraber çaresiz kalan kişi bulunduğu durumun öncesine ait bir dilekte de bulunabilir. Ama meydana gelmesi yönüyle mümkün olmaz. Bundan dolayı mümkün bir istek olan ölüm talep edilerek çaresizlikten kurtulmak imkân dâhilindedir. Ama o an için ölümün meydana gelmesi uzak bir ihtimaldir. İşte bütün bunlar Kur’ân-ı Kerîm’de dikkatlere sunulmaktadır.

Bir şeyi elde etmek için insanın sıkça kullandığı kelimelerden biri “keşke”dir. İnsan, elinde olmayan şeyi ister. Bu isteğini ifade etmek için de “keşke” diye cümlesine başlar. Elde edemediği şeyi kazanmak ister.

Kazanmak, elde etmek, başarmak gibi arzular daha çok mal konusunda insanı meşgul etmektedir. Çoğu kişi bu dünyada zengin olmayı, ekonomik anlamda başarılı olmayı arzular. Fakat bu arzu ve istekler sadece geçici dünya malı içindir.

Diğer ilginç bir durum ise bahsedilen arzu ve isteklerin başkalarının elinde olan ile ilgilidir. Yani insanda bulunan kazanma, elde etme arzusu daha çok başkasının elinde bulunan zenginliğe yöneliktir.

“Keşke benim olsa” ifadesi sıklıkla kullanılan bir dilek cümlesi olup başkasının elde ettiğinin kendisinde de olmasını istemektir. Bu ise özenti duygusunun bir neticesidir. Özenilecek durumlar doğru belirlenmediği takdirde “keşke” ile başlayan cümleler pişmanlık ifade etmeye başlar.

Kur’ân-ı Kerîm’de Nisâ sûresinin 72. ayetinde ve Kasas sûresinin 79. ayetinde bu arzuyu ifade eden “keşke” cümlesi bulunmaktadır. Bu dilek cümlelerinin ikisinde de mal elde etme ve zengin olma isteği söz konusudur.

Kazanmak, elde etmek arzu edilen bir durum olduğu gibi kazandığını, elde ettiğini kaybetmemek de arzu edilen bir durumdur. Kazanmak, çabalamay ve gayret

¹⁰³ en-Nisâ, 4/73; el-Kehf, 18/42; el-Meryem, 19/23; el-Kasas, 28/79

etmeyi gerektirir. Çaba göstermek, emek harcamak, maddi olarak bedel ödemek hem kazanmayı hem de kazandığını kaybetmemeyi şiddetle arzulamak demektir. Zaten bundan dolayıdır ki ciddi bir çaba harcanıp gayret edilerek elde edilen bir şeyin kaybedilmesi kişiyi derinden etkiler. Kur'ân-ı Kerîm bu duyguya Kehf suresinin 42. ayeti ile vurgu yapar.

İnsan yaşamayı arzular. Fakat bazen karşılaştığı sıkıntılardan dolayı ölmeyi de diler. İnsan başına gelen musibetlere sabredemeyince ya da bu musibetleri çözemeyince -doğru ya da yanlış- ölümü ister. Dolayısıyla nâdiren de olsa ölümü arzu edenler olmuştur, olacaktır.

Ölümü arzu etmeye sebep olan etkenlerden biri de çaresizliktir. Öyle zamanlar olur ki yaşanan sorun veya sorunların bir çözümü yoktur. İşte bu durumlarda insanın çaresizlikten ölümü arzu etmesi muhtemeldir. Meryem sûresinin 23. ayeti bunun güzel örneklerinden biridir.

3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE “لَيْتَ” EDATI

Kur'ân-ı Kerîm'de Arapçaya ait kaideler tüm incelikleriyle kullanılmıştır. Dikkat yoğunlaşması için üçüncü tekil şahıs ile kurulan cümleler, birden muhatap zamirine dönüşebilmektedir. Yine muhatabın; ism-i âlet, ism-i mekân sîgasıyla çeşitli sahneleri bir tablo hâlinde müşahede etmesi sağlanmıştır.¹⁰⁴ Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olduğu dilin gramer kurallarını en iyi şekilde kullanarak ifadelerin anlaşılır olmasını sağlamıştır.

Bir konuyu anlaşılır kılmak için bazen istifham, temenni, tereccî, nedâmet ifadeleri kullanılırken bazen de mecaz anlamlardan, misallerden, kıssalardan istifade edilmiş. Böylece edebî açıdan zirvelerde yer almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, gönderilen son ilâhî kitap olması hasebiyle kıyamete kadar bütün insanlığa hitap ederek dil ve anlam yönünden bütün âyetleri güncelliğini koruyacaktır. Bundan dolayı Arap dili ile ilgili barındırdığı gramer ve belâgat ifadeleri dilbilimcilere, geçmişte kaynaklık ettiği gibi gelecekte de kaynaklık etmeye devam edecektir.

“لَيْتَ” edatı Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli durumları ifade etmek üzere toplamda 14 âyette kullanılmıştır. Bununla beraber geçmişe dair nefsi muhasebe yapılarak geleceğe dair beklentiler sunulmuştur. Bu bağlamda dünya ve âhiret ehlinin “keşke”leri zikredilmiş, bununla içine düştükleri pişmanlık ve üzüntü canlı bir tablo gibi sunulmuştur.

“لَيْتَ” ile başlayan cümleler, meydana geliş yönüyle zor olan durumları veya imkânsızlığı ifade etmek için kurulurlar. Meydana gelme yönüyle mümkün olan bir talep için keşke yerine “yapacağım, edeceğim” gibi gelecek zaman ifade eden ve güven duygusu veren cümleler kurulur. Bundan dolayı “لَيْتَ” ile başlayan cümlelerin kişinin kendisine bir faydası bulunmamaktadır. Tabii bazı zamanlar meydana gelmesi mümkün olan istekler için “لَيْتَ” edatı kullanılabilir. Bu tür cümlelerden amaç, talep edilen şeyin gerçekleşmesinin zor olduğunu vurgulamaktır.

¹⁰⁴ Kılıçarslan, *Kur'ân-ı Kerim'deki Temenni İfadeleri*, 15.

Bütün bu âyetlerde bir pişmanlık ve üzüntü söz konusu olup çeşitli temenniler dile getirilmiştir. Bununla beraber on dört âyetin tamamında, “لَيْتَ” edatı nidâ edatı olan “yâ” ile başladığı için, üzüntü, pişmanlık anlamında nedâmet söz konusudur.¹⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de “لَيْتَ” edatı Mushaf’taki sıraya göre şu şekilde geçmektedir:

3.1. Nisâ Sûresi

وَلَيْنُ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ
فَوْزًا عَظِيمًا

*“Eğer Allah’tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, “Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim” der.”*¹⁰⁶

Bu âyetin iniş sebebi ile ilgili iki görüş bulunmaktadır. İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve İbn Cüreyc’in (ö. 150/767) görüşüne göre bu âyet Abdullah b. Übey ve onun gibi münafıklar hakkında inmiştir. Maverdî (ö. 450/1058) ve diğerlerine göre ise din hakkında az bir bilgiye sahip olanlar için inmiştir.¹⁰⁷

Din hakkında az bir bilgiye sahip olan zayıf müminler hakkında indiğini söyleyenler *“Ey iman edenler, size ne oldu ki “Allah yolunda savaşa çıkın” denildiği zaman yere mihlanıp kaldınız!”*¹⁰⁸ âyetini örnek vermişlerdir. Âyette sözü edilen kişiler savaşa çıkmak için ağır davranıyor; ama savaşa çıkanlara da engel olmuyorlardı. Şayet böyle bir alıkoyma söz konusu olsaydı *“Keşke ben de onlarla olsaydım...”* ifadesinin bir anlamı olmazdı denilmektedir. Fakat Kâdî¹⁰⁹ (ö. 415/1025) bu görüşü kabul etmeyip şöyle demiştir: *“Çünkü savaşa katılmayan bu kişiler müminlerin başına gelen musibeti kendilerine bir lütuf olarak görüyor ve bunu bir nimet sayıyorlardı. Böyle bir anlayış ancak münafıklarda olur. Müminlerde olmaz.*

¹⁰⁵ en-Nisâ, 4/73; el-En’âm, 6/27; el-Kehf, 18/42; el-Meryem, 19/23; el-Furkân, 25/27, 28; el-Kasas, 28/79; el-Ahzâb, 33/66; el-Yâsîn, 36/26; ez-Zuhruf, 43/38; el-Hâkka, 69/25, 27; en-Nebe’, 78/40, el-Fecr, 89/24

¹⁰⁶ en-Nisâ, 4/73

¹⁰⁷ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. Abdurrezak el-Mehdî, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 2001), 1/431

¹⁰⁸ et-Tevbe, 9/38.

¹⁰⁹ Ebü’l-Hasen Kâdî’l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî

Zira münafıklar; cihad konusunda ağır davranırlar, acele etmezler ve cihaddan geri kalırlar.”¹¹⁰

Abdullah b. Übey b. Selûl cihaddan geri kaldığı gibi başkalarını da bundan alıkoymuştur. Münafıkların Müslümanlarla beraber olma isteğiyle dile getirdikleri pişmanlık âhîret hayatı için değil dünya hayatı içindir.¹¹¹ Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadise göre münafıklara en ağır gelen namazın yatsı namazı olduğu, yatsı namazındaki hayrı bildikleri takdirde yüzüstü olsa dahi namaza gelecekları belirtilmiştir.¹¹² Başka bir rivayette ise yatsı namazı kastedilerek münafıkların yağlı bir kemik bulacaklarını bilmeleri hâlinde namaza gelecekları belirtilmektedir.¹¹³ Her iki rivayetten de münafıkların bir dünyalık elde etmek için hiçbir bir işten geri kalmayacakları anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Müslümanları harekete geçiren bu âyetler, savaş emrinden vazgeçirmek için çabalayan bir topluluk hakkında inmiştir. Cihad söz konusu olduğunda her zaman için bir topluluk, Müslümanları cihaddan alıkoymaya çalışmıştır. Bunlar, cihaddan zaferle döndüğünde hasetlerini, musibetle döndüğünde ise sevinçlerini açıkça göstermişlerdir. Bu çirkin durumun ortaya konulması, Müslümanları böyle bir ahlâktan sakındırmak içindir.¹¹⁵

Müslümanlar bir zafere eriştiğinde münafıklar onlarla beraber olmadıkları için pişmanlık duyarlar. Çünkü onların kâr ve zarar ilişkisi dünya menfaati üzerine kuruludur. Münafıklara göre başarı dünyalıklardadır. Müminlere göre ise başarı Allah'ın emrini yerine getirmektir. Allah'ın emrinden kaçmamaktır. Bu emrin sonucu zafer veya şehadettir. Her iki durumda da mümin, Allah'ın lütfuna mazhardır. Her ikisi de önemli bir başarıdır. Şehadet ile sevinir. Çünkü övülen makama erişmiştir. Zafer ile de sevinir. Çünkü Allah kendilerine lütufta bulunmuştur.

¹¹⁰ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1999), 10/138.

¹¹¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 5/2005-6; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 1/545.

¹¹² Buhârî, Ezân 34; Müslim, Mesâcid 252; Ebû Dâvûd, Salât 47 (Ubeyy b. Kâ'b'dan); Nesâî, İmâmet 45; (Ubeyy b. Kâ'b'dan); İbn Mace, Mesâcid 18; Dârimî, Salât 53; Müsned, 11, 424, 466,472, 531.

¹¹³ Buhârî, Ezan 29, Ahkâm 52; Neseî, imâmet 49; Dârimî, Salât 54; Muvatta, Salatu'l-Cemaa, 3; Müsned, 2/244, 376, 479, 497, 531.

¹¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 5/320-22.

¹¹⁵ Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş Derzeze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, (Tunus, Daru'l-Garbi'l-İslamiyye), 8/165; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, nşr. Mecdî Bâsellûm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 3/252.

Kurtubî (ö. 671/1273) şöyle der: “İçinizden öyleleri vardır ki...” ifadesi “Ey iman edenler, *içinizden öyleleri vardır ki...*” takdîrindedir. Fakat müminler ve münafıklar aynı değildirler. Çünkü bir âyette “*onlar sizden değildir*”¹¹⁶ buyurulmuştur. Dolayısıyla “*içinizden*” sözüyle münafıklar nasıl olur da müminlerden sayılır? sorusuna şöyle cevap verilebilir: Allah; münafıkları cins, nesep ve beraber yaşama bakımından, zâhiren iman ehline benzedikleri için müminlerden saymıştır. Nitekim müminlerin ve münafıkların aynı hitaba maruz kalması cumhurun görüşüne göre cins ve nesep dolayısıyladır.¹¹⁷ Ya da “*ey kendisine kitap indirilen...*”¹¹⁸ âyetindeki gibi “*Ey, (iddialarına ve zanlarına göre) iman etmiş olanlar...*”¹¹⁹ anlamına geldiği söylenmiştir.¹²⁰

“Eğer Allah’tan size bir lütuf (zafer) erişse” âyetinde şart söz konusudur. Âyetin devamında gelen “*Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşıyaydım*” temennisinin vukuu için müminlerin bir başarıya ulaşmaları şart koşulmuştur. Müminler bir iyiliğe ulaşmazlarsa herhangi bir temenni içine girmeyeceklerdir. Bundan dolayı temenni öncesi temenninin gerçekleşme sebebi “*وَلَيْسَ*”deki şart edatı ile belirtilmiştir. Bu şart ise müminlere verilen fazilettir. Müminlere bir fazilet, bir iyilik, bir güzellik verilince birileri “keşke” diyecektir. Zaten âyetin devamında müminler bir fazilete (başarıya) nâil olunca münafıkların ne diyecekleri “*لَيَقُولُنَّ*” ifadesi ile belirtilmiştir.

“*لَيَقُولُنَّ*” ifadesini Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), “*لَيَقُولُنَّ*” (le-yeqūlunne) şeklinde “lâm”ı zamme yaparak okumuştur. Böylece fiildeki zamiri “*مَنْ*”in içerdiği (“onlar” şeklindeki çoğul) mânaya bağlamıştır. Çünkü bir önceki âyette geçen “*ağırdan alanlar*”¹²¹ manasındaki “*لَمَنْ لَيَبْطِئَنَّ*” sözünde çoğul anlamın olduğunu belirtmiştir.¹²²

¹¹⁶ et-Tevbe, 9/56.

¹¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, (İstanbul: Buruç, 2019) 5/320-22.

¹¹⁸ en-Nisâ, 4/47.

¹¹⁹ en-Nisâ, 4/136.

¹²⁰ Fahrüddin Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 10/138.

¹²¹ en-Nisâ, 4/72.

¹²² Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Gavâmi’i’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 2/189.

“Ağır davranacak olanlar” ifadesi ile belirli bir kişi kastedilmemiştir. Aynı şekilde Hasan-ı Basrî’de “لَيَقُولَنَّ” ifadesini “*elbette diyeceklerdir*” anlamında çoğul ifadeyi esas alarak “lâm” harfini ötreli “لَيَقُولَنَّ” okumuştur.¹²³ Ancak bu okuyuş zayıftır.

Çünkü her ne kadar mâna itibarıyla çoğul olsa da lafız olarak müfrettir. “*Diyecekler ki bana lütfetti*” ifadesi cümlelerin akışını bozduğundan tercih edilen mâna şudur: “*Diyecek ki Allah bana lütfetti.*” Ve “*Diyecek ki keşke bende onlarla olsaydım da büyük bir murada erseydim.*”¹²⁴ Yani zamiri tekil yapıp “lâm” harfini üstünlü okuyanlar “kimse” sözüne göre zamiri tekil yapmış olurlar.¹²⁵

“كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ” ifadesi, “لَيَقُولَنَّ” (“*mutlaka derler*”) fiili ile onun mef’ûlü olan “يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ” (“*Keşke onlarla beraber olsaydım*”) ifadesi arasında yer alan “*Sanki geçmişte onunla sizin aranızda hiç karşılıklı bir sevgi olmamış gibi...*” anlamında (hâl olarak nasb mahallinde olan)¹²⁶ bir ara cümledir.¹²⁷

Bu ara cümlede itiraz sanatı kullanılmıştır.¹²⁸ Yalın hâliyle bu cümle, Peygamber ve ordusu arasında bir düşmanlık ortaya çıkarılmaya çalışıldığını göstermektedir. Ama itiraz cümlesinin bu şekilde araya girmesi hayret ifade etmek içindir. Çünkü âyette Müslümanların başına gelen musibet dolayısıyla münafıkların sevindiği, elde ettikleri başarı sebebiyle de üzüldükleri belirtilmiştir. Böyle bir tutum ise ancak yabancıya veya düşmana karşı sergilenince haklı olabilir. Birbirini sevenlerin sevinçleri ve üzüntüleri aynı olmalıdır. Birbirini sevenler bu şekilde davranmıyorsa bu düşmanlığın bir göstergesidir. Bahsi geçen itiraz cümlesi (ara cümle) bu anormal durumu ifade etmek için olarak gelmiştir.¹²⁹

Bu ara cümle aslında münafıkların imanlarının zayıflığına da işaret etmektedir.¹³⁰ Zaten fiil ile mef’ûlün arasında bulunan bu itiraz cümlesinden maksat münafıkların müminlerle beraber olma isteğinin sevgiden kaynaklı olmadığını

¹²³ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur‘ân*, 5/320-22.

¹²⁴ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 10/138.

¹²⁵ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur‘ân*, 5/320-22.

¹²⁶ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur‘ân*, 5/320-22.

¹²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakā’iki Gavâmi‘i’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fî Vücûhi’t-Te’vil*, 2/186.

¹²⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr Tefsîrlerin Özü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 1/549; Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 10/138.

¹²⁹ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 10/138.

¹³⁰ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr Tefsîrlerin Özü*, 1/545.

vurgulamak, dünya malına olan hırslarını gazap ve istihza yoluyla belirtmektir. Nitekim bu itiraz cümlesi ile münafıklarla alay edilmektedir. Zira onlar müminlerin en azılı düşmanları ve onlara en çok haset eden kimselerdi. O hâlde “nasıl ‘sevgi duymakla’ nitelenebilirler?” diye sorulabilir. Cevap olarak şöyle denilebilir: “Tabii ki ancak tersi kastedilerek ve durumlarıyla dalga geçilerek!”¹³¹

Yani bu itiraz cümlesi teşbihî bir cümle olup “*tıpkı sizinle arasında dostluk olmayan kişi gibi*” mânasındadır. Ya da münafıklar, her ne kadar içten içe onların felaketini isteseler de müminlere zâhiren sevgi besliyor ve dostluk gösteriyorlardı.¹³²

“يَا لَيْتِي كُنْتُ مَعَهُمْ” ifadesinde, ganimet elde etmek amacıyla,¹³³ müminlerle beraber savaşa katılmayan kişinin pişmanlık içinde¹³⁴ bir istekte bulunduğu görülmektedir. Bu istek, savaşa katılarak ganimetten pay almayı ifade ettiği için kimilerine göre gerçekleşmesi mümkün bir taleptir.¹³⁵ Ancak meydana gelmesi yönü ile imkânsız bir istektir.¹³⁶ Çünkü geçmiş zamanda meydana gelen bir olay değiştirilemez.

“*Keşke onlarla beraber olsaydım*” ifadesindeki pişmanlık, elde edilemeyen ganimet içindir.¹³⁷ Âyette bahsi geçen kişi, Allah’ın vereceği cezadan şüphede olduğu için “keşke” demekle elinden kaçırdığı ganimetten dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir.¹³⁸

“*Büyük bir mükâfata erseydim*” ifadesi aslında “لَيْتَ” ile başlayan temenninin cevabıdır. Bundan dolayı nasb edilmiştir.¹³⁹ Çünkü “elde etme” isteği, temenninin (“*beraber olsaydım*”) amacıdır.¹⁴⁰ Aslında “elde etme” fiilinin başında hazfedilmiş bir “masdariyye” vardır. Bu hazf yerine “فَ” harfi ziyade olarak getirilmiştir.¹⁴¹ Çünkü

¹³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Haḳā’ıki Gavâmiẓi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Eḳâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*, 2/186.

¹³² Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Haḳā’ıki Gavâmiẓi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Eḳâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*, 2/186.

¹³³ Dönmez, *Kur’an-ı Kerim’de Veyl Kavramı*, 25; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 1/545.

¹³⁴ Erenay, *Kur’ân’da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 66.

¹³⁵ Kılıçarslan, *Kur’ân-ı Kerim’deki Temenni İfadeleri*, 25.

¹³⁶ Ünver, *Arap Belâgatında İnşâ-i Talebî Nisâ, Mâide, En’âm Sûreleri Örneği*, 83.

¹³⁷ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 1/545.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḳâmi’l-Kur’ân*, 5/320-22.

¹³⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Aḳâmi’l-Kur’ân*, 5/320-22.

¹⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Haḳā’ıki Gavâmiẓi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Eḳâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*, 2/186.

¹⁴¹ Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü* (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 139.

emir, nehiy, soru, dua, beyan, olumsuzluk ve temenni bildiren cümlelerin cevabında “فَ” edatı atıf olmadan sadece sebep bildirmek için kullanılmaktadır. Bu şekilde gelen “فَ” edatı, muzâri‘ fiili nasb eden masdariyyenin hazfedilerek yerine geçmesi ile gerçekleşir.¹⁴²

“فَأَفُوزَ” kelimesini Hasan-ı Basrî, mükâfata nâil olmayı temenni etme anlamında merfu‘ olarak okumuştur.¹⁴³ Yani “elde etseydim” anlamındaki “فَأَفُوزَ” kelimesi, “müminlerle birlikte olsaydım” anlamındaki “كُنْتُ مَعَهُمْ” ifadesine atıfla merfu‘ olarak “فَأَفُوزَ” şeklinde de okunmuştur. Bu bakımdan “elde etme” ve “beraber olma” birlikte temenni edilmiş olmaktadır. Ya da “o zaman ben de elde etseydim” mânasında “فَأَنَا أَفُوزُ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ” (fe-ene efûzu fi zâlike’l-vakt), şeklinde hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olması da câizdir.¹⁴⁴

3.2. En’âm Sûresi

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Onların ateşin karşısında durdurulup da “Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha rabbimizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak” dediklerini bir görsen!”¹⁴⁵

Bu âyette cehennem azabıyla karşılaşınca pişmanlık duyan kişilerin, amellerini düzeltmek ve cezalandırılmamak için yeniden dünyaya dönmek istedikleri anlatılmıştır.¹⁴⁶ Fakat bu istekleri asla gerçekleşmeyecek bir temenniden ibarettir. Ayriyeten dünyadayken Kur’ân-ı Kerîm’e inanmayanların, inananları engelleyenlerin, âhiretteki zavallılıkları ve pişmanlıklarına vurgu vardır. “Ateşin başında bir görsen”

¹⁴² Yusuf Böyük, “‘Fe’ Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, 261.

¹⁴³ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi ‘l-Kur’ân*, 5/320-22.

¹⁴⁴ Zemahşeri, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Gavâmi‘i t-Tenzil ve ‘Uyûni ‘l-Ekâvil fi Vücûhi t-Te’vil*, 2/186.

¹⁴⁵ el-En’âm, 6/27

¹⁴⁶ Vehbe Zühaylî, *Tefsîr ‘ül-Münir*, (İstanbul: Risale, 2013), 4/168-69; Erenay, *Kur’ân’da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 66; Dönmez, *Kur’ân-ı Kerim’de Veyl Kavramı*, 25.

ifadesi ile dünyada iken haktan yüz çeviren, hakka itiraz edenlerin âhirette buna itiraz edemedikleri, yüz çeviremedikleri çarpıcı bir şekilde belirtilmiştir. Âyette inkâr edenlerin kalbine korku salma, imana teşvik etme gibi konular işlenirken iman edenlere de bir teselli söz konusudur.¹⁴⁷

Âyette geçen temenni, söz verme anlamı içermektedir. Dolayısıyla söz içeren bir temenni, sözünde durmama gibi bir ihtimali de barındırmaktadır. Söz veren kişi sözünde durmadığı vakit yalan söylemiş olur. Zaten bunların dünyaya geri döndüklerinde verdikleri sözde durma gibi bir kararlılıkları da yoktur. Çünkü bunların ateşte olma sebepleri münafık olmalarıdır. Bunlar, karşılaştıkları ateş azabından korktukları için bu sözü vermektedirler.¹⁴⁸

“بَايَاتِ رَبِّنَا” ifadesi için Hasan-ı Basrî “*Rabbimizin dini*” demiştir. Bununla beraber “*Rabbimizin delilleri*” diyenler de vardır. Her iki durumda da inkârlarının sebebinin cehalet değil de inat olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mucizelerle karşılaşmalarına rağmen inkâra devam etmeleri inatlarının ispatıdır. Temennilerinin sebebi ise sadece azaptan kurtulmaktır. Bundan dolayı bir sonraki âyette “yalancılar” diye nitelendirilmişlerdir.¹⁴⁹

“يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ” ifadesi ile inkârcılar bir temennide bulunmuştur.¹⁵⁰ “نُرَدُّ” (gönderilsek) sözüyle dönülmek istenen yerin dünya olduğu söylenmektedir. Fakat âhiret hayatından sonra dünyaya dönmenin mümkün olmamasından dolayı “نُرَدُّ” sözü ile dönülmek istenilen şeyin “imtihan” olduğu da söylenmiştir.¹⁵¹

Bu temennileriyle beraber “وَلَا نُكَذِّبُ بَايَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” (*Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak*) ifadesinin kullanılması “artık yalanlamıyoruz ve iman ediyoruz” mânasında bir söz verildiğini göstermektedir. Nitekim Sîbeveyh (ö. 180/796), bu ifadeyi Arapların “bırak beni, bıraksan da bırakmasan da artık yapmıyorum” sözüne benzetmektedir.

¹⁴⁷ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-Hadîs*, 4/80.

¹⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'ân*, 6/560-63; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi 't-Tenzil ve 'Uyûni 'l-Ekâvil fi Vücûhi 't-Te'vil*, 2/624.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü 'l-Kur'ân*, 4/52.

¹⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi 't-Tenzil ve 'Uyûni 'l-Ekâvil fi Vücûhi 't-Te'vil*, 2/624.

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü 'l-Kur'ân*, 4/52.

İşte o zaman bu ateşte olanlar keşke demeye başlayacak ve dünyaya geri dönmeyi isteyeceklerdir. Çünkü Allah'ın âyetlerini yalanlamamayı ve iman edenlerden olup amellerini düzeltmek isteyeceklerdir. Fakat Allah onların bu isteklerini bir sonraki âyetle reddedip, sadece karşılaştıkları azap dolayısıyla bunu istediklerini belirtmiştir. Ölümden sonra dünyaya dönüş yoktur. Fakat dünyaya gönderilseler bile inkârda kalmaya devam edecekler ve sözlerinde durmayacaklardır. Zira âyetin devamında bu inkârcıların ölümden sonraki hayatı inkâr ettikleri açıkça belirtilmiştir.¹⁵²

“وَلَا نُكْذِبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” âyetinde bir tasdik söz konusudur.

Temenni edilen şey aslında iman etmek değildir, tasdik etmektir. Ya da iman ve tasdik aynı anlamdadır. “âyetleri yalanlamasak” ifadesi bunu göstermektedir. Çünkü “âyetler” tasdik veya yalanlamak içindir. Yine zikredilen cümlede yalanın karşılığı olarak iman verilmiştir. Bir şey yalanlanıyorsa vardır. Kaybolanı getirmek mümkünse bu tasdik olur. Âyette de yalanladıkları şeyi yalanlamama, yani kabul etme temennisi vardır. Bu tasdiki gerçekleştirmek için dünyaya dönmeyi temenni etmektedirler. Başlarına gelen bu musibetten dolayı hayıflanarak bu musibetin sebebinin âyetleri yalanlamaları ve imanı kabul etmemeleri olduğunu anlamışlardır. Bundan dolayı bu âyet ile imanın zıddının yalanlama olduğu anlaşılmaktadır. Yine iman etmenin ise bir kabullenme olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵³

“نُكْذِبُ” ile “نَكُونُ” fiilleri mansûb okunmuştur. Çünkü gizli bir “أَنْ” ile “geri döndürülürsek yalanlamayız ve müminlerden oluruz” anlamında temenninin cevabı durumundadırlar.¹⁵⁴ Bu iki fiilin mansûb oluşu öncesinde gelen temenninin cevabı olduğunu gösterir. Gizli bir “أَنْ” ile “نُكْذِبُ” ve “نَكُونُ” denilmiştir. “vâv” ile mastara tevil edilmiştir.

Bununla beraber nasb etmeden “نُكْذِبُ” ve “نَكُونُ” diye ref ile okuyanlar da vardır. Bu durumda yemin anlamına gelir. Böylece mâna “yalanlamayız ve

¹⁵² Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/560-63; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 2/175-78.

¹⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/52.

¹⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hağâ'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, 2/624.

müminlerden oluruz” şeklini alır. Yani temenni cümlesi “keşke döndürülsek” şeklinde biter ve “(döndürülsek) yemin olsun ki Rabbimizin âyetlerini yalanlamayız ve müminlerden oluruz” şeklinde yemin cümlesi başlar.¹⁵⁵

Diğer taraftan bu iki fiil cümlesi, “نُرُدُّ” fiiline mâtuf olur veya hâl olursa mâna şöyle olur: “Keşke yalanlayanlardan olmayıp müminlerden olarak geri döndürülsek.” Yani “döndürülsek, yalanlamasak, müminlerden olsak” anlamında her üç durum temenni edilmiş olur.¹⁵⁶

3.3. Kehf Sûresi

وَأَحِيطَ بِشَمْرِهِ فَاصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا

“Çok geçmeden adamın ürünleri (felâketlerle) kuşatıldı. Sahibi, çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. “Ah” diyordu, “Keşke ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!”¹⁵⁷

Bu âyet bahçe sahiplerini anlatan kıssadan bir bölümdür. âyette iman eden ve şirk koşan bahçe sahibinin karşılıklı konuşmaları anlatılmaktadır. Müşrik olan bahçe sahibi zengin olmak için hiçbir harcamadan geri durmaz. Elinden gelenin fazlasını yaparak bahçesine gözü gibi bakar. Bu çabalarından dolayı kesin bir şekilde büyük bir verim elde edeceğini düşünür. Arkadaşının kendisine nasihati ise fayda vermez. Kendine ve yapmış olduğu gayrete güvenerek her hâlükârda verim alacağını düşünür. Fakat bir sabah kalktığında bahçesinin yok olduğunu görür. Arkadaşının nasihati aklına gelir. Ama iş işten geçmiştir. Bütün o çabalar, harcamalar boşuna gitmiştir. âyet-i kerîme bu tablo ile karşılaşan kişinin temennisini ve nedâmetini ibret olsun diye insanlara anlatmaktadır.

Âyet, zenginlikle kibirlenen kimsenin elindekileri yitirince yaşadığı pişmanlığı konu edinmiştir.¹⁵⁸ Bu pişmanlık, dilek cümlesinden önce gelen “يَقَلِّبُ كَفَّيْهِ”

¹⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 2/20.

¹⁵⁶ Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an Hağā'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, 2/624; Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/560-63.

¹⁵⁷ el-Kehf, 18/42.

¹⁵⁸ Erenay, *Kur'an'da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 66.

ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu ifade, alışveriş sonrası kişinin pişmanlık yaşadığını belirtir. Yaşadığı bu pişmanlık kandırılmasından ve zarara uğramasından dolayıdır. Pişmanlığın büyük olması ve şiddeti sebebiyle de kişi ellerini birbirine vurarak dövünmektedir.¹⁵⁹ Yani pişmanlıktan ve üzüntüden kinâye ile sağ elini sol elinin üzerine bırakır,¹⁶⁰ avuçlarını; dizlerine, göğsüne, yüzüne vurur. Bu anlamda bazen “elleri ısırma” veya “eline düşmek” gibi kinâyeler de kullanılır.

Bu ifade mef'ûlünü “عَلَى” ile almıştır. Bu, pişmanlığı ifade etmek içindir.¹⁶¹

Çünkü kıymet verdiği şeyi kaybetmiştir. Böylece eli boş kalmıştır. Eli boş kaldığı için de ellerini birbirine vurmaktadır veya ovuşturmaktadır. Bundan dolayı “elleri ovuşturma” ile pişmanlık ifade edilmiştir.¹⁶² Bu pişmanlık lisân-ı hâl ile kendisini göstermektedir.¹⁶³ O, aslında yok olan başına harcamış olduğu çabadan dolayı duyduğu üzüntüyü fiilî olarak göstermektedir. Çünkü pişmanlık, tercih edilen durumlar için yaşanır. İnsan, elinde olmadan başına gelenlerden dolayı pişmanlık duymaz.¹⁶⁴

Pişmanlık yaşayan kişi müşriktir, şirk koşmuştur.¹⁶⁵ Çünkü âyette bahsi geçen kişi “keşke ben” diye söze başlayarak şirk koştığı için musibete maruz kaldığının farkındadır. Bundan dolayı “şirk koşmasaydım” diyerek bahçenin yok edilmemesini temenni etmektedir.¹⁶⁶ Bu temennisi, kardeşinin öğüdünü hatırlaması ve böylece şirkten pişmanlık duyup tövbe ederek iman etme şeklinde olması da mümkündür.¹⁶⁷

Nihayetinde bu nedâmet bir mümine ait değildir. Çünkü bahçe sahibi gaflete düştüğü için veya kibirlendiği için nedâmet duymamıştır. Elindeki zenginliği kaybettiği için üzüntü duymaktadır.¹⁶⁸

¹⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 682.

¹⁶⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 3/433.

¹⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, 4/66.

¹⁶² Mustafa Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011), 241.

¹⁶³ Yalvaç Arıcı, *Kur'ân'da Pişmanlık Psikolojisi*, 14.

¹⁶⁴ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, ed. Mustafa Bahadıroğlu, (İstanbul: Semerkand, 2015), 5/380.

¹⁶⁵ Dönmez, *Kur'an-ı Kerim'de Veyl Kavramı*, 25; Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*, 241.

¹⁶⁶ Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*, 241.

¹⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, 4/66.

¹⁶⁸ Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec Nisâbüri, *Ğarâ'ibu'l-Kur'ân ve Regâ'ibu'l-Furkân* (Beyrût: Zekeriyâ Umeyrât, 1416), 5/143-44.

Bu üzüntüyle nimete karşı nankörlük etmeme temennisinde bulunur. Fakat artık çok geçtir çünkü pişmanlığın fayda etmediği bir zaman içerisinde pişman olmuştur.¹⁶⁹ Yani kıyamet gününde, dünyada iken işlemiş olduğu şirkten dolayı pişman olmuştur.¹⁷⁰ Zaten ona şirkten dolayı pişmanlık hissettiren şey kardeşinin nasihatiydi.¹⁷¹

Bu pişmanlığı dünya hayatında ortak koşması dolayısıyla olursa tövbe etmiş demektir. Çünkü tövbe etmek pişman olmayı gerektirir. Bu hayıflanma âhirette ise pişmanlığı kendisine fayda vermeyecektir. Çünkü inanmayanların hepsi âhirette inanacak ama bu inançları onları kurtarmayacaktır.¹⁷² Dünya hayatında dahi bu sözü söyleyip şirkten dolayı pişmanlık duyuyorsa her ne kadar tövbe etmiş olsa da tövbesi kabul edilmemiştir. Çünkü tövbesi âhret hayatı için değil dünya hayatı içindir.

Şirk koşmakla âhireti kaybeden bu kişi, malının yok olması ile dünyasını da kaybetmiştir. Yani inancı için pişman olmayıp dünyayı istediği için pişman olmuştur.¹⁷³ Dünyadaki nimetlerin sonsuz olduğu düşüncesine kapılanların pişman olmaması kaçınılmaz bir durumdur.

Hümeze sûresinde geçen “*malının kendisini ebedî kılacağını sanır*”¹⁷⁴ ifadesi insanın mal biriktirmesinin temel sebebinin aslında insanın ebedîlik düşüncesinden kaynaklandığını göstermektedir. Dünya malına yüklenen bu ebedîlik düşüncesi pişmanlıktan başka bir şey değildir. Nitekim dünya malının ebedî olmadığı, bir imtihan sebebi olduğu Kur’ân âyetlerinde en güzel şekliyle ifade edilmiştir.¹⁷⁵

Dünya malını emanet olarak görmeyenler elbette pişmanlık yaşayacaklardır. Çünkü dünya nimetleri, hatta dünyanın kendisi geçicidir ve bir gün bitecektir, yok olacaktır. Bu bilinç, insanı dünyalığa karşı köle olmaktan kurtarır. Nitekim dünyalıkların Allah’a ait olduğunu bilmek, bu dünyalıklar elden çıktığında pişmanlık yaşanmasına engel olur. Verilen nimetlerin bir imtihan olduğunun bilinmesi gibi elden

¹⁶⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 3/429-30.

¹⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 3/86.

¹⁷¹ Zühaylî, *Tefsîr 'ül-Münîr*, 8/220-24.

¹⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân 7/173*; Taberî, *Taberi Tefsiri Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 5/357.

¹⁷³ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 21/461.

¹⁷⁴ el-Hümeze, 104/3

¹⁷⁵ el-Kehf, 18/7-8.

çıkan nimetlerin de bir imtihan olduğunun farkına varılır. Böylece pişmanlık yaşanmaz.¹⁷⁶

3.4. Meryem Sûresi

فَاجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا

“Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine getirdi. Meryem, “Keşke bundan önce ölseymdim de unutulup gitseydim!” dedi.”¹⁷⁷

Hiz. Meryem’in çektiği sıkıntıları anlatan bu âyet, o anları bir sahne olarak gözümüzün önüne getirmektedir. Hiz. Meryem bekâr olduğu hâlde hamile kalmış, doğum sancıları onu bir hurma ağacının altına kadar götürmüştür. Meryem orada yukarda âyette geçen temennide bulunmuştur.

Âyette geçen “الْمَخَاضُ” kelimesi şiddetli doğum sancısı anlamındadır.¹⁷⁸ Bu sancının şiddetini ilk defa hissedenden Hiz. Meryem, kendini orada bulunan bir ağaca yaslar. Kavminin, kocası yokken hamile kalmasından ve çocuk doğurmasından dolayı hakkında söyleyeceklerini düşünür. “Keşke daha önce ölseymdim ve unutulup gitseydim” temennisinde bulunur.

Hiz. Meryem’in ölmeyi ve unutulmayı temenni etmesinin nedeni “doğum sancısı”¹⁷⁹ olarak gözükmektedir. Birçok kaynakta ise bu temenninin sebebi “insanların kötü düşünmesinden korkması ve utangaçlığı” olarak geçmektedir. Çünkü Hiz. Meryem insanların gözünde “ahlâksız bir zinakâr” olarak görünmek istememiştir.¹⁸⁰ Böyle bir fitne durumunda temennide bulunmak câiz olur. Fitne dışında ölümü temenni etmek ise câiz değildir.¹⁸¹

Âyette geçen “النَّخْلَةَ” kelimesinin mârifet (belirli) olarak gelmesi hurma ağacının bilinen bir ağaç olduğunu gösterir. Bu mârifelik o ağacın halk tarafından bilindiği anlamına gelebileceği gibi doğum sancısı çekenlerin hurmaya yönelmeleri anlamında

¹⁷⁶ Yalvaç Arıcı, *Kur’ân’da Pişmanlık Psikolojisi*, 40-44.

¹⁷⁷ el-Meryem, 19/23.

¹⁷⁸ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 3/467.

¹⁷⁹ Bilal Gökür, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi* (Ankara: El-Fecr, 2009), 99.

¹⁸⁰ Zühaylî, *Tefsîr’ül-Münir*, 8/322.

¹⁸¹ Zühaylî, *Tefsîr’ül-Münir*, 8/322; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, 10/5128-31.

da olabilir.¹⁸² Hurma ağacının mârife gelmesi aynı türde bir ağacın diğerlerinden daha çok tanınması olabileceği gibi cins ve türünü belirtmek için de olabilir.¹⁸³

Bu âyette Hz. Meryem, “ölseydim” demiştir. Çünkü içinde bulunduğu durum insanlardan utanmasına sebep olacaktır. Bununla beraber kavmi, durumun hakikatini bilmediği için kendisine iftira edip günaha gireceklerdir. İşte bu iki durumdan dolayı ölümü istemek câizdir denilmiş.¹⁸⁴ Hz. Meryem’in ölümü temenni etmesini câiz kılacak iki sebep vardır: dini açıdan adına leke gelmemesi ve başkalarının dinleri açısından hataya düşmemeleri...¹⁸⁵

Hz. Ömer, Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Hz. Bilal gibi sahabeler de “keşke sapan çöpü olsaydım başka bir şey olmasaydım”, “kuşun gagaladığı bir meyve olsaydım”, “bugünden önce yirmi yaşında iken ölseydim”, “keşke annem beni doğurmasaydı” gibi şeyler söylemişlerdir.¹⁸⁶

Ölümün temenni edilmesi, yaşanan yoğun duygunun bir sonucudur. Ne var ki bununla ilgili Resûlullah aleyhisselatu vesselam şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı sakın ölümü temenni etmesin. Şayet bunu yapmaya kararlı ise ‘Allah’ım! Hayatım benim için hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat ve ölümüm benim için hayırlı olduğu vakit beni öldür’ desin.”¹⁸⁷ Hz. Meryem’in de ölümü temenni etmesi, içine düştüğü acıyı yaşamamak içindir. Böylece kavmi tarafından kötü bir şekilde anılmayacaktı.¹⁸⁸ Hz. Meryem, içinde bulunduğu zor durum dolayısıyla ölümü temenni etmektedir.¹⁸⁹ Bu temenni o an çekmiş olduğu acılar dolayısıyla değil, sonrasında yaşayacağı sıkıntılar içindir.¹⁹⁰

¹⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Gavâmizi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, 4/162.

¹⁸³ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 21/524.

¹⁸⁴ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 21/524; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fi ‘İlmi’t-Tefsîr*, 3/124; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/180-84.

¹⁸⁵ Zühaylî, *Tefsîr’ül-Münir*, 8/324.

¹⁸⁶ İbn Acîbe, *Bahrü’l-Medid fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 5/501; Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 21/524.

¹⁸⁷ Tirmîzî, Cenâiz 3.

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 7/229.

¹⁸⁹ Dönmez, *Kur’an-ı Kerim’de Veyl Kavramı*, 25.

¹⁹⁰ Taberî, *Taberi Tefsiri Câmi’u’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 5/404.

Bu temennisi ile çocukla imtihan edileceğini anlamıştır. Ölümü temenni etmesi de bu yüzdendir.¹⁹¹ Nitekim burada Hz. Meryem'in ölümü arzulaması meydana gelmesi yönüyle mümkün bir ifadedir.¹⁹²

İnsanın izzetinin kaybolacağı yerden izzetini koruyacak yere gitmesi gayet normal bir durumdur. Acıyı azaltacak şeylere sığınmada bir problem yoktur. Din, namus, şeref gibi kavramların kaybolmasından dolayı korkan kişinin ölümü temenni etmesi câizdir. Çünkü ilk defa musibet ile karşılaşan kalp; korkabilir, ürkebilir. Bu, insanın vereceği normal bir tepkidir. Asıl sorun korku veya feryadın devamlı olmasındadır.¹⁹³

Hz. Meryem'in sözlerine keşke diye başlamasının sebebi sonraki âyetlerden anlaşılacağı üzere üzüntüsünden dolayıdır. Evli bir kadın ilk doğumunda çok sancılı çeker ama üzülmez ve hüzünlenmez. Burada Meryem doğum sancısının şiddetinden dolayı o acıyı çekmemek adına keşke demiş olabileceği gibi insanların kınamasından çekindiği için de keşke demiş olabilir. Ölümün temenni edilmesi her iki durumda da mümkündür. Nitekim Hz. Meryem hamile kaldığını ilk haber aldığı anda “*Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?*”¹⁹⁴ sorusuyla şaşkınlık tepkisi vermiştir. Herhangi bir pişmanlık veya temenni ifade etmemiştir. Ancak doğum sancısı kendisini yakaladığında keşke diye temennide bulunarak acısını dile getirmiştir. Dolayısıyla doğum sancısının şiddeti ile temennide bulunması muhtemeldir. Yine “keşke” ile temennisinden sonra meleğin kendisine “*İnsanlardan birini göreceksin şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım de*”¹⁹⁵ şeklindeki hitabı Hz. Meryem'in temennisinin sebebinin insanların kendisini kınamalarından çekinmesi olduğu da anlaşılmaktadır.

Doğum sancısının acısı ve kınanmaktan dolayı yaşayacağı üzüntü, nihayetinde bir çaresizliği ifade etmektedir. Çekmiş olduğu sancılı ile beraber doğumdan sonra yapılacak yorumların, kınamaların ve karalamaların bir çaresi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hz. Meryem o acıyı çekmiştir ve insanların kınayıcı bakışlarına maruz

¹⁹¹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 3/470-71.

¹⁹² Kılıçarslan, *Kur'ân-ı Kerim'deki Temenni İfadeleri*, 26.

¹⁹³ İbn Acibe, *Bahrü'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, 5/508.

¹⁹⁴ el-Meryem, 19/20

¹⁹⁵ el-Meryem, 19/26

kalmıştır. Belki de Hz. Meryem’e “keşke” sözcüğünü kullandırtan durum, yaşadığı çaresizliktir.

İnsanlar çaresiz kalınca “keşke” demeye başlarlar. Yaşanılan durumdan kurtulmanın hiçbir yolu yoksa “keşke” edatıyla pişmanlık dile getirilir. Çaresiz kalınan bu durumlarda takip edilmesi gereken tek yol Allah’a yönelmek, O’na dayanmak ve O’na güvenmektir. Yani sabretmektir. Nitekim Hz. Meryem’e tavsiye edilen oruç, sabrın bir simgesidir. Bu kıssa ile acı veya üzüntü dolayısıyla yaşanacak pişmanlıkların reçetesinin sabır olduğu anlaşılmaktadır.

“Unutulup gitmiş olsaydım” sözü; hiçbir şey olsaydım, yaratılmasaydım, tanınmasaydım, kimse benim kim olduğumu bilmeseydi gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁶ Araplar uzak yolculuklara çıkacakları zaman unutmuş olabilecekleri eşyalar için benzeri tâbirler kullanırlar. Dolayısıyla bu ifade ile önemsenmeyen, unutilan, değeri olmayan, kenara atılan gibi anlamlar kastedilmektedir.¹⁹⁷ Kısaca “hatırlatıldığı zaman aranmayan bir şey olsaydım” denilmektedir.¹⁹⁸ Bu durumda Hz. Meryem’in pişmanlığı, babasız bir çocuk doğurması ve bunu insanlara izah etmenin imkânsızlığından dolayıdır denebilir.¹⁹⁹

3.5. Furkân Sûresi; 27, 28

وَيَوْمَ يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلاً

يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فَلَانًا خَلِيلاً

“O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek:
“Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım! Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim!”²⁰⁰

Bu âyette dünyada peygamberle beraber aynı yola girmeyip ölümden sonra aynı yolda olmayı isteyen kimsenin durumu anlatılarak²⁰¹ peygamberle beraber olmak

¹⁹⁶ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, 10/62-64.

¹⁹⁷ Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an Haqâ'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, 4/162; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 11/180-84.

¹⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 3/318.

¹⁹⁹ Erenay, *Kur'an'da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 66.

²⁰⁰ el-Furkân, 25/27, 28.

²⁰¹ Bekir Dönmez, *Kur'an-ı Kerim'de Veyl Kavramı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010), 26.

temenni edilmiştir.²⁰² Bu profildeki kişi karşılaştığı azaptan kurtulmak için peygambere uymayı ve peygamberle aynı yolda olmayı istemektedir.²⁰³ Yine Hz. Peygambere inanmayı başkası ile dostluk kuran zalimin Kur’ân-ı Kerim’e inanmadığı için yaşadığı pişmanlık anlatılmıştır.²⁰⁴ İman etmeyenler âhirette pişman olacaklardır.²⁰⁵

Âyet bir kişi üzerinden bütün zalimlerin pişmanlık yaşayacağını haber vermektedir. Peygamberin yoluna girmeyen ve başka yollarda olan kişi pişman olacaktır ve bu pişmanlığı kendisine fayda vermeyecektir. Bu pişmanlığın düzeyi kişinin kendi ellerini ısırmasına kadar varmaktadır.²⁰⁶ Âyette iman etmeyenlerin âhiretteki pişmanlıkları haber verilmektedir.²⁰⁷ Bu pişmanlığın sebebi ise kötü arkadaş edinmektir.²⁰⁸ Âyette bahsi geçen şahıs, iblisi dost edindiği için pişman olmuştur.²⁰⁹ Pişmanlıkla beraber suçunu başkasına yükleyerek mazeret ileri sürmüştür. Netice olarak kendisini saptırana itaat etmemeyi temenni etmiştir.²¹⁰

3.5.1. 27. Ayet

وَيَوْمَ يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا

“O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: “Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım!”

27. âyetin nüzul sebebi ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Her hâlükârda bu âyetin Allah resulünü dost edinmediği için pişmanlık yaşayan kişi için indigi rahatlıkla söylenebilir.²¹¹

²⁰² Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, (Beyrût: Darü'l-Ma'rife, 2010), 82; Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi* (İzmir: Nil Yayınları, 1999), 135.

²⁰³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 4/263.

²⁰⁴ Hayri Erenay, *Kur'ân'da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu* (Doktora, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 67.

²⁰⁵ Zeynep Ünver, *Arap Belâgatında İnşâ-i Talebî Nisâ, Mâide, En'âm Sûreleri Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2018), 86.

²⁰⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 4/263.

²⁰⁷ Ünver, *Arap Belâgatında İnşâ-i Talebî Nisâ, Mâide, En'âm Sûreleri Örneği*, 86.

²⁰⁸ Dönmez, *Kur'an-ı Kerim'de Veyl Kavramı*, 25.

²⁰⁹ Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 82; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 135.

²¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/21.

²¹¹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 4/261; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Taberî Tefsiri Câmi'u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, (Ankara: Hisar, 2021) 6/180; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî Vâhidî, *Esbabü Nüzûl*, (İstanbul: İhtar, 1997), 278-79; Fahrüddin Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 24/452; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*,

Parmakların ısırılması ifadesinde kinaye vardır. Şiddetli bir pişmanlığı, başına gelen şey dolayısıyla meydana gelen aşırı kin ve öfkeyi ifade eder. Parmaklarını ısırarak ile kendi elleriyle kendilerini cezalandırmak da kastedilmiş olabilir.²¹²

Her ne kadar âyet belli bir şahıs için inmişse de “الظَّالِمُ” kelimesi ile kastedilen bütün zalimlerdir.²¹³ Çünkü “الظَّالِمُ” kelimesinin başında bulunun harf-i ta‘rif, istiğrak içindir. Belli bir kişi için inmiş olması bütün zalimleri kapsamasına engel değildir.

Âyet belirli bir kişi için inmiş olsa bile bu kişi âhirette diğer bütün zalimler gibi ellerini ısırma eylemi ile pişmanlık yaşayacaktır. Âyetin maksadı da bu görüşü desteklemektedir. Çünkü âyet ile hedeflenen insanları zulümden alıkoymaktır.

Öyle ise burada geçen “الظَّالِمُ” kelimesi ile bütün zalimler kastedilmektedir.²¹⁴ Zaten özel olarak isim zikredilmeyişinin sebebi zalimlik yapan herkesin sonunun böyle olacağını bilinmesinin istenmesidir.²¹⁵

3.5.2. 28. Ayet

يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا

“Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim!”²¹⁶

Bir önceki âyette olduğu gibi nüzul sebebi ile ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Özetle kendisinin iman etmesine engel olan arkadaşını dost edinmemeye dair temennisi olan kişi anlatılmıştır.²¹⁷

8/21; Zemahşeri, *el-Keşşâf ‘an Haḳā’iḳi Gavâmiẓi ‘t-Tenzîl ve ‘Uyûni ‘l-Eḳâvil fi Vüçuhi ‘t-Te’vil*, 4/844; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fi ‘İlmi ‘t-Tefsîr*, 3/318.

²¹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Ḳur’ân*, 8/21.

²¹³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fi ‘İlmi ‘t-Tefsîr*, 3/318; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vil*, (İstanbul: Kahraman, 2013), 3/273; Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018), 11/6002-5.

²¹⁴ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 24/452.

²¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Aḳâmi ‘l-Ḳur’ân*, 12/538-42.

²¹⁶ el-Furkân, 25/28

²¹⁷ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr Tefsirlerin Özü*, 4/261; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Lübâbü’n-Nukûl fi Esbâbi’n-Nüzûl*, (İstanbul: Fatih, 2017), 1/494; Taberî, *Taberi Tefsiri Câmi ‘u’l-Beyân fi Tefsiri ‘l-Ḳur’ân*, 6180; Vâhidî, *Esbabi Nüzûl*, 278-79; Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 24/452; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Ḳur’ân*, 8/21; Zemahşeri, *el-Keşşâf ‘an Haḳā’iḳi Gavâmiẓi ‘t-Tenzîl ve ‘Uyûni ‘l-Eḳâvil fi Vüçuhi ‘t-Te’vil*, 4/844; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fi ‘İlmi ‘t-Tefsîr*, 3/318.

“فُلَانًا” kelimesinin özel bir isimden kinaye olması mümkündür.²¹⁸ Bununla kişinin kendisini saptıran şahıs kastedilmekte ve onunla kurmuş olduğu dostluktan pişmanlık duymaktadır. Nitekim âyetin devamında kendisini saptıran ve hidayet yolundan alıkoyan kimsenin bu “*filan*” olduğu²¹⁹ belirtilmektedir.

Bu âyetlerde bahsi geçen kişilerin adlarının açıklanmayarak kinaye yolunun kullanılması, aynı durumda olan herkes için geçerli olduğunu vurgulamak içindir.²²⁰ “فُلَانًا”den kasıt insan da olabilir şeytan da.

“فُلَانًا” kelimesi ile belirli bir kişi kastedilmişse bile Allah’a isyan konusunda kendisine tâbi olunan herkesi kapsamaktadır.²²¹ Özel olarak ismin zikredilmemesi tehdidin bir kişiye has olmayıp benzerini yapan bütün kişileri kapsamından dolayıdır.²²²

3.6. Kasas Sûresi

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ ۗ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ ۗ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ

“Kârûn gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Dünya hayatını arzulayanlar, “Keşke Kârûn’a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!” derlerdi.”²²³

Âyette Karûn’un sahip olduğu zenginliğin benzerinin kendilerine de verilmesini isteyen kimseler anlatılmıştır.²²⁴ Bu kimseler dünyaya düşkün oldukları için Karûn’a karşı hayranlık duyup onun gibi olmak istemişlerdir.²²⁵ Bunlar kâfir olabilecekleri gibi mümin de olabilirler.²²⁶

²¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Haḳā’iki Gavâmiẓi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Eḳāvil fi Vücûhi’t-Te’vîl*, 4/844.

²¹⁹ el-Furkân, 25/29

²²⁰ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 4/263.

²²¹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fi ‘İlmi’t-Tefsîr*, 3/318; Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 24/452.

²²² Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Aḳkâmi’l-Ḳur’ân*, 12/538-42.

²²³ el-Kasas, 28/79.

²²⁴ Dönmez, *Kur’an-ı Kerim’de Veyl Kavramı*, 26.

²²⁵ Taberî, *Taberi Tefsiri Câmi‘u’l-Beyân fi Tefsiri’l-Ḳur’ân*, 6/349.

²²⁶ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 25/16.

Temenni edilen bu büyük servet, bir insana verilmiş olduğundan böyle bir serveti başka birinin temenni etmesi ve bu temennisinin yerine gelmesi imkân dâhilindedir.²²⁷ Burada (fakir ve ezilmiş) bir toplumun, şahit olduğu zenginlik karşısında aynı zenginliği istemeleri ve bunun için hayıflanıp özlem duymaları haber verilmektedir.²²⁸

Bu âyette dünya nimetlerine ulaşan kimsenin şımarıklığı ve bu şımarıklığa özenen kişilerin arzusuna yer verilmiştir. Bu sahip olma arzusu aslında her insanda vardır. Kimileri fâni hayatın geçici nimetlerini arzular. Kimileri ise bâki hayatın kalıcı nimetlerini...

İmanın kalplerine tam olarak yerleşmediği ve dünya malına aşırı isteği olan bir toplumun, dünya malına karşı beslediği aşırı bir arzu ve hasret dikkatimizi çekmektedir.²²⁹ Dünya nimetleri insan için hep çekici olmuştur.²³⁰ Fakat bilinmelidir ki bu çekicilik sadece imtihan içindir.²³¹ Çünkü insanın aslı görevi kulluktur.²³²

Temennide bulunan kişiler bu temennilerini haset ile değil gıpta ile dile getirmişlerdir. Çünkü haset eden kişi, bir başkasında bulunan bir şeyin onda değil de kendisinde olmasını temenni eder. Bu ise “*Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin*”²³³ âyeti ile yasaklanmıştır. Gıpta eden ise başkasında bulunan şeyin aynısının kendisinde de olmasını temenni eder.

Haset eden başkasının elinde bulunanın çıkıp kendisine verilmesini arzularken, gıpta eden kimse başkasının elinde bulunanın benzerinin kendisinde olmasını ister. Karûn’a verilenin benzerine ulaşmak isteyen topluluk, bu isteklerini haset ile değil gıpta ile dile getirmişlerdir. Bu gıptanın zararı ise değnekle, dikenli bir ağaca vurmanın zararı gibidir.²³⁴

Karûn, bütün zenginliği ile ihtişamlı bir şekilde bir topluluğun karşısına çıkıyor. Bu topluluk ise kendini Karûn ile kıyaslıyor ve onun gibi zengin olmadığı için hayıflanıyordu. Elindekiyle yetinmeyi bilmeyenlerin yaşadığı hayıflanma, birçok

²²⁷ Kılıçarslan, *Kur’ân-ı Kerim’deki Temenni İfadeleri*, 25.

²²⁸ Erenay, *Kur’ân’da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 67.

²²⁹ Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu - Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam*, 251.

²³⁰ Müslim, “Zikr”, 99; İbn Mâce, “Fiten”, 19; et-Tirmizî, “Fiten”, 26.

²³¹ el-Kasas, 28/75-80.

²³² ez-Zâriyât, 51/56

²³³ en-Nisâ, 4/32.

²³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hağâ’iki Gavâmizi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te`vil*, 5/108.

kişinin yaşadığı durumdur aslında. İşte bu hayıflanma aslında bir özenti neticesinde gerçekleşmektedir.

Âyette, Karûn'un bu ihtişamlı ve süslü hâline özenenlerin sözlerine “keşke” diye başladıkları görülmektedir. Karûn tüm servetiyle insanların huzuruna çıkınca dünyanın geçici güzelliğine aldanan, imanı zayıf kişiler Karûn'a verilen servete sahip olmayı arzu etmeye başladılar.

Bu kıssada insanın mal sebebiyle nasıl azgınlaştığı anlatılmıştır. Şu beyitler ne kadar da güzel özetliyor:

Kanaat öyle bir şeydir ki onun yerine başka bir şey istemezsin.

Nimetler onda bedeninin rahatı da ondadır.

Bütün dünyaya sahip olana bir bak.

Bu dünyadan pamuk ve kefinden başka bir şey götürdü mü?

Bazı âlimler kanaat etmenin doyurmadığı kişiyi Karûn'un mülkü bile doyurmaz demişlerdir.²³⁵

Kasas sûresinde geçen “مِثْلَ” kelimesi “لَيْتَ”nin ismi olmuştur. Bu kelime “aynı, benzer, gibi” anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla bu kelime ile neyin kastedildiği, sözcükten sonra gelen sıfat niteliğindeki hâl cümlesinden anlaşılmaktadır. “مَا أُوتِيَ” cümlesi “Karûn'a verilen şeyin benzeri” anlamına gelmektedir. Böylece “لَيْتَ”nin ismi olmuştur. Bu ifade ile dilekte bulunulan şeyin “Karûn'a verilen benzeri” olduğu anlaşılmaktadır. Karûn'a verilen ise âyette de geçtiği üzere mal ve makamdır.

²³⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 4/428-33.

3.7. Ahzâb Sûresi

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ

“Yüzleri ateşe çevrildiği gün, “Keşke Allah’a itaat etseydik, resulü dinleseydik” diyecekler.”²³⁶

İnkârı tercih ederek Allah’a ve peygamberine itaat etmeyenlerin azap karşısında iken yaşadıkları pişmanlıklar anlatılmıştır.²³⁷ Bu pişmanlıkla beraber bir üzüntü ve hasret de söz konusudur.²³⁸

Ateş karşısında kızartılmış et gibi olunca bu inkârcılar hasret içinde temennide bulunurlar. Bu temennilerinin meydana gelmesi mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki bir sonraki âyette yollarını takip ettikleri önderlerini suçlarlar.²³⁹ Çünkü pişmanlığın kendilerine fayda vermediği bir yerde pişman olmuşlardır.²⁴⁰

Pişmanlıkları ateşte evirilip çevrilmeleri ile ortaya çıkarken, temennileri Allah’a ve Resûl’üne itaat etmek yönündedir.²⁴¹ Müminlerin azaptan kurtulduklarını gördükleri için böyle bir temennide bulunurlar.²⁴²

Âyette geçen “تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ” ifadesi tencereye bırakılan bir şeyin suyun fokurdaması ile beraber sağa sola yuvarlanması anlamında kullanılmaktadır. Yani yüz hatlarının değişmesi demektir. Özellikle “yüz” kelimesinin seçilmesi vücudun en kıymetli ve göz önünde bulunan organı olması, bedenin tamamını ifade etmesi özelliğinden dolayıdır.²⁴³

Diğer taraftan yüz, insan için korunması mümkün olan bir organdır. Normal şartlarda insan kendi yüzünü eliyle koruyabilir. Burada inkâr edenlerin yüzlerinin azap ile anılması, yüzlerini koruyamayacak kadar aciz olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla yüzlerini koruyamayanların diğer uzuvlarını korumaları hayal bile

²³⁶ el-Ahzâb, 33/66.

²³⁷ Erenay, *Kur’ân’da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 67; Dönmez, *Kur’an-ı Kerim’de Veyl Kavramı*, 25.

²³⁸ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 5/102.

²³⁹ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 5/100.

²⁴⁰ Fahrüddin Râzî, *et-Tefsîrü’l-Kebîr Meşâtilhu’l-Gayb*, 25/185.

²⁴¹ Taberî, *Taberî Tefsiri Câmi’u’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 6/523-24.

²⁴² Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/195-96.

²⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Haķā’iki Gavâmiẓi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Eķāvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, 5/450.

edilemez! Zaten pişmanlıklarının ve temennilerinin temelinde yüzlerini bile koruyamayacak kadar aciz olmaları yatmaktadır.²⁴⁴

3.8. Yâsîn Sûresi

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ ۗ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ / بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ

“Ona, “Cennete gir” denildi. “Rabbimin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi!” dedi.”²⁴⁵

Buradaki temenni, azgın bir toplumun hidayeti için nasihat amaçlı dile getirilmiştir.²⁴⁶ Bu temennide bir elçinin kavmine karşı merhametiyle beraber Allah’ın kullarına uyarısı da yer almaktadır.²⁴⁷

Keşke edatı bu âyette gerçekleşmesi imkânsız bir istek için kullanılmıştır.²⁴⁸ Bu isteğin sebebi, temennide bulunan kişinin kendi durumunu kavmine bildirmek olabileceği gibi kavmine nasihat etmek de olabilir. Nitekim bu temenninin asıl sebebi İbn Abbas’ın bildirdiğine göre nasihat etmektir.²⁴⁹ Dolayısıyla ulaşılmış olduğu nimete kavminin de ulaşması istemiştir.²⁵⁰

Âyette âhiret yurduna intikal eden elçi, gördüğü ikramları dünya hayatında bulunan kavminin bilmesini temenni etmiştir.²⁵¹ Kavmi tarafından taşlanarak öldürülen bu elçinin kavmi hakkındaki bu isteği gerçekten takdire şayandır. Ne var ki bu istek, gerçekleşmesi imkânsız bir temennidir. Çünkü henüz ölmemiş olan bu kavmin âhiret yurdundaki ikramları ve nimetleri görmesi mümkün değildir.²⁵² Yine bu âyette kişinin kendisine zarar veren toplum adına duyduğu pişmanlık dile getirilmektedir. Bu ise gerçekten büyük bir erdemdir.²⁵³

Aslında Müslümanlar, insanlara karşı duyarlı olan ve sorumluluk hisseden kişilerdir. Bu âyette anlatılan kıssa ise bu sorumluluğun zirvesidir. Öyle ki âyette

²⁴⁴ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, 28/185.

²⁴⁵ el-Yâsîn, 36/26, 27.

²⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Haḳâ'iki Gavâmiẓi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Eḳâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, 5/624.

²⁴⁷ Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu - Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam*, 250.

²⁴⁸ Ünver, *Arap Belâgatında İnşâ-i Talebî Nisâ, Mâide, En'âm Sûreleri Örneği*, 83.

²⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-Aḳkâmi'l-Kur'an*, 14/393-400.

²⁵⁰ Dönmez, *Kur'an-ı Kerim'de Veyl Kavramı*, 26.

²⁵¹ Kılıçarslan, *Kur'an-ı Kerim'deki Temenni İfadeleri*, 26.

²⁵² Muhammed Mütevelli Şa'râvî, *Ḥavâṭiri Havle'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Ahbâru'l-Yevm, 1991), 20/12634.

²⁵³ Handan Yalvaç Arıcı, *Kur'an'da Pişmanlık Psikolojisi* (Yüksek Lisans, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2015), 54.

pişmanlığını dile getiren kişi kendisi ile beraber toplumun kurtuluşunu da düşünüp kendine dert edinmiştir. Uyardığı toplumun delâlette olması ile pişmanlığını dile getiren bu kişi, cehaletleri sebebiyle Allah'ın ikramlarını elde edemeyen bir toplum için üzüntüsünü ifade etmiştir.²⁵⁴

Normalde pişmanlık duygusu kişinin sadece kendisi için yaşayacağı bir duygu iken âyetteki kişi yaşadığı toplumdan kendini soyutlamıyor. Toplumunu kendisi gibi düşünerek bir hayıflanma içine giriyor ve bu saikle üzüntüsünü dile getirmekten kendini alıkoyamıyor.²⁵⁵

İnsanlık adına duyulan pişmanlık ve insanlığın iyiliğini istemek, prososyal bir davranış olup kişinin diğerkâmlık ile toplumun iyiliği için çabalamasıdır.²⁵⁶ İslam dinindeki “îsâr” kavramı bunun en güzel somut örneğidir.

Kişinin sadece kendi menfaatleri için çabalaması günümüzdeki şahsi ve sosyal çöküşü hızlandırmaktadır. Ancak toplumun menfaatleri, bireylerin menfaatlerinin önüne geçerse toplumsal huzura kavuşulur. Nitekim toplumu öncelemeyen bireylerin toplumun huzuru ile ilgili bir kaygıları yoktur.²⁵⁷ Müslümanlar olarak toplum için pişmanlık duymaya, topluma dua etmeye ve toplumu öncelemeye yönelik çalışmalar ve çabalar huzuru yakalamak için önemli bir adım olacaktır.²⁵⁸

Kişiyi böyle bir temenniye iten şey cennetin kendisine vacip olması veya mükâfatının gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kişinin cennete girmesi “*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.*”²⁵⁹ âyetinde geçen şehitler gibi olmasından dolayıdır. Diğer taraftan “*Allah, “Ey Meryem oğlu İsâ! İnsanlara sen mi ‘Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?” buyurduğu zaman o şu cevabı verir: “Hâşâ! Seni tenzih ederim.*”²⁶⁰ âyetindeki gibi Hz. İsâ'ya âhirette söylenilecek bir söz olduğunu

²⁵⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 16/43.

²⁵⁵ Yalvaç Arıcı, *Kur'an'da Pişmanlık Psikolojisi*, 57.

²⁵⁶ Yalvaç Arıcı 57.

²⁵⁷ Yalvaç Arıcı, 58.

²⁵⁸ Yalvaç Arıcı, 58.

²⁵⁹ el-Âl-i İmrân, 3/169, 170.

²⁶⁰ el-Mâide, 5/116.

söyleyenler de vardır. Fakat ilkinde göre bu, daha zayıf bir yorumdur.²⁶¹ Çünkü âyette geçen “denildi” fiiliyle, “söylemek” kastedilmemiş; bir eylemin hemen olması, meydana gelmesi kastedilmiştir.²⁶² Katâde ilk yorumu tercih edip bunun cennete girdiğini ve oradaki nimetleri gördüğünü ifade eder. Cennete girme ifadesi bir müjde de olabilir. Yani kavmi tarafından öldürülen bu Allah elçisinin Allah ile karşılaşmasının merak edilmesine karşılık verilen bir cevaptır denilebilir. Zaten “cennete gir denildi” ifadesinde, kişiden ziyade sözün önemine dair bir vurgu vardır.²⁶³

Yâsîn sûresinde geçen “قَوْمِي” sözcüğünün “لَيْتَ”nin ismi olarak gelmesi, kendisine çok az rastlanılan bir durumdur. Çünkü kişinin kendi dışında başkasının faydasına olacak şekilde temennide bulunması gerçekten bir fazilettir. Burada da temennide bulunan kişi “قَوْمِي” diyerek kavmi için bir dilekte bulunmuştur. “قَوْم” sözcüğü halk, millet, ulus, akraba, boy gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcüğün sonuna eklenen “benim” (ي) zamiri ile aidiyetinin olduğu bir kavimden bahsettiği anlaşılmaktadır. İçinden çıkmış olduğu topluluk hakkında bir temenni olduğu görülmektedir. “Benim kavmim” diye dilek cümlesi oluşturmuştur.

Âyette bahsi geçen kişi kavmi tarafından (başı) ezilerek öldürülmüştü. İmanın ve sabrın karşılığı olarak²⁶⁴ cennete gir denilen bu kişi kendisine ikram edilenleri görünce bu hâlini kavminin bilmesini temenni etmektedir. Çünkü kavminin tövbe edip iman etmesini istiyordu. Allah dostlarının ahlâkına sahip olan bu kişi kendisini öldürenlere ölmeden önce nasihat ettiği gibi öldürüldükten sonra da aynı kişilere nasihat etmeye devam etmiştir.²⁶⁵

Mümin cennete girince veya cennet kendisine gösterilince nasihat ettiği insanların kendi durumunu bilmesini ister. Cennete girmeleri için dünyada iken nasihat ettiği gibi ölümden sonra da nasihatini devam ettirir. Hatta nasihat edilenler kendisine kötülük yapsa bile bu nasihatini terk etmez. Dolayısıyla Allah’ın cömertliğini gören

²⁶¹ Mâtürîdî, *Te`vilâtü'l-Kur`ân*, 8/612; Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 26/268.

²⁶² Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 26/268.

²⁶³ Zemahşeri, *el-Keşşâf`an Hakâ`iki Gavâmizi't-Tenzil ve`Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te`vil*, 5/624.

²⁶⁴ Taberî, *Taberi Tefsiri Câmi`u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur`ân*, 7/44.

²⁶⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 5/190.

kimse diğeri insanların da bunu görmesi için temennide bulunur. Yine bu temenni ile iman edenlerin gerçekleri söylediklerine dair vurgu vardır.²⁶⁶

Söz konusu kişinin kim olduğu âyette belirtilmemiştir. Bunun sebebi ise âyetin genel anlamda bu kişi gibi nice insanların var olmasından dolayıdır.²⁶⁷

“بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي” ifadesinde “مَا” ile ilgili farklı görüşler vardır. “مَا” edatının masdar olduğunu söyleyenlere göre “*rabbimin beni bağışlaması*” anlamına gelir. “مَا” edatı mevsuldür diyenlere göre “*rabbimin beni bağışladığı şeyden dolayı*” anlamına gelir. “مَا” edatının istifham için geldiğini söyleyenler ise “*rabbimin beni ne ile bağışladığını*” anlamını vermişlerdir.²⁶⁸

3.9. Zuhruf Sûresi

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ

“Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- “Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!” der. Ne kötü arkadaş!”²⁶⁹

Bu âyette geçen “لَيْتَ” edatının meydana gelmesi imkânsız olan bir istek için kullanıldığı belirtilmektedir.²⁷⁰ Çünkü burada doğu ile batı arası kadar bir uzaklık temenni edilmektedir. Fakat kış ile yaz, doğu ile batı gibi kavramlar zıt anlamlı kelimelerdir. Bu zıt anlamlı kelimelerin ise bir arada bulunması imkânsız bir durumdur.²⁷¹ Yani temennide bulunan kişi şöyle der: “*keşke seninle aramız doğu ile batı, yaz ile kış gibi bir arada bulunması imkânsız zıtlıklar kadar uzak olsaydı!*” Burada kötü arkadaşlığın neticesinde yaşanan pişmanlık anlatılmıştır.²⁷²

İlahi nuru göremeyenlerin dostu elbette ki şeytandır.²⁷³ Dünya hayatında şeytani dost edinen kişi, gerçekler ortaya çıkınca şeytana düşman olup ondan korkmaya,

²⁶⁶ Mâtürîdî, *Te`vilâtü'l-Kur`ân*, 8/612.

²⁶⁷ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur`ân Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı, 2003), 16/39.

²⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf`an Hakâ`iki Gavâmizi't-Tenzil ve`Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te`vil*, 5/624; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi`İlmi't-Tefsîr*, 3/521.

²⁶⁹ ez-Zuhruf, 43/38.

²⁷⁰ Ünver, *Arap Belâgatında İnşâ-i Talebi Nisâ, Mâide, En`âm Sûreleri Örneği*, 83.

²⁷¹ Kılıçarslan, *Kur`ân-ı Kerim`deki Temenni İfadeleri*, 26.

²⁷² Dönmez, *Kur`ân-ı Kerim`de Veyl Kavramı*, 25.

²⁷³ Erenay, *Kur`ân`da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 67.

çekinmeye başlar.²⁷⁴ Kısaca kişinin kendisi ile şeytanı arasındaki uzaklık temenni edilmiştir denilebilir.

Bu âyette dünyada iken nefesine veya arkadaşına uyararak âhiret hayatı yokmuş gibi davranan bir kişinin âhiret hayatı ile karşılaşma tablosu ele alınmakta ve bu gibi kimselerin pişmanlıkları dile getirilmektedir.

“حَتَّىٰ إِذَا جَاءَنَا” ifadesi ile kişinin kendi arkadaşı ile dünya hayatında herhangi bir sıkıntı yaşamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü asıl hayat ile karşılaştığında arkadaşına seslenerek onu suçlamaktadır. Öncesinde, fâni hayatta iken arkadaşı ile bir sorunu olmadığı gibi çok da yakın bir ilişki içerisindeydi. Bundan dolayıdır ki asıl hayat ile karşılaşınca arkadaş ile kendi arasında imkânsız bir uzaklığı temenni etmektedir.

“بَيْنِي وَبَيْنَكَ” ile kastedilen kişinin kendisi ile şeytandır. Said el-Cüreyri'nin aktardığına göre kıyamet günü şeytan, kâfirin elinden tutar ve cehenneme kadar onu bırakmaz. İşte bundan dolayı kâfir ona “*benimle senin aranda*” diye temennide bulunur.²⁷⁵ O, şeytanın kendisini nasıl kandırdığını ölümden sonra Allah'ın huzuruna varınca anlamıştır. Bundan dolayı dünyada şeytanla beraber olduğu hâlde ona karşı durmazken gerçeklerle karşılaşınca şeytanın kötü bir arkadaş olduğunun farkına varıp pişmanlık duyacak ve onun yüzüne karşı “*benimle senin aranda*” diye seslenecektir.²⁷⁶ Nitekim Allah, “*Kim Rahman'ın zikrinden ayrılırsa ona bir şeytan musallat ederiz*”²⁷⁷ buyurmaktadır.

Zuhurf sûresinde geçen “بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ” sözcük grubu isim tamlaması şeklinde gelmiştir. Bu tamlamadaki muzâfun ileyh (tamlayan) olan “الْمَشْرِقَيْنِ” sözcüğü mârifeye (belirli) geldiği için belirtili isim tamlaması oluşmuştur. Muzâfun ileyh ikil olarak geldiği hâlde muzâf (tamlanan) olan “بُعْدَ” sözcüğü tekil olarak gelmiştir.

Bu tamlamada; kendisine yanlış doğru olarak gösteren arkadaş ile zincire bağlı bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkan kişinin, keşke ile cümlesine başlayarak arkadaş

²⁷⁴ Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâi el-Hâtimî, *Tefsîr-i Kebîr Te'vîlât*, (İstanbul: Kıtasan Yayınları, 2008), 2/1124.

²⁷⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 13/7146-49.

²⁷⁶ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 4/605.

²⁷⁷ ez-Zuhurf, 43/89.

ile kendisi arasında bir “uzaklığı” istediği görülmektedir. Bu uzaklık ise “المَشْرِقَيْنِ” (iki doğu) ile ifade edilmiştir. Bazılarına göre de bu kalıp ile yazın doğuşu ile kışın doğuşu veya gün doğumu ile gün batımı arasında bulunan mesafe kastedilmektedir.

Esasında tağlîb yolu ile doğu ile batı arasındaki bir uzaklık temenni edilmiştir. Çünkü iki ayrı noktayı ikisinden birinin ikili ile uzaklık kelimesi birleşince tağlîb aracılığı ile doğunun batıya, batının doğuya uzaklığı anlamı çıkmaktadır. Nitekim iki ay mânasındaki “قَمَرَانِ” (kamerâni) sözcüğü ile güneş ve ay, iki Ömer mânasındaki “عُمَرَانِ” (’umrâni) ile Ebubekir ve Ömer, iki baba mânasındaki “أَبَوَانِ” (ebevâni) ile anne ve baba kastedilmektedir.

Bu şekilde tağlîb yoluyla arkadaşı ile arasındaki mesafeden bahseden kişi, son cümlesinde arkadaşının, yanlış doğru göstererek, ne kadar kötü olduğunu fark ettiği anlaşılmaktadır.²⁷⁸

Bu görüşten başka, astronomi ile uğraşanlar “المَشْرِقَيْنِ” kelimesinin mecaz değil, gerçek anlamda kullanıldığını söylemişlerdir. Çünkü güneş doğudan batıya hareket ettiği gibi ay da batıdan doğuya hareket etmektedir. Bu durumda güneşin doğuşu ile ayın doğuşu, yani “المَشْرِقَيْنِ” iki doğuş, ay ile güneşi kastederek doğu ile batı arasındaki mesafeye işaretir.²⁷⁹

3.10. Hâkka Sûresi;

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَّةً

وَلَمْ أَذْرَ مَا حِسَابِيَّةً

يَا لَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَّةً

²⁷⁸ Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr Tefsîrlerin Özü*, 5/459; Mâtürîdî, *Te 'vilâtü 'l-Kur 'ân*, 9/166; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi 't-Tenzil ve 'Uyûni 'l-Ekâvil fi Vücûhi 't-Te 'vil*, 6/40; Kurtubî, *el-Câmi 'li-Ahkâmi 'l-Kur 'ân*, 15/505-6; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur 'ân-ı Kerim Tefsîri*, 13/7146-49; Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü 'l-Kebîr Mefâtihu 'l-Gayb*, 27/630.

²⁷⁹ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü 'l-Kebîr Mefâtihu 'l-Gayb*, 27/630.

“Kitabı sol tarafından verilene gelince o, “Keşke” der, “Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi!”²⁸⁰

İşlemiş olduğu günahlar sebebiyle amel defterindeki kayıtlarla yüzleşmek istememe temennisi kişinin²⁸¹ imkânsız bir dileğidir.²⁸²

Amel defterini sol taraftan alanlar, işlemiş oldukları günahlarla karşılaşınca bir pişmanlık yaşar, utanç duyar ve mahcup olurlar. Bundan dolayı işlemiş oldukları amellerin yazılı olduğu defterin kendilerine verilmemesini temenni ederler. Bu temenninin sebebini ise hemen sonrasında gelen diğer bir temenni açıklar. O da hesabın zorluğu ile ilgilidir. Hesabın bu derece büyük ve şiddetli olduğunu görmemenin temenni edilmesi, yaşanan bu durumun ne kadar korkunç ve büyük olduğunu göstermektedir.²⁸³

Nitekim temenni edilen şey, kişinin işlemiş olduğu günahlarla karşılaşmamak ve mahcup olmamak istemesidir.²⁸⁴ Çünkü kişi dünyada yaptıklarını okudukça yüzü kararır, keder içinde boğularak ümidi tükenir.²⁸⁵

Bir de öyle bir kitap ki hiçbir şey unutulmamış her şey kaydedilmiş. Unuttuklarını dahi gören bu kişinin pişman olması, kitabından kaçmak istemesi temennide bulunması kaçınılmaz bir durumdur.²⁸⁶

Âyette, ölümden sonra dirilmenin olmasını istemeyen kişinin durumu anlatılmaktadır.²⁸⁷ Ölümün her şeyi bitirip âhret hayatının olmaması temenni edilmektedir. Burada ölümün bir son olmadığını anlayan kişinin yaşadığı pişmanlık bir temenniye dönüşmekte ve ölümün her şeyi sonlandırması ümit edilmektedir.²⁸⁸

İşlemiş olduğu amellerin yazılı olduğu kitabı alan ve hesabın çetin olduğunu anlayan bu kişi ölüm ile beraber hayatının sona ermesini istemektedir. Bu tür insanlar

²⁸⁰ el-Hâkka, 69/25-27.

²⁸¹ Dönmez, *Kur'an-ı Kerim'de Veyl Kavramı*, 26.

²⁸² Ünver, *Arap Belâgatında İnşâ-i Talebî Nisâ, Mâide, En'âm Sûreleri Örneği*, 83.

²⁸³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr Tefsîrlerin Özü*, 7/35.

²⁸⁴ Fahrüddin Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, 30/630.

²⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 17/599-606.

²⁸⁶ İbnü'l-Arabî, *Tefsîr-i Kebîr Te'vilât*, 2/1340.

²⁸⁷ Dönmez, *Kur'an-ı Kerim'de Veyl Kavramı*, 26.

²⁸⁸ Erenay, *Kur'an'da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 67.

için en acı şey aslında ölümdür. Buna rağmen ölüm ile bir temennide bulunması aslında karşılaştığı durumun ne kadar kötü olduğunu haber vermektedir.²⁸⁹

3.10.1. 25. Ayet

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَّةً
وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَّةً

“Kitabı sol tarafından verilene gelince o, “Keşke” der, “Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!”²⁹⁰

Temennide bulunan kişi, kitabın kendisine solundan verilmesi ile kötü bir durum yaşayacağını anlamıştır. Bundan dolayı “keşke verilmeseydi” diye temennide bulunmuştur. Hesabının görülmesini istememesi de yine bundan dolayıdır. Çünkü dünyadaki beklentisinin aksi ile karşılaşmıştır.

“De ki: “Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir”²⁹¹ ayetinde olduğu gibi İman etmeyenler her zaman iman edenlerden daha doğru iş yaptıklarını düşünürler. Soldan almış oldukları kitabı okuyunca durumun hiç de kendilerinin sandığı gibi olmadığını fark ederler. Yapmış oldukları işlerin kötü olduğunu anlarlar. Hesaplaşmadan kaçınırlar, çünkü hesaplaştıkça kötülükleri ortaya çıkmaktadır.²⁹²

3.10.2. 27. Ayet

يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ

“Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi!”²⁹³

Kimi müfessire göre bu, “keşke (sura) ilk üfürüş ölümü ve yok olmayı takdir etseydi de tekrar diriltilip hayata döndürülmeseydik” anlamındadır. Katâde’ye göre

²⁸⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*, 7/35.

²⁹⁰ el-Hâkka, 69/25, 26.

²⁹¹ el-Kehf, 18/103-104.

²⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Şur'ân*, 10/183.

²⁹³ el-Hâkka, 69/27

burada ölümü temenni ediyorlar.²⁹⁴ Yani “*keşke ilk ölümüm devam etseydi (diriltilmeseydim)*” anlamındadır.

“القَاضِيَّةُ” kelimesi her şeyin olup bittiğini, sona erdiğini ifade etmektedir.

Böylece ilk ölüm ile her şeyin bitmiş olması temenni edilmektedir. Demek ki karşılaştığı tablo ölümün kendisinden daha fazla acı vermektedir. Ölüm büyük bir olay iken, ölümün temenni edileceği şey ölümden daha büyüktür.²⁹⁵

“لَيْتَ”nin ismi olan “o” zamiri, Hâkka sûresinde ölüm yerine kullanılmıştır. Her ne kadar ölüm kelimesi önceden geçmemiş olsa da anlatılanlar ışığında zamir ile kastedilenin ölüm olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da ölüm kelimesi geçmiş gibi kabul edilir.²⁹⁶

Zamirle kastedilen, içinde bulunulan durum da olabilir. İçinde bulunduğu acı durumun dünyada başına gelen ölümle aynı olmasını istemektedir denilebilir. Çünkü hâlihazırdaki durumunun dünyada başına gelen ölümün acısından daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı ölüm acısı temenni edilmektedir denilebilir.²⁹⁷ İçinde bulunduğu durum ise eline verilen kitabı muhasebe ettiği hâldir. Bu hâl ona ölümden daha çok acı verdiği için ölümü istemiştir.²⁹⁸

Bazen kişi kendi dışında bulunan varlıklar için de dileklerde bulunabilir. Tabii her ne kadar başka şeyler için dilek cümleleri kurulsa da ucu yine insanın kendisine dayanmaktadır. Ölümün son olmasını dilemek gibi. Aslında burada ölümden sonra karşılaşılan kötü durumdan kurtulmak istenilmiştir.

Ölüm, dünya hayatında bile insanları korkuturken, âhîret hayatında azap ile karşılaşanların bu korkularında ne kadar haklı olduklarını kendilerine göstermektedir. Dünya hayatında dahi ölüm için temennilerde bulunulmaktadır. Çünkü insan yaşamak ister, ölmek istemez. Bunun için sağlığına dikkat eder, hayatını tehlikeye atacak durumlardan kaçınır. Bütün bunlar insanın aslında öleceğini, fâni olduğunu kendisine

²⁹⁴ Maturîdî, *Te`vilâtü'l-Kur`ân Tercümesi*, 10/183.

²⁹⁵ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 30/630.

²⁹⁶ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 30/630.

²⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf `an Hakā`iki Gavâmi`zi't-Tenzil ve `Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te`vil*, 6/898.

²⁹⁸ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, 30/630.

hatırlatır. İşte bunlardan dolayı ölüm hakkında temenniler içine girmek insanın yapısında vardır denilebilir. Bu temenniler dil ile olmasa bile hâl ile kendini gösterir.

İnsan kimi zaman dili ile “keşke ölüm” diye cümlesine başlayarak geç gelmesini, ertelenmesini, güzel olmasını vs. isteyebilir. Fakat bunun yanında çoğu zaman hâl dili ile ölmemeyi, ölümü geciktirmeyi hatta ölümün güzel olmasını ister.

Âhiret inancı olmayanların âhirette karşılaştıkları karşısında ölüm hakkında çeşitli temennilerde bulunmaları gayet doğal ve tabiidir. Hâkka sûresinde de bu durum zikredilerek ölüm hakkında bir dilekte bulunulmuştur.

3.11. Nebe’ Sûresi

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

“Kuşkusuz biz insanın önceden yapıp ettiklerini karşısında göreceği ve inkârcının, “Keşke toprak olsaydım!” diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.”²⁹⁹

Âyette öldükten sonra cehennem azabını gören inkâr ehlinin, iman etmediği için pişmanlık içinde toprak olmayı temenni etmesi anlatılmaktadır.³⁰⁰ Çünkü o öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyordu. Oysa şimdi inkâr ettiği şeyle karşı karşıyaydı. Bundan kurtulmak için de toprak olup yok olmayı temenni etmektedir.

Bu âyette kullanılan “keşke” edatı olması imkânsız olan bir temenniye belirtmektedir.³⁰¹ Çünkü âhiret hayatına intikal edenlerin dünya hayatına dair istekleri, gerçekleşmesi imkânsız olan temennilerdir.³⁰²

“Keşke” diye temennide bulunan kişi inkâr ehline aittir. Çünkü iman edenler iyiliklerinin kabul edildiğini, yanlışlarının ise affedildiğini göreceklerdir.³⁰³ Mümin olan daima korku ve ümit arasındadır. Kâfir ise ümitsiz bir şekilde artık kurtuluşun olmadığını bilir ve pişmanlık içinde temennide bulunur.³⁰⁴

²⁹⁹ en-Nebe’, 78/40

³⁰⁰ Erenay, *Kur’ân’da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 67; Dönmez, *Kur’an-ı Kerim’de Veyl Kavramı*, 26.

³⁰¹ Ünver, *Arap Belâgatında İnşâ-i Talebi Nisâ, Mâide, En’âm Sûreleri Örneği*, 83.

³⁰² Kılıçarslan, *Kur’ân-ı Kerim’deki Temenni İfadeleri*, 26.

³⁰³ Mâtürîdî, *Te`vilâtü’l-Kur`ân*, 10/402.

³⁰⁴ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, 31/26.

Bu âyet, azap ile karşı karşıya kalan kâfirlerin daha önceden uyarılmış olmalarına dikkat çekmektedir. Bu azabın ise yakın olduğu kendilerine bildirilmişti. Buna rağmen iman etmeyen bu kâfirler kendi tercihlerinin sonucu ile karşılaşınca “keşke” demeye başlamaktadırlar

3.12. Fecr Sûresi

يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي

“İnsan, “Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım!” der.”³⁰⁵

Belâgat açısından “لَيْتَ” edatı ile gerçekleşme ihtimaline bakılmadan ve beklenti içine girilmeden bir durum talep edilmiştir.³⁰⁶ Bu talep ise hayıflanma ve pişmanlık içermektedir.

Âhiret yurdunda sâlih ameli bulunmayan kimseler, hesap vakti gelince bir hazırlıkları bulunmadığı için pişmanlık yaşarken³⁰⁷ bu pişmanlık için dile getirdikleri isteklerinde de bir hayıflanma bulunmaktadır.³⁰⁸ Kıyamet günü karşılaştığı durum dolayısıyla şaşkına dönen bu kişi şaşkınlık içerisinde dünya hayatında iken yapmadığı hayırlı işler için hasretle çaresizliğini dile getirir.³⁰⁹ Dünyada yaptıklarını hatırlayan bu kişi tekrardan dünyaya dönüp tövbe etmeyi istemektedir aslında. Fakat bu imkânsızdır. Zaten bu çaresizlik sebebiyle hasret ve pişmanlık içinde “keşke” diyerek bir temennide bulunmuştur.³¹⁰ Tövbe etmek istemiştir, fakat tövbesi kabul edilmez. Çünkü vakti geçen bir durumu istemiş,³¹¹ dolayısıyla gerçekleşmesi imkânsız olan bir istekte bulunmuştur.

Muhammed b. Ebi Umeyre, Resûlullah aleyhisselatu vesselam’ın şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: Bir adam, doğduğu günden ölümüne kadar Allah’ın rızası doğrultusunda ömrünü geçirmek uğruna yüzüstü sürüklenecek olsa kıyamet günü o amelini yetersiz görecektir, mükâfat ve sevabının artırılması için tekrar dünyaya

³⁰⁵ el-Fecr, 89/24

³⁰⁶ Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu - Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam*, 251.

³⁰⁷ Erenay, *Kur’an’da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*, 67; Dönmez, *Kur’an-ı Kerim’de Veyl Kavramı*, 25.

³⁰⁸ Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu - Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam*, 251.

³⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, 10/627.

³¹⁰ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefsîr Tefsîrlerin Özü*, 7/265.

³¹¹ Zühaylî, *Tefsîr’ül-Münir*, 15/503-4.

döndürülmek isteyecektir.³¹² Bu durumda “keşke” diyen kişi günahkâr ise pişmanlık içinde kalır, itaatkâr ise daha çok itaatkâr olmayı ister.³¹³ Demek ki insan kıyamet gününde en iyi hâlde bile olsa “keşke” demesi mümkündür. Bundan dolayı tembel olan insanın üzüntü içinde “keşke” demesi kaçınılmaz olacaktır.

“*Keşke ben*” diye başlayan cümle kişinin kendisine dair bir dilekte bulunduğunu göstermektedir. Kişinin “keşke” diye cümleye başlayarak “*sunsaydım*” diye talepte bulunması kendi iradesi ile bununla karşılaştığını göstermektedir. Bu da onun dünya hayatında herhangi bir zorlamaya maruz kalmadığının ispatıdır.³¹⁴

Diğer taraftan Beyzâvî, “bir işten alıkonulan kişinin o işi temenni edebileceğini” belirterek bu görüşü kabul etmemiştir.³¹⁵ “*قَدَّمْتُ*” diye başlayan fiil cümlesi, dileğin ne olduğu hakkında haber vermektedir. “*قَدَّمْتُ*” (*önden gönderseydim*)³¹⁶ fiili ile kişinin kendisi için bir hazırlık yapmak istediği anlaşılmaktadır. Bu kişinin ölüm ile hayatının son bulmadığı aksine hayatının başka bir âlem ile devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla gerçek olan bu hayat için bir hazırlık talep edilmektedir.

Dünya hayatı için herhangi bir pişmanlık yaşamayan bu kişi âhiret hayatı için pişmanlık yaşamaktadır. Çünkü âhiret hayatının azap ile geçeceğini görmüştür veya görecektir. Hayat ise insan için huzurlu geçince hayat olur. Nitekim bahsi geçen kişi bu huzurlu hayatı âhirette görmediği için “*hayat*” kelimesi ile aslında rahat bir yaşantıyı talep etmektedir.³¹⁷

“*لِحَيَاتِي*” kelimesinin başında bulunan “*lâm*” sebep bildirir. Dolayısıyla hayat ile kastedilen gerçek ve ebedî olan âhiret hayatıdır.³¹⁸ Yani ölümün olmadığı gerçek hayattır.³¹⁹ Mücâhid de âyette geçen hayattan kastın âhiret hayatı olduğunu söylemiştir.³²⁰

³¹² Taberî, *Taberi Tefsiri Câmi'u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, 9/117.

³¹³ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 15/8454-57.

³¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmi'zi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, 6/1298.

³¹⁵ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, 4/678.

³¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 4/443.

³¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/627.

³¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmi'zi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, 6/1298.

³¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 4/443.

³²⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *ed-Dürri'l-Menşûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011), 15/409.

Diğer taraftan “*hayat*” kelimesinin başında bulunan “lâm” vakitte bildirebilir. Bu durumda “لِحَيَاتِي” sözü ile dünya hayatı kastedilmiş olur. Nitekim Kurtubî, “لِحَيَاتِي” kelimesine “*hayatımda*” diye anlam vererek “lâm” edatının “-de/-da” eki olarak kullanıldığını belirtmiştir.³²¹ Böylece “*dünya hayatımda iken*” anlamına gelir.³²² Bu durumda “لَيْتَ”nin haberi “*şu gerçek olan ebedî hayatım için bir şeyler yapsaydım*” anlamında olabileceği gibi “*dünya hayatında iken bir şeyler yapsaydım*” anlamında da olabilir.

³²¹ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-Ahkâmi ‘l-Kur’ân*, 19/100.

³²² Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîrû ‘l-Kebîr Mefâtihu ‘l-Gayb*, 31/160.

SONUÇ

Türkçedeki bir kelimenin Arapçada tek bir karşılığı olabileceği gibi birden fazla karşılığı da bulunabilir. Yine Türkçedeki bir edat, Arapçada yapı ve anlam bakımından değişik şekillere bürünebilir. Türkçedeki “keşke” edatının Arap dilindeki karşılığı “لَيْتَ” edatıdır. Asıl anlamıyla “keşke” mânasını vermediği hâlde mecaz anlamıyla “keşke” mânasını veren edatlar bulunduğu gibi asıl anlamıyla “keşke” mânasına gelen “لَيْتَ” edatının da mecaz anlamları bulunmaktadır.

İnsanların çok fazla kullandığı “keşke” edatı; Arapçada ümitsizlik, pişmanlık, beklenti gibi farklı mânalara gelmektedir. Bazen de soru veya şart anlamına da gelmektedir.

“لَيْتَ” edatı, Arap dili ve belâgatinde harf olmasının yanı sıra fiile benzemesi yönüyle de ayrı bir yere sahiptir. Bazen bu edat, isim olarak da kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan “لَيْتَ” sözcüğünün tamamı isim cümlesinin başına gelerek temenni veya terecci bildirmektedir.

Dil yönüyle “لَيْتَ”nin ismi, sadece bir âyette “هَآ” zamiri ile bitişmiştir.³²³ Bu zamir “o” anlamında dişiller için üçüncü tekil zamiridir. İki âyette birinci çoğul şahıs zamiri olan “nûn” ile bitişerek “keşke biz ...seydik/saydık!” anlamlarında kullanılmıştır.³²⁴ Sekiz âyette ise birinci tekil şahıs zamiri olan mütekellim “yâ”sı ile bitişerek kullanılmıştır.³²⁵ “Keşke benseydim/saydım!” gibi... Bunların dışında geriye kalan üç âyette ise “لَيْتَ”nin ismi ayrı birer kelime olarak gelmiştir. Bunlar uzaklık³²⁶, millet³²⁷ ve benzer³²⁸ kelimelerdir.

Bazı hatalar, bazı pişmanlıklar, bazı üzüntüler vardır ki sadece insanın kendisine ait değildir. Tercihle bulunduğu topluluğa aittir. Cehennem ehlinin inkâr ederek azap

³²³ el-Hâkka, 69/27

³²⁴ el-En’am, 6/27; el-Ahzab, 33/66.

³²⁵ en-Nisâ, 4/73; el-Kehf, 18/42; el-Meryem, 19/23; el-Furkan, 25/27; el-Furkan, 25/28; el-Hâkka, 69/25; en-Nebe’, 78/40; el-Fecr, 89/24.

³²⁶ ez-Zuhuf, 43/38

³²⁷ el-Yâsîn, 36/26

³²⁸ el-Kasas, 28/79

karşısında bir topluluk olmaları buna örnektir. Dolayısıyla bu topluluk “keşke” ile temennide bulunurken topluluk ile beraber aynı eylemde bulunduğu için pişmanlık duymaktadır. Yine bazen kişi kendi dışında bulunan varlıklar için de dileklerde bulunabilir. Tabii her ne kadar başka şeyler için dilek cümleleri kurulsa da ucu yine insanın kendisine dayanmaktadır. Ölümün son olmasını dilemek gibi. Çünkü burada ölümden sonra karşılaşılan kötü durumdan kurtulmak istenilmiştir. Kimi yerlerde ise başkaları için dilekte bulunmak gerçekten başkalarının faydası içindir. Bu çok az rastlanan bir durum olsa da durum böyledir. Bunun en güzel örneği Yâsin sûresindeki adamın kavmi ile ilgili temennide bulunmasıdır.³²⁹

“لَيْتَ”nin haberine gelince, on iki âyette fiil cümlesi kullanılırken iki âyette şibh cümle olarak gelmiştir. Haberin şibh cümle olduğu iki âyetten biri “beyne”³³⁰ ile zarf, diğeri “lâm”³³¹ ile mecrûrdur. Haberin fiil cümlesi olduğu on iki âyetin yedisi mâzî, ikisi muzâri‘, üçü de “lem” ile mâzî olumsuzza dönen muzâri‘ kalıbındadır. Mâzî olarak kullanılan yedi âyetin üçünde haber, “olmak” fiili ile gelmiştir.³³² Diğer dört âyette ise yapmak,³³³ tutmak (edinmek),³³⁴ itaat etmek,³³⁵ ölmek³³⁶ fiilleri kullanılmıştır. Muzâri‘ olarak ise geri dönmek, yalanlamamak ve olmak³³⁷ ile bilmek³³⁸ fiilleri zikredilmiştir. Olumsuz mâzî anlamında “lem” ile kullanılan muzâri‘ filler ise ortak koşmak,³³⁹ edinmek³⁴⁰ ve vermek³⁴¹ kelimeleridir.

“لَيْتَ” ile kurulan dilek cümlelerinin yüklemi genellikle yapmak, etmek, olmak gibi birçok eylem için kullanılabilen fiillerden oluşmaktadır. Yine bu fiiller çoğunlukla geçmiş zamanı ifade etmektedir. Bununla beraber gelecek zamana ait dilek cümleleri de vardır. Ama insan genellikle geçmişte yapmış olduğu eylemler için temennide bulunmaktadır. Meydana gelen bir olayın meydana gelmemiş olmasını veya farklı

³²⁹ el-Yâsîn, 36/26.

³³⁰ ez-Zuhruf, 43/38

³³¹ el-Kasas, 28/79

³³² el-Hâkka, 69/27; en-Nisâ, 4/73; en-Nebe’, 78/40

³³³ el-Fecr, 89/24

³³⁴ el-Furkan, 25/27

³³⁵ el-Ahzâb, 33/66

³³⁶ el-Meryem, 19/23

³³⁷ el-En’âm, 6/27

³³⁸ el-Yâsîn, 36/26

³³⁹ el-Kehf, 18/42

³⁴⁰ el-Furkan, 25/28

³⁴¹ el-Hâkka, 69/25

şekilde meydana gelmiş olmasını temenni eder. Çünkü temenni, meydana gelmesi imkânsız şeyleri istemektir. Geçmiş zamanda meydana gelen bir olayın ise değiştirilmesi imkânsız olduğu için o olay ile ilgili temenni duyguları kabarıp. “Keşke” ile cümleler sıralanmaya başlanır. Az da olsa gelecek zamana dair dilekler de vardır. Henüz gerçekleşmemiş bir olayın talep edilen şekilde gerçekleşmesi için de dilek cümleleri insanın ağzından çıkıverir.

Anlam yönü ile “لَيْتَ” on âyette asıl anlamıyla gerçekleşmesi imkânsız olan temenni anlamında kullanılmıştır.³⁴² Dünyaya geri gönderilip müminlerden olmak ve âyetleri yalanlamamak, resulü dost edinmek, falancayı dost edinmemek, Allah’a ve Resulüne itaat etmek, bağışlandığını ve ikram gördüğünü kavmine bildirmek, arkadaşı ile mesafenin doğu ile batı arası kadar uzak olmasını istemek, âhirette kitabı soldan almamak ve hesabını bilmemek, son olmak, bitmek, toprak olmak, önceden bir şeyler yapmış olmak... Bütün bu istekler gerçekleşmesi, mümkün olmayan isteklerdir. Diğer dört âyette ise gerçekleşmesi mümkün olan istekler için terecci anlamında kullanılmıştır.³⁴³ Beraber olmak, şirk koşmamak, ölmek, zengin olmak... Bu dört istek gerçekleşmesi mümkün olan fakat bu mümkünlüğü imkânsız göstermek için “لَيْتَ” ile terecci mânasına kaydırılmış isteklerdir.

Zaten “لَيْتَ” ile başlayan cümleler meydana gelmesi imkânsız olduğu için kurulur. Meydana gelmesi mümkün olan bir talep için keşke yerine “yapacağım, edeceğim” gibi gelecek zaman ifade eden ve güven duygusu veren cümleler kullanılır. Bundan dolayı “keşke” ile başlayan cümlelerin kişinin kendisine bir faydası bulunmamaktadır. Tabii bazı zamanlar meydana gelmesi mümkün olan istekler için “لَيْتَ” sözcüğü kullanılabilir. Bu tür cümlelerdeki amaç, talep edilen şeyin gerçekleşmesinin zor olduğunu vurgulamaktır.

Başarı elde edememek, kâfir olmak, şirk koşmak, utanmak, iyi arkadaş edinmemek, kötü arkadaş edinmek, zengin olamamak, Allah ve resulüne itaat etmemek, kavmi tarafından bilinmemek, arkadaşla yakın olmak, yaptıkları ile

³⁴² el-En’âm, 6/27; el-Furkan, 25/27, 28; el-Ahzâb, 33/66; el-Yâsîn, 36/26; ez-Zuhuruf, 43/38; el-Hâkka, 69/25; en-Nebe’, 78/40; el-Fecr, 89/24

³⁴³ en-Nisâ, 4/73; el-Kehf, 18/42; el-Meryem, 19/23; el-Kasas, 28/79

karşılaşmak, son bulmamak, insan olmak, faydalı şeyler yapmamak... Bütün bu ifadeler bir pişmanlık ve üzüntü içermektedir.

Yine Kur'ân-ı Kerîm dünya hayatında yaşanan çeşitli pişmanlıkları da ele almıştır. Nedâmet bildiren bu âyetler çoğunlukla âhiret hayatında azap ile karşı karşıya kalanlara aittir. Bununla beraber mükâfat ile karşı karşıya kalan kişinin nedâmeti de söz konusu olabilmektedir. “لَيْتَ” edatı on dört âyette nida edatı “yâ” ile kullanılmıştır.

Dolayısıyla bu âyetlerin tamamı pişmanlık, üzüntü bildirmektedir denebilir.

KAYNAKÇA

- Akçakoca, Yusuf. *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu - Cümle Öğeleri, Kurgusu ve Anlam*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Akdağ, Hasan. *Arap Dilinde Edatlar*. İstanbul: Tekin Kitabevi, 1987.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- Âsım Efendi, Mütercim. *el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît - Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Ayverdi, İlhan - Topaloğlu, Ahmet. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınevi, 2003.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2013.
- Böyük, Yusuf. “‘Fe’ Edatının Arap Dilindeki Fonksiyonu”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Câsim, Alî Selmân. *Mevsûati'l-me'ânî'l-hurûfi'l-'arabiyye*. Ürdün: Dâru'l Usâme, 2003.
- Derzeze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş. *et-Tefsîrû'l-ḥadîṣ*. Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslamiyye, ts.
- Dönmez, Bekir. *Kur'an-ı Kerim'de Veyl Kavramı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Türkçe'de Emir ve İstek Kipi Üzerine, 'Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı' (22-23 Ekim 1993)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Erenay, Hayri. *Kur'an'da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Fahrüddîn Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *et-Tefsîrû'l-kebîr Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: âru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1999.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut, 1986.

- Gökkır, Bilal. *Meryem Suresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*. Ankara: Fecr, 2009.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l- 'Ayn*. ed. Mehdî Mahzûmî - İbrâhim Sâmer râî. Beyrut, 1988.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid. *Cevâhirü'l-Belâğa fî'l-Me 'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî '.* ed. Süleyman Salih. Beyrût: Darü'l-Ma'rife, 2010.
- Irmak, Mustafa. *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011.
- İbn Abdünnûr, Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdinnûr b. Ahmed b. Râşid. *Rasfû'l-mebânî fî şerhi hurûfî'l-me 'ânî*. ed. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1423.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî. *Bahrü'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. ed. Mustafa Bahadıroğlu. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand, 2015.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Haşâ'ış*. ed. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire, 1956.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *Sırru şınâ'ati'l-i'râb*. ed. Hasan Hindâvî. Dımaşk, 1985.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretü'l-luğa*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Hişâm El-Ensari, Ebu Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yûsuf. *Şerhu Şüzûri'z-zehab fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. ed. M. Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1965.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfîî. *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*. çev. Bedreddin Çetiner - Bekir Karlığa. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfîî. *Lisânü'l-'Arab*. ed. Ahmed Fâris Şidyâk. Beyrut, 1988.
- İbn Nureddin, Muhammed b. Ali b. Abdullah b. İbrahim b. Hatib Mevzii. *Meşâbihü'l-megâni fî hurûfî'l-me 'ânî*. ed. Âiz b. Nâfi' Ömerî. Kahire: Dâru'l-Menar, 1993.

- İbn Ümmü Kâsım, Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî. *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed et-Tâi el-Hâtimî. *Tefsîr-i Kebîr Te'vîlât*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kitsan Yayınları, 2008.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. ed. Abdurrezzak Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2001.
- İbrâhim, Mustafa. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. ed. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mısır Matbaası, 1960.
- İrbîlî, Alâuddîn b. Ali. *Cevâhiru'l-edeb fi marifeti kelâmi'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2009.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Ahmed Halefullah. Mısır: Daru'l-İlm, 1970.
- İşler, Emrullah - Özay, İbrahim. *Türkçe-Arapça Kapsamlı Sözlük*. Ankara: Fecr, 2008.
- Karlı, İlyas. *Arapça-Türkçe Yeni Sözlük*. İstanbul: Ensar, 2013.
- Karlı, İlyas. *Türkçe-Arapça Sözlük*. Türkiye: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı, 2002.
- Kayapınar, Mustafa. "Belagatta Temenni Üslubu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011).
- Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed. *et-Telhîş fi ulûmi'l-belâğa*. ed. Abdurrahman Berkükî. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1302.
- Kılıçarslan, Mehmet. "Kur'ân-ı Kerim'deki Temenni İfadeleri". *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016).
- Kur'ân Yolu*. Erişim 16 Haziran 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruç, 2019.
- Matar el-Hilâlî, Hâdî Atıyye. *el-Hurûfü'l-'âmîle fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Mektebetü'n-Nahda el-Arabiyye, 1986.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. ed. Mecdî Bâsellûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mutçali, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 1995.

- Müberred, bü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî. *el-Mukteḍab*. ed. Muhammed Abdülhâliḳ Uzayme. Beyrut, 1969.
- Nâbiga ez-Zübyânî, Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dîbâb) b. Câbir. *Dîvân*. Beyrut, 1963.
- Nîsâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyñ el-A'rec. *Ġarâ'ibü'l-Ḳur'ân ve reġâ'ibü'l-furḳân*. Beyrût: Zekeriyâ Umeyrât, 1416.
- Özbalıḳçı, Mehmet Reşit. *Kur'ân ve hadis'in Arap gramerindeki rolü*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Parlatır, İsmail. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtârü's-Şihâh*. ed. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1994.
- Rummânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Âsâ b. Alî el-Baġdâdî. *Me'âni'l-ḥurûf*. ed. Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Cidde: Daru's-Şurûk, 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr Tefsirlerin Özü*. çev. Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Sekkâkî, Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. 'Alî İbn Ya'ḳûb. *Miftahu'l-'ulum*. ed. Naîm Zerzûr. Beyrût: Dâru'l- kutubi'l-'ilmiyye, 1987.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyñ) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. ed. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire, 1966.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî. *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. çev. Zekeriyya Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1993.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî. *Lübâbü'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*. çev. İbrahim Seyfi Oymalı. İstanbul: Fatih Yayınevi, 2017.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Ḥavâṭirü Havle'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Ahbâru'l-Yevm, 1991.
- Şerîf, Mahmud Hasan. *Mu'cemu fi ḥurûfi'l-me'âni fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- Şidyâk, Ahmed Fâris b. Yûsuf b. Mansûr. *Ġunyetü't-tâlib ve münyetü'r-râġıb fi's-sarf ve'n-naḥv ve ḥurûfi'l-me'âni*. Tunus: Daru'l Maarif, ts.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Taberi Tefsiri Câmi 'u'l-beyân fi tefsiri'l-Îur'ân*. çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. Ankara: Hisar, 2021.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Muhtaşarü'l-me'ânî*. İstanbul: Ahmed Kamil Matbaası, 1326.
- Uzun, Tacettin. *Anlatımlı Belağat*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2008.
- Ünver, Zeynep. *Arap Belâgatında İnşâ-i Talebî Nisâ, Mâide, En'am Süreleri Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *Esbabı Nüzul*. çev. Necdet Çağıl - Necati Tetik. İstanbul: İhtar, 1997.
- Yalvaç Arıcı, Handan. *Kur'an'da Pişmanlık Psikolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015.
- Yazıcı, Hüseyin. *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*. İstanbul: Dağarcık, 1998.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Îâmûs*. ed. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. Küveyt, 1965.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *el-Cümel fi'n-nağv*. ed. Muhammed b. el-Arabî b. Muhammed İbn Ebû Şeneb. Cezayir, 1926.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmiizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eğâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. çev. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufaşşal fi'n-nağv*. ed. J. B. Broch. Oslo, 1859.
- Zühaylî, Vehbe. *Tefsîr'ül-Münir*. çev. Hamdi Arslan. İstanbul: Risale, 2013.